

# АДМИНИСТРАЦИЈА И ЈАВНЕ ПОЛИТИКЕ

ISSN 2406-2529

УДК 35

Година IX vol. 19

Број 1/2023.



АДМИНИСТРАЦИЈА И ЈАВНЕ ПОЛИТИКЕ

**Administration and Public Policy**

Издавач: Институт за политичке студије

Адреса: Добрињска 11, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs

E-mail: redakcija@ajpips.edu.rs

www.ipsbgd.edu.rs

**За издавача**

**Др Миша Стојадиновић, научни саветник,**

Институт за политичке студије, Београд, Србија

ISSN 2406-2529 UDK 35 Број 1/2023. Година IX vol. 19

<https://doi.org/10.22182/ajp.1912023>

**Главни и одговорни уредници**

Др Дејан Миленковић, ванредни професор,

Факултет политичких наука, Београд, Србија

Др Петар Матић, научни сарадник,

Институт за политичке студије, Београд, Србија

**Чланови редакције**

Душан Павловић, Дејан Миленковић, Синиша Атлагић,

Ђорђе Стојановић, Срђан Кораћ, Петар Матић, Зоран Стојиљковић,

Драган Марковић, Владимир Илић, Владимир Ђурић,

Јасна Милошевић Ђорђевић

**Савет**

Снежана Ђорђевић, Милан Јовановић, Душан Павловић,

Живојин Ђурић, Момчило Суботић, Ђорђе Стојановић, Ђорђе Вуковић

**Секретари редакције**

Мср Андријана Јовановић, истраживач сарадник,

Институт за политичке студије, Београд, Србија

Мср Бојана Секулић, истраживач приправник,

Институт за политичке студије, Београд, Србија

Радови АДМИНИСТРАЦИЈЕ И ЈАВНЕ ПОЛИТИКЕ налазе се

и доступни су у електронској бази научних часописа С.Е.Е.О.Л.

(Central and Eastern European Online Library)

**Лектор**

Ања Маљевић

**Прелом и штампа**

Донат граф

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

---

## САДРЖАЈ

---

---

*Душан Павловић*

КОЛИКО КОШТА ЛОКАЛНА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА. АНАЛИЗА БУЏЕТА ГРАДА КРАГУЈЕВЦА	5
--	---

---

*Јовица Павловић, Урош Ћемаловић*

ЕНЕРГЕТСКА ТРАНЗИЦИЈА У ИНОВАТИВНИМ ЈАВНИМ ПОЛИТИКАМА У СРБИЈИ И РЕГИОНУ – ИЗАЗОВИ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕМЕТРОПОЛИЗАЦИЈЕ	39
--	----

---

*Весна Станковић Пејновић, Јелена Вујановић*

СТРУКТУРАЛНЕ НЕПРАВЕДНОСТИ И ПОЛИТИКА ПРИЗНАЊА	63
---	----

---

*Слађана Младеновић*

APPEAL BEFORE THE BOARDS OF APPEAL OF DECENTRALISED AGENCIES AS A FORM OF ADMINISTRATIVE REMEDY IN THE EUROPEAN UNION LAW	81
--	----

---

*Владица Тодоровић*

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА МЕДИЈСКЕ ПИСМЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	107
---	-----

---

---

## TABLE OF CONTENTS

---

---

*Dušan Pavlović*

HOW MUCH LOCAL CULTURAL POLICY COSTS. ANALYSIS OF THE BUDGET OF THE CITY OF KRAGUJEVCA	5
--	---

---

*Jovica Pavlović, Uroš Ćemalović*

ENERGY TRANSITION IN INNOVATIVE PUBLIC POLICIES IN SERBIA AND THE REGION – CHALLENGES OF DECENTRALIZATION AND DEMETROPOLIZATION	39
---	----

---

*Vesna Stanković Pejnović, Jelena Vujanović*

STRUCTURAL INJUSTICES AND POLICY OF RECOGNITION	63
--	----

---

*Slađana Mladenović*

APPEAL BEFORE THE BOARDS OF APPEAL OF DECENTRALISED AGENCIES AS A FORM OF ADMINISTRATIVE REMEDY IN THE EUROPEAN UNION LAW	81
--	----

---

*Vladica Todorović*

STRATEGY OF DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY IN THE REPUBLIC OF SERBIA	107
---	-----

---

---

# КОЛИКО КОШТА ЛОКАЛНА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА. АНАЛИЗА БУЦЕТА ГРАДА КРАГУЈЕВЦА

---

УДК 351.85(497.11)

DOI <https://doi.org/10.22182/ajp.1912023.1>

Оригинални научни рад

*Душан Павловић*

*Факултет политичких наука,  
Универзитет у Београду*

---

## Сажетак

---

Истраживање спада у област анализе јавних политика и јавних финансија, односно анализе буџетских средстава које локална заједница издваја за културну политику. Унутар тог питања, истраживање покушава да утврди да ли постоје мерљиви индикатори за утврђивање успешности јавне политике, те да ли буџетски пројекти стварају нову вредност од које корист има локална заједница. Циљ анализе је да се корисницима буџета организацијама понуди аналитичко и истраживачко знање које омогућава дубљи увид у спровођење локалних јавних политика.

**Кључне речи:** јавна политика, културна политика, јавне финансије, јавна администрација, транспарентност буџета.

---

\*Напомена. Истраживање је подржала Београдска отворена школа.  
Број гранта: CD-190/22-DOC/DE

## ПРОГРАМСКИ БУЏЕТ ЗА КУЛТУРНУ ПОЛИТИКУ ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА

Јавне финансије и буџет, као њихов основни инструмент, доживели су у Србији после 2000. године огроман преображај и реформу. Док су буџети током деведесетих година били линијски и показивали само укупну суму расхода по министарствима разврстани по основу функционалне класификације, данашњи буџети су пројектни. Пројектни буџети не само да омогућују прецизнију слику трошења средстава, већ омогућавају полицу анализу и евалуацију буџетских *policy* пројеката.

Увођењем програмског буџета 2015. године стекли су се услови за реалније сагледавања односа између буџета и јавне политике. Сада је на основу анализе буџета постало могуће утврдити да ли су буџетска средства искоришћена за спровођење јавних политика. Буџети су овим постали неизбежни документи за анализу јавних политика. Тек када се они усвоје, могуће је дати прецизан суд о томе какву ће јавну политику спроводити влада, град или локална самоуправа, те о томе како је она заиста спроведена.

Буџет, разуме се, није једини документ на основу којег је могуће утврдити да ли држава, град или локална самоуправа води успешну јавну политику. Велики број јединица локалне самоуправе објављује програмске и документе у којима износи стратешке циљеве неке јавне политике. Такве документе користимо и у овом истраживању. Објава оваквих докумената повлачи за собом читав низ *policy* мера и индикатора на основу којих бисмо могли да проценимо да ли је јавна политика спроводљива. О овој теми ће бити више речи у одељку 9.

## ПРОГРАМСКИ БУЏЕТ И ИНДИКАТОРИ УСПЕШНОСТИ

Пре дискусије, наводимо методолошки оквир за анализу буџета. Прихватимо гледиште по коме је у буџетирању линија између јавног интереса и профитног мотива више од пуке рачуноводствене разлике. Док су приватна предузећа усмерена на профитабилност, те своје финансије троше на његову максимизацију, јавне институције раде у сложенијем окружењу. Државни и локални буџети често подржавају иницијативе које, иако су непрофитабилне, служе ширем друштвеном добру (јавно здравље, социјална заштита, културна

политика, наука итд). То не значи да буџетирање јавног сектора занемарује ефикасност, већ само то да се успех мери другачије, често кроз мере ефективности и друштвеног утицаја, а не кроз крајњи профит (Lee et al. 2012).

Поред ове разлике, јавни и приватни сектор се фундаментално разликују по врстама добара и услуга које нуде. Док је приватни сектор нуди приватна добра и услуге, јавни сектор има за циљ да пружи „јавна добра“ — попут националне одбране и образовања, које користе целом друштву. Ова јавна добра се карактеришу неискључивост и неривалност у потрошњи. Поред тога, јавни сектор је усмерен на исправљање негативних екстерналија, које се често стварају у приватном сектору (Lee et al. 2012).

Ово су главне карактеристике савремених буџетских система, укључујући и програмски буџет који је на нивоу републике Србије први пут усвојен 2015. године. Документ за израду оваквих буџета под називом *Упутство за израду програмског буџета објавило је Министарство финансија у фебруару 2014. године.*<sup>1</sup> Од тада је оваква врста докумената постала стандард не само за ниво републике, већ и за ниво градова и општина (СКГО 2015).

Напоменућемо неколико карактеристика програмског буџета, јер су они важни за анализу у одељцима 6-8, тј. за разумевање начина помоћу којих се пројектним буџетом остварују *policy* циљеви. Прво, буџетски расходи више не исказују искључиво по министарствима, већ по програмима, програмским активностима и пројектима. Програмско буџетирање детаљније показује структуру трошкова једног министарства, тако да је сада могуће прецизније рећи колико се буџетских средстава троши, рецимо, на запослене у министарству, а колико на пројекте, које то министарство може да спроведе у оквиру једне буџетске године. Назовимо ово прво „административни буџетом”, а ову друго „не-административним буџетом”. Први служи за покривање административних трошкова за руковођење пројектима, а то су обично неопходни трошкови финансирања јавне администрације. Друго је сама пројектна активност која је усмерена на стварање неког јавног или колективног добра (нпр. изградња путева, комуналне делатности, социјална помоћ итд). Од ових не-административних пројеката, корист би

<sup>1</sup> Упутство је ажурирано 2021. године. Може се пронаћи на сајту Министарства финансија Републике Србије: [https://www.mfin.gov.rs/upload/media/wqiDSC\\_60e8438280229.pdf](https://www.mfin.gov.rs/upload/media/wqiDSC_60e8438280229.pdf) (Приступљено 2.10.2023)

требало да има шира друштвена заједница, што је заправо суштина пројектног финансирања.

Ова дистинкција је важна из два разлога. Прво, оваквом унапред дефинисаном расподелом буџета министарство или део локалне самоуправе обавезује се да део средстава потроши на пројекте који су зацртани буџетом. Рецимо, Градска управа за развој и инвестиције града Крагујевца добија годишњи буџет у износу од 1,68 милијарди динара (у 2023. години). Од тога на зараде запослених у управи (пројекат 0001) отпада 361 милион динара. То је оно што називамо административни буџет. Остатак од 1,33 милијарде одлази на пројекте који превазилазе администрирање пројектата. Највећи део отпада на програме у области становања и урбанизма, комуналних делатности, локални економски развој, пољопривреду, заштиту животне средине, саобраћај итд. (Ради се о економским класификацијама 620 и 511, што представља развој заједнице и грађевинске објекте). У овом случају чак 80 одсто буџета управе отпада на не-административне пројекте. Сразмер административних-не-административних пројектата у овом случају је 3,7, што ће рећи да су средства за не-административне пројекте већа за 3,7 пута од административних. Што је овај сразмер већи, то пројектно буџетирање има више смисла.

Наведен пример је можда екстреман, али значајан за иницијалну процену буџетске подршке пројектима од којих корист треба да има шира заједница. Јер ако, на пр., 90 одсто потрошње неког министарства одлази на функционисање администрације, а само 10 одсто на не-административне пројекте (сразмер 0,1), питање је колико је такво министарство ефикасно, те да ли је – ако је тако устројено и троши мали део средстава на пројекте – уопште потребно. Са друге стране, корист оваквог пројектног буџетирања је да су министарства или администрације обавезне да се придржавају задатог (буџетом успостављеног) размера. То је велики напредак у односу на период пре 2015. године када су министарства или управе добијали средства као административне јединице, а онда дискреционо одлучивала о обиму не-административних пројектата.

Пројектни буџети су такође важни јер се сада на основу њих може лакше утврдити колико влада, министарство, агенција, управа успешно, ефикасно и правично спроводи јавну политику. То нас доводи до друге, важније карактеристика програмских буџета – индикатора. Данашњи буџети би требало да садрже



програмске индикаторе којима је могуће мерити њихово спровођење и ефикасност. Индикатори су нераскидиво везани за суштину програмског буџетирања. Без њих програмски буџет нема смисла и више представља формалност, а не разлику у односу на линијски буџет (Тешановић, Костић, Пантић 2011). Ова проблематика спада у област евалуације (процене) буџетских програма, односно јавних политика. Без анализе пројектног буџета и пројектних индикатора она није могућа.

Примена индикатора за процену (евалуацију) је основни проблем којим се бавимо у овом истраживању. Циљ нам је да истражимо да ли се на нивоу локалних јавних политика може говорити о адекватном програмском буџетирању које се може адекватно оценити на основу унапред постављених индикатора.

## **ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА О КУЛТУРНОЈ ПОЛИТИЦИ У СРБИЈИ**

Будући да је тема овог истраживања културна политика, наводимо досадашње академске радове из ове области. Досадашња научна истраживања о културној политици нису ретка. Ипак, више су оријентисана на садржајне аспекте културне политике, него на буџетску подршку културној политици.

О буџетској потрошњи је до сада највише истраживања објавио Фискални савет Републике Србије. Међутим, она су углавном била рађена на националном нивоу. Савет се ретко бавио локалним буџетским питањима, а и локалним културним политикама се уопште није бавио. Постоји значајан број академских (научних) истраживања из области културне политике. Ови радови се углавном односе на питања менаџмента у култури, специфичан културни садржај (нпр. неофолк култура) или су нормативног карактера (каква нам културна добра требају за остваривање других циљева, какав је однос културе према демократији, образовању итд) (Драгичевић-Сесић 1994, 2005; Ђукић 2012; Жунић 2013; Ристић 2020; Пауновић 2020).

Осим научних, постоји значајан број пројектних истраживања у склопу дугорочног планирања културног развоја и повећања културне партиципације (такве студије је радио, нпр, Завод за унапређење културног развоја). Међутим, број полица истраживања која културну политику анализирају из угла дисциплине анализе

јавне политике и дизајна културних политика (публик полицу анализис; публик полицу десигн) са посебним нагласком на буџетску подршку културним пројектима – веома је мали и углавном се може наћи у области других јавних политика.<sup>2</sup>

## МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Типичан приступ дизајна јавне политике јесте истраживање о томе да ли је јавна политика дизајнирана тако да средства и инструменти одговарају циљевима (што гарантује њено спровођење), те да ли је успех јавне политике могуће мерити на основу индикатора. Истраживање се фокусира на финансијску, тј. буџетску подршку јавним политикама, те на анализу индикатора за спровођење буџетских програма (OECD & SIGMA 1996; Musel & Yeung, R 2020; Chen et al. 2014; Howlitt 2019). У истраживању се користе следећа три метода:

1) Поређење података. У овом делу процењујемо са колико процената се финансира свака јавна политика, те како се финансијска подршка културним политикама креће током времена (у распону од, рецимо, 3-5 година). Поредимо буџетска издвајања за културу са другим великим градовима у Србији. Први резултати даће јасније показатеље о томе колико локална самоуправа издваја за културну политику. Поређење издатака за културне буџетске програме поредиће се са истоветним подацима за друге врсте програма (спортске, социјалне, здравствене, просветне итд).

2) Евалуација буџетских програма с обзиром на доступне индикаторе (показатеље). Упутство установљава читав низа индикатора којима се мери успешност сваког програма, програмске активности и пројекта. С обзиром на то да државни органи и јединице локалне самоуправе не врше евалуацију успешности програма, желимо да испитамо да ли је могуће показати успешност културне политике на нивоу града Крагујевца.

Ови методи узимају у обзир квантитативне индикаторе на основу којих је могуће проценити учинак јавне политике. Рецимо, ако је одређено да је циљ буџетског програма већи број јавних концерата током године (који не подразумевају профит за град,

<sup>2</sup> <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0042-84261104314T> (Приступљено 2.10.2023)

организатора или извођача), онда испуњавање овог индикатора указује на корисност програма. Разуме се, већи број концерата не мора нужно да значи да су они квалитетнији него раније. Отуда би оваква анализа морала да буде праћена и квалитативним истраживањем о задовољству јавности (Мусел & Јеунг 2020).

Последњи део анализе је квалитативан, тј. садржајни. Типична питања за овај део истраживања су да ли су средства за културне пројекте (у смислу конструкције трошкова) оправдана, да ли ангажују културну заједницу и стварају садржај или се доминантно троше на консултантске услуге (рецимо, студије изводљивости) и рекламу, да ли су пројекти оправдани у смислу новог јавног добра, које стварају? Да ли програми подразумевају увећање запослених у јавном сектору и настанак нових институција без мерљивих индикатора и ново-створене вредности? Овај део истраживања, мање-више, покушава да утврди сразмер административни и не-административних пројеката (одељак 2). Овај део је најважнији, јер би невладиним организацијама понудио алате за истраживање, али и аргументацију коју је могуће користити у дијалогу са представницима локалне самоуправе о будућим културним политикама. Нажалост, подаци о овим културним садржајима и њиховим приходима су веома оскудни, јер културне установе у својим финансијским извештајима не објављују годишње приходе од ових активности, већ само приходе из буџета.

3) Отвореност јавне администрације. Последњи део бави се питањем отворености јавне администрације за податке на основу којих је могуће вршити ову анализу. Истражујемо да ли су ти подаци доступни на сајту општине, порталу јавних набавки или у виду неких допунских докумената итд. Ово је такође важно питање за све организације цивилног друштва без обзира на то којом се локалном политиком баве. Као оквир за дискусију о овом питању узимамо индекс транспарентности који је од 2015. године развио Транспарентност Србија, који садржи читав низ индикатора на основу којих је могуће утврдити доступност података за анализу, као и њихову употребу за процену успешности културне политике.

## ИЗВОРИ И ПОДАЦИ

Као главне изворе на основу који ћу спровести анализу културне политике узимам документе План развоја културе града Крагујевца 2021-2025 и Анализа постојећега стања културе града Крагујевца,<sup>3</sup> буџете града Крагујевца за године 2018-2023, уговоре о јавним набавкама (ако пројекти подразумевају такав начин финансирања), који су доступни на порталу јавних набавки, извештаје о буџетској потрошњи и реализованим буџетским пројектима које су локалне самоуправе дужне да објављују на крају године. Од посебног значаја су одлуке, закључци и решења органа локалне самоуправе. У овом случају ради се о Одлуци о манифестацијама, програмима и пројектима у области културе од значаја за град Крагујевац („Службени лист града Крагујевца”, бр. 33/19 и 36/20), те Закључку о давању сагласности на Програме и финансијске планове сталних манифестација у области културе од значаја за град Крагујевац за 2021. годину од 13. јануара 2021. Ова два документа ће се показати као пресудна за разумевање буџетске подршке културној политици Крагујевца, иако се уопште не помињу у полицу документима и самом буџету.

## АНАЛИЗА БУЏЕТСКЕ ПОДРШКЕ КУЛТУРНОЈ ПОЛИТИЦИ ГРАДА КРАГУЈЕВЦА

### Програмска анализа

Фокус истраживања је локална културна политика, тј. буџетска подршка града Крагујевца културној политици, коју спроводе градске културне установе. Разуме се, културна политика не води се искључиво на нивоу града, већ и на нивоу републике. Пошто Крагујевац спада у веће градове у Србији (четврти по величини), сам град има свој буџет. То значи да се културна политика у граду Крагујевцу води преко градске администрације (управа града) и установа културе (индиректних корисника буџета).

Културна политика се на нивоу града води на основу програмских докумената. Ово је један од важних елемената дизајна јавне политике, јер је на основу оваквих докумената могуће

<sup>3</sup> <https://www.kragujevac.rs/javni-poziv-za-ucescu-u-javnoj-raspravi-o-nacrtu-plana-razvoja-kulture-gradakragujevca-za-period-2021-2025-godine/> (Приступљено 10.10.2022)

проценити не само да ли се неки програм спровео, већ и са каквом ефикасношћу и ефективношћу.<sup>4</sup> За потребе овог истраживања највише смо користили два документа везана за културну политику План развоја културе града Крагујевца за период 2021-2025. године, те Преглед и анализа постојећег стања. Оба су објављена у децембру 2021. године и могу се наћи на порталу градске администрације.<sup>5</sup>

Ови *policy* документи омогућују евалуацију и мерење перформанси буџетских програма и то по питању производа, исхода и правичности (Musel i Yeung 2020). Наиме, великом броју локалних, градских и националног буџета недостају неопходни индикатори за процену перформанси буџетских програма. Ни крагујевачки буџет по овом питању не одскаче од осталих буџета. Ова два документа делимично поправљају стање, јер се у њима налази програмска пројекција за будући период (у овом случају до 2025. године), али и одабрани подаци из претходних година (у овом случају из 2020. године) по којима можемо да евалуирамо претходне културне политике града. Стратешки документ План развоја културе града Крагујевца садржи уводну реч градоначелника који амбициозно поставља културни циљ града до 2025. године. „Планом развоја културе града Крагујевца 2021-2025. одређени су приоритети на којима треба да се заснива развој културе у наредном периоду: развој кадрова и инфраструктуре, међународна сарадња, развој публике и тржишта, подстицај стваралаштва младих, већа укљученост осетљивих група у културни живот у граду, стварање културних потреба и навика од најмлађег узраста, умрежавање и развој културног туризма, очување објеката од културног и историјског значаја и валоризација културног наслеђа, пренамена објеката који су део богатог културно-историјског наслеђа и развој креативних индустрија” (План, стр. 3). „План развоја културе је оријентисан на стварање одрживог модела који унапређује квалитет живота грађана, задовољава културне потребе заједнице и позиционира Крагујевац као културни центар региона” (План, стр. 4).

<sup>4</sup> Концепт програмског буџета и пратећи концепти (ефикасност, ефективност) дефинисани су у одељку 2 у складу са дефиницијама које се могу наћи у Упутству за израду програмског буџета.

<sup>5</sup> <https://www.kragujevac.rs/pruzmi/nacrt-plana-razvoja-kulture-grada-kragujevca-za-period-2021-2025-godine/> (Приступљено 15.11.2022). Постоје, разуме се, још неки значајни буџетски и полицу документи, као нпр. Грађански води кроз буџет за 2022, али они, мање-више, сажимају и графички представљају податке који се могу наћи у самим буџетима.

Овакве формулације нуде основе за даље евалуацију реалистичности и изводљивости културне политике града. Циљ наше анализе у 2. и 3. делу истраживања јесте да утврдимо да појединачни буџети и пратећи документи садрже одговарајућа буџетска средства и индикаторе на основу којих би могло да се процени да ли овакви циљеви културне политике могу реализовати. Град Крагујевац, као и многе друге јединице локалне самоуправе, објављује Завршни рачун у коме може да се види како су средства заиста потрошена. Међутим, у самом Завршном рачуну нема података о томе како су планирани пројекти реализовани. Да би се дошло до закључака о спроведеним програмима потребно је пронаћи и анализирати додатна документа, која се у Завршном рачуну не помињу. О овим питањима биће више речи у 3 делу (одељак 9).

### Буџетска анализа

Као меру културне политике узели смо расходе по Програму 13, који обухвата укупну потрошњу за културну политику у једној години. Он може да се раздвоји на потрошњу за културне установе и културне пројекте. Највећи део културне политике града Крагујевца отпада на финансирање индиректних корисника<sup>6</sup> у које убрајамо и установе културе. У надлежности локалне самоуправе Крагујевца се на крају 2022. године налазило укупно 11 установа културе, које се финансирају из буџета. То су Народни музеј, Спомен парк „Крагујевачки октобар”, Историјски архив Шумадије, Центар за неговање традиције и културе „Абрашевић”, Музички центар, Књажевско-српски центар, Дом омладине, Народна библиотека „Вук Караџић”, Установа културе „Кораци”, Позориште за децу и Завод за заштиту споменика култура. У њима је у 2021. години укупно било запослено 260 особа у сталном радном односу (на неодређено време), а од тога је 189 особа у привременом радном односу (на одређено).<sup>7</sup> Унутар Програма 13 највећи део буџета отпада на зараде и доприносе

<sup>6</sup> “Индиректни корисници буџетских средстава јесу: правосудни органи, буџетски фондови; месне заједнице; јавна предузећа, фондови и дирекције основани од стране локалне власти који се финансирају из јавних прихода чија је намена утврђена посебним законом; установе основане од стране Републике Србије, односно локалне власти, над којима оснивач, преко директних корисника буџетских средстава, врши законом утврђена права у погледу управљања и финансирања.” <https://www.javnefinansije.rs/indirektni-korisnici-javnih-sredstava> (7.11.2022)

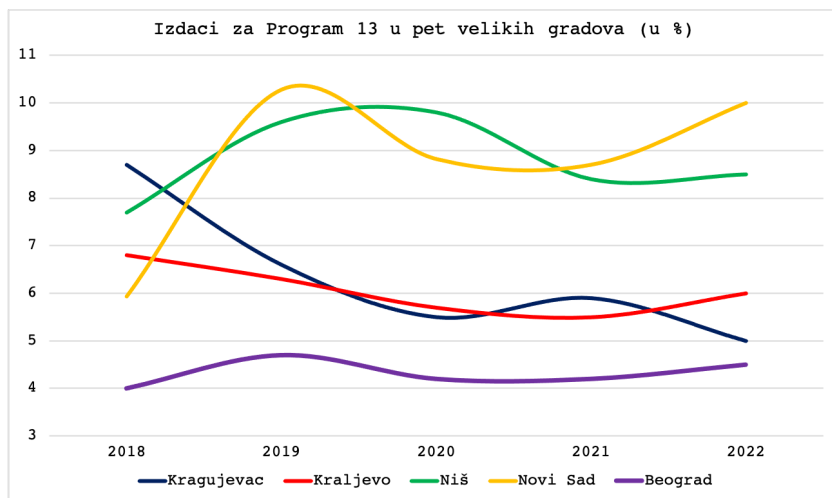
<sup>7</sup> Анализа постојећег стања, стр. 143

запослених у културу – чак 78,71 одсто. На овај податак ћемо се вратити касније. Из оваквог дизајна културних институција, већ може да се назре да највећи део буџетских средстава за културну политику Крагујевца отпада на одржавања културних установа, а да се онда од тих установа очекује да спроводе културну политику. Буџет града Крагујевца за 2023. годину износио је 10,5 милијарди динара (90 милиона евра). У последњих шест година (период који смо узели у разматрање је 2018-2023), јавна потрошња Крагујевца непрекидно расте. У поређењу са буџетима осталих већих градова у Србији, ово спада у веће буџете ако се мери у односу на највећи број осталих општинских буџета, али је далеко испод буџета градова као што су Београд, Нови Сад или Ниш (Табела 1).

	2022
Београд	139.997
Нови Сад	36.612
Ниш	11.423
Крагујевац	9.559
Краљево	4.871
Табела 1. Највећи градски буџети (у милионима динара)	

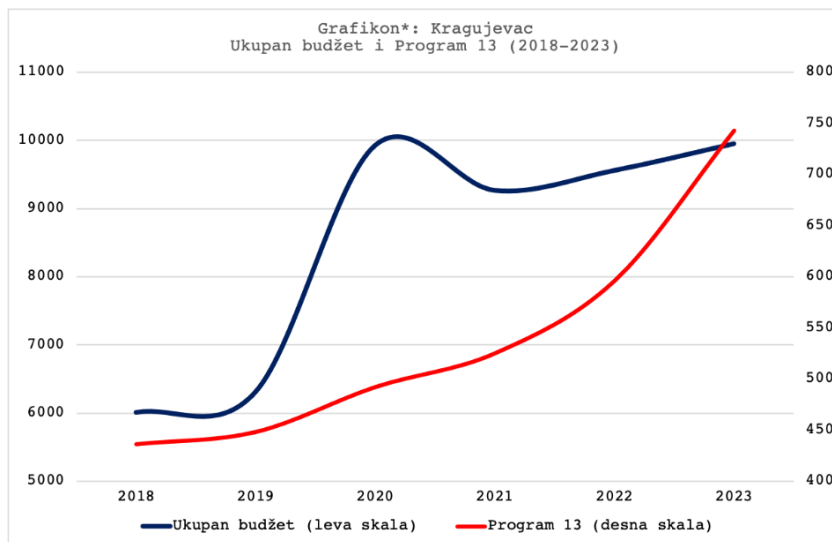
Од укупног буџета Крагујевца за 2023. годину је за установе културе (као индиректне кориснике буџета), тј. за културну политику (Програм 13) издвојено 743 милиона динара, што чини око 7 одсто укупног буџета. Ово повећање са 6 на 7 одсто од укупног буџета је у складу са поменутих програмским документима по којима је планирано да Крагујевац постане културна престоница Европе.

Да бисмо проценили културну политику Крагујевца, поредили смо најпре учешће издвајања за културну политику у укупном буџету са четири највећа града у Србији. На Графикону 1 може да се види да Крагујевац спада у градове који издваја значајан део за културне услуге међу великим српским градовима. Улагања у културу у Крагујевцу опадају до 2022. године, али да се од 2023. године планира раст са 6 на 7 одсто укупног буџета. Крагујевац се тако нашао у средини листе великих градова по издвајању за културу. (Нажалост, буџети осталих великих градова за 2023 нису усвојени до завршетак овог истраживања па нисмо у стању да упоредимо овај раст са осталим већим градовима.)



Графикон 1. Издаци за Програм 13

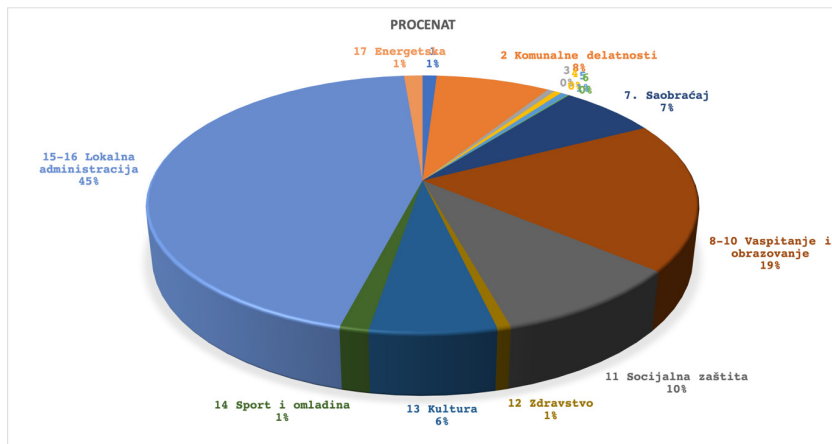
Укупан буџет града Крагујевца непрекидно расте, али расту и издаци за културу. На Графикону 2, који показује стање у периоду 2018-2023. можемо да видимо да су издаци културу стабилно расту, док сам буџет града нема тако стабилан раст.



Графикон 2.



Колики су издаци за културу у односу на остале програме (тј. јавне политике) у самом Крагујевцу? На Графикону 3 је приказано поређење других буџетских програма са Програмом 13 за град Крагујевац за 2022. годину. Може се видети да је по овом индикатору Програм 13 поново негде у „златној средини”. Постоје програми који добијају знатно више буџетских средстава, али и програми који знатно добијају мање. Највећи „добитници” буџета су локална администрација и политички систем, услуге везану за социјалну заштиту, васпитање и образовање, комуналне делатности и саобраћај. Култура са својих 6 процената предводи доњи део листе где је се налази велики број програма који имају мање од 1 процента крагујевачког буџета.



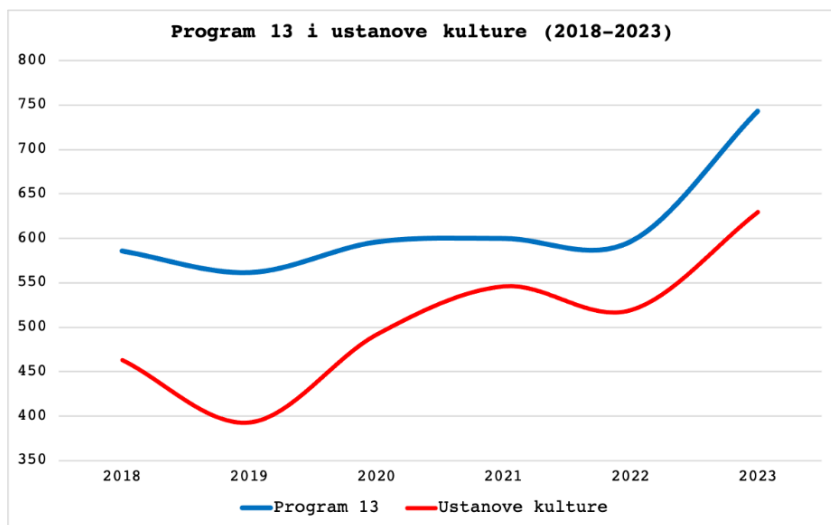
Графикон 3. Расподела градског буџета по програмина (у %)

Учешће за културу у укупном буџету није пресудно за разумевање културне политике, тј. буџетске подршке културној политици. Кључно је како се средства која су одвојена за културу распоређена унутар самог Програма 13.

### Програм 13

Како смо рекли, укупни издаци за културу се налазе под ставком Програм 13 (у административној терминологији за јединице локалне самоуправе – шифра 1201). Програм 13 се састоји од пројеката који се односе на културне услуге (функција 820). У Крагујевцу су заступљени само три врсте пројеката из функције 820. Највећи део

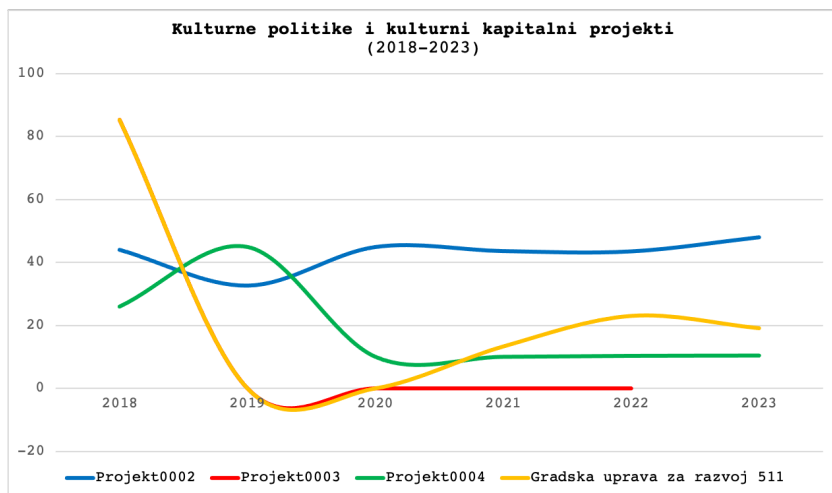
ових средстава отпада на функционисање локалних установа културе (пројекат 0001). Прецизније, у 2023. години се планира да од 743 милиона динара за овај програм издвоји 84 одсто за функционисање установа културе (Графикон 4).



Графикон 4: Програм 13 и установе културе

Мањи део Програма 13 отпада на пројекте који се налазе ван ових установа, а то су пројекти „Јачања културне продукције и уметничког стваралаштва” (пројекат 0002), „Унапређење система културно-историјског наслеђа” (пр. 0003), те „Остваривање и унапређивање јавног интереса у области јавног информисања (пр. 0004).

Ове друге пројекте (који нису 0001) не спроводе установе културе, већ Градска управа за друштвене делатности. (Ови подаци налазе унутар Раздела 6 и 9.)



Графикон 5: Буџетска подршка културној политици и капитални културни пројекти

Како се види из Графикона 4, пројекти који се односе на функционисање установа културе захватају убедљиво највећи део потрошње на програм 13, док програми 0002 и 0003 добијају безначајну подршку. Из података са Графикона 5 може се видети да остали пројекти везани за културу у последњих пет година су потпуно нестали или стагнирају.

Ово је значајан увид за даљу анализу, јер нам показује да установе културе највећи део својих трошкова покривају средствима из буџета града, те да имају „релаксиранији” однос према организацији културних догађаја. Другим речима, установе које организују културне догађаје (концерте, позоришне представе, изложбе, промоције књига итд.) не морају да воде рачуна о томе да цене улазница одржавају цену коштања, која би омогућавала надокнаду укупних трошкова сваке појединачне културне установе у граду. Сасвим је јасно да установе културе нису тржишно одрживе. Када би цене улазнице морале да покрију фиксне и варијабилне трошкове, те обезбеде зараду за културне садржаје, њихова висина би морала да буде неколико пута изнад тренутно важећих. Будући да такве цене нису одрживе, укидање Пројекта 0001, где град финансира културне установе, довело би вероватно до замирања културних активности у граду.

Како смо рекли, највећи раст унутар Програма 13 видимо унутар Пројекта 0001, који подразумева функционисање културних установа. Ако се упореде подаци који се налазе у Графиконима 4 и 5, може да се види да осетан раста улагања у културу који налазимо у буџету за 2023. годину отпада управо на пројекат 0001, док пројекти 0002 и 0004 стагнирају, а пројекат 0003 је престао да се финансира (Графикон 4).

Да ли сва средства за пројекат 0001 одлазе на функционисање администрације установа културе? Ово делимично зависи од тога шта се дешава са средствима на ЕК 423 и 424 на којима се налазе „услуге по уговору” и „специјализоване услуге”. По Правилнику, овако класификована буџетска потрошња такође може да обухвати културне услуге.<sup>8</sup> Рецимо, за 2023. годину је планирано да установе културе Крагујевца за ове две класификације потроше скоро 130 милиона динара (преко 1 милион €), што чини 20 одсто укупне суме која је предвиђена за одржавање културних установа. Унутар ових класификација можда се налазе неки културни пројекти, јер се по уговору се могу ангажовати различити уметници, али се можда ови издаци односе на унутрашње потребе културних установа (одржавање културних установа који не подразумевају капиталне пројекте, који се реализују унутар програма 620 или 511).<sup>9</sup> Ако би, унутар ових класификација, установе културе ангажовали културне раднике за културне садржаје, то би значајно променило однос између средстава који се одваја на одржавање установа културе и њихове креације културних садржаја. Како ћемо видети, пројекти 0002 и 0003 се реализују под економским класификацијама 481

<sup>8</sup> Под ЕК 423 спадају административне услуге, компјутерске услуге, услуге образовања и усавршавања запослених, услуге информисања (услуге штампања, услуге информисања јавности и односа са јавношћу, услуге рекламе и пропаганде и медијске услуге), стручне услуге, услуге за домаћинство и угоститељство, репрезентација и остале опште услуге. Под ЕК 424 спадају пољопривредне услуге, услуге образовања, културе и спорта, медицинске услуге, услуге одржавања аутопутева, услуге одржавања националних паркова и природних површина, услуге очувања животне средине, науке и геодетске услуге и о сталне специјализоване услуге (Правилник о стандардном класификационом оквиру, Службени гласник, 16/2016, члан 7).

<sup>9</sup> За разлику од тога, класификација 511 је далеко прецизнија – онда се односи на капиталне пројекте у области културе. (За 2022. годину, рецимо, предвиђени реконструкција димњака Арсенал и израда бисти са реконструкцијом степеништа Дома омладине. Ови пројекти, међутим, не подразумевају нови културни простор, већ само одржавање старог.) Ови издаци спадају у Програм 13, али за њихово спровођење нису задужене установе културе, већ Градска управа за развој и инвестиције, која иначе нема „сопствени” пројекат, већ води рачуна о читавом низу пројеката који спадају у друге програме. (чл. 12, стр. 8-9).

(дотације невладиним организацијама<sup>10</sup>), 820 (услуге културе<sup>11</sup>) и 830 (услуге емитовања и штампања<sup>12</sup>). Ово на први поглед сугерише да значајан део јавне потрошње за културу заиста иде културним субјектима који праве нове садржаје, а не администрацији. Шира дискусија о томе налази се у одељку 9.

## ЕВАЛУАЦИЈА БУЏЕТСКИХ ПРОЈЕКТА И КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ КРАГУЈЕВЦА

У трећем делу истраживања процењујемо културну политику града на основу анализе обављене у II. делу (одељци 6-8) из угла корисника буџета. Фокусирамо се на доступност буџетских података, већ и индикатора, који су дефинисани буџетом.

---

<sup>10</sup> Дотације се односе на „дотације непрофитним организацијама које пружају помоћ домаћинствима, дотације у натури непрофитним организацијама које пружају услуге домаћинствима, дотације Црвеном крсту Србије, дотације спортским омладинским организацијама, дотације етничким заједницама и мањинама, дотације верским заједницама, дотације осталим удружењима грађана и политичким странкама, дотације привредним коморама, дотације приватним и алтернативним школама и дотације осталим непрофитним институцијама” (Правилник о стандардном класификационом оквиру, Службени гласник, 16/2016, члан 7).

<sup>11</sup> Ова класификација обухвата „пружање услуга културе; администрацију послова из области културе; надзор и уређивање установа културе; послове или подршку објектима за организовање културних догађаја (библиотеке, музеји, уметничке галерије, позоришта, изложбени простори, споменици, историјске куће и места, зоолошке и ботаничке баште, акваријуми, паркови и сл.); продукцију, послове или подршку културним догађајима (концерти, позоришна и филмска продукција, уметнички наступи и сл.); донације, кредите, трансфере или субвенције за подршку индивидуалним уметницима, писцима, дизајнерима, композиторима и осталима који раде на пољу уметности, односно организацијама које раде на промовисању културних активности”. (Правилник о стандардном класификационом оквиру, Службени гласник, 16/2016, члан 7).

<sup>12</sup> Услуге емитовања и штампања обухватају: „администрацију послова емитовања и штампања; надзор и уређивање услуга емитовања и штампања; послове или подршку услугама емитовања и штампања; донације, кредите, трансфере или субвенције за помоћ, изградњи или набавци простора за телевизијско или радио емитовање; изградњу или набавку објеката, опреме или материјала за штампање новина, часописа или књига; израду материјала за емитовање; прикупљање новости или других информација; дистрибуцију штампаних дела” (Правилник о стандардном класификационом оквиру, Службени гласник, 16/2016, члан 7).

## Евалуација културне политике Крагујевца

### *Културна политика која се води кроз буџет града*

Да бисмо проценили успешност и смисленост културне политике Крагујевца почећемо од конвенционалних метода. На првом месту долазе индикатори који су поставиле саме локалне власти. Да ли се на основу њих може проценити успешност културне политике? За анализу успешности буџетске политике узели смо буџет за 2021. годину, јер је недавно објављен и Завршни рачун за ту годину.<sup>13</sup> Ово нам даје не само могућност да упоредимо да ли су средства намењена за културне пројекте заиста потрошена, већ и са којим успехом су пројекти спроведени.

Индикатори за процену се налазе у Завршном рачуну за 2021. годину. Пројекат 0001 „Функционисање локалних установа културе”, за који је предвиђено 630 милиона динара (5,3 милиона €), мери се искључиво по броју запослених. Предвиђа се да ће у периоду 2023-2025 број жена запослених у установама културе бити константан (150), као и број мушкараца (120). У Завршном рачуну се овај индикатор појављује кроз број од 131 запослених мушкараца и 133 запослене жене у културним установама. Ово уклања дилеме око ЕК 423 и 424 (одељак 8), које се очигледно односе на одржавање установа културе, а не на посебне пројекте стварања уметничког садржаја.

За пројекте 0002 и 0004, за које је током 2021. године планирано укупно 53,6 милиона динара (скоро пола милиона евра), не постоје званична и детаљна образложења о томе како је овај новац потрошен и какви су њихови резултати. Овај податак не може се добити ни увидом у „Одлуку о завршном рачуну града Крагујевца за 2021. годину са образложењем”.<sup>14</sup> Иако сам документ има 127 страна, у њему има врло мало детаља око самих програма и њихових садржаја.

Пројекат 0004 „Остваривање и унапређивање јавног интереса у области јавног информисања” такође се ближе дефинише кроз ширење медијских садржаја који имају за циљ унапређење јавног информисања. У периоду 2023-2025. се предвиђа по један такав пројекат годишње у износу од 10,4 милиона динара (88.400 €). У

<sup>13</sup> <https://www.kragujevac.rs/pruzmi/odluka-o-zavrshnom-racunu-budzeta-grada-kragujevca-za-2021-godinu-sa-obrazlozenjem/> (Приступљено 10.11.2022)

<sup>14</sup> Одлука: <https://www.kragujevac.rs/pruzmi/odluka-o-zavrshnom-racunu-budzeta-grada-kragujevca-za-2021-godinu-sa-obrazlozenjem/> (Приступљено 11.12.2022)

2021. години план је био да се реализује један такав пројекат у износу од 10 милиона динара, док Завршни рачун показује да је било реализовано 9,28 милиона динара. Највећи део ових средстава одлази на економску класификацију 423 (услуге по уговору), за функцију 830 (услуге емитовања и издаваштва). У самом Завршном рачуну се из описа реализације пројекта 0004 Квалитетније и садржајније информисање грађана на територији града Крагујевца не може закључити ни ко је добитник средстава, ни колико је пројеката реализовано, али опис упућује на друге документе у којима се налазе детаљи о пројектима који су добили буџетску подршку са ове позиције:

„Реализацијом програмских активности из предметног програма обезбеђује се спровођење законске обавезе утврђене Законом о јавном информисању и медијима (“Службени гласник РС” број: 83/14, 58/15 и 12/16-аут.тум.), спроведеног конкурса, Решења о расподели средстава за суфинансирање пројеката за остваривање јавног интереса у области јавног информисања на територији града Крагујевца, Решења о исплати средстава за суфинансирање пројеката за остваривање јавног интереса у области јавног информисања на територији града Крагујевца, Уговора о реализацији пројеката за остваривање јавног интереса у области информисања, даје се допринос града Крагујевца квалитетнијем и садржајнијем информисању грађана на територији Града, а и шире” (Завршни рачун, стр. 119).

Како видимо, сам Завршни рачун не даје много детаља око појединачних пројеката са ове буџетске позиције, али увидом у поменуто Решење (од 26. априла 2021) долазимо до конкретних пројеката који су реализовани са ове буџетске позиције.

Преглед је дат у Табели 2.

Редни број	Назив пројекта	Носилац пројекта	Предмет/ приоритетна тема пројекта	Вредност пројекта / потраживана средства (вредност у РСД)	Додељена висина средстава за суфинансирање (вредност у РСД)
1.	Градски буџет – наш буџет	Мирослав Чер ПР Рекламна Агенција "Герила АДВ" Крагујевац	Информисање грађана Крагујевца о трошењу градског буџета и њихово право да буду питани како ће бити потрошен	802.000,00  641.600,00	600.000,00
2.	Буђење еколошке свести	Предузеће за радио емитовање "Радио 34" д.о.о Крагујевац	Јачање еколошке свести младих људи и грађана Крагујевца	750.000,00  600.000,00	500.000,00
3.	Историја популарне културе Крагујевца 1970-1990	Удружење грађана "MillenniuM" Крагујевац	Повећана информисаност о историји популарне културе града кроз 12 медијских садржаја у облику текста на интернет порталу.	555.000,00  444.000,00	400.000,00
4.	"Град – добро место за живот и рад" – серијал текстова о урбаном и одрживом развоју Крагујевца	Привредно друштво за издавачку делатност Јавност д.о.о Крагујевац	Информисање грађана и грађанки о одрживом развоју Крагујевца	2.630.500,00  2.097.900,00	2.000.000,00



Душан Павловић КОЛИКО КОШТА ЛОКАЛНА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА...

5.	Просторни план Србије – А где је Крагујевац?	Удружење грађана Глас грађана Шумадије	Аналитичко-истраживачки текстови о значају просторног планирања за будући развој града Крагујевца	1.344.059,16 1.064.769,16	800.000,00
6.	“ЛИДЕРИ ДУАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА”	Предраг Петровић ПР Агенција за видео и ТВ продукцију “ОПТИМУМ ВИДЕО” Крагујевац	Документарни филм о дуалном образовању и његовом значају за бржи пут до запошљавања	897.500,00 715.000,00	300.000,00
7.	„КРАГУЈЕВАЦ-ЗА ПРЕСТОНИЦУ КУЛТУРЕ” – ТВ филм и серијал о 3/три/ епизоде	Богдан Врањешевећ ПР Агенција за филмску и видео продкуцију издавачку делатност и ИТ услуге “DUO DIGITAL MEDIA” Крагујевац	ТВ филм од 3 епизоде о културном наслеђу града Крагујевца	1.550.000,00 1.185.000,00	550.000,00
8.	Медијска промоција хранитељства	Радио дифузно друштво “Браво Плус” ДОО Крагујевац РАДИО БРАВО FM 103,7 MHz	Получасовне емисије посвећене хранитељству са гостовањем компетентних стручњака и хранитеља са искуством	1.078.200,00 802.200,00	450.000,00

9.	Градске теме Крагујевца	Предузеће за информисање INFO 24 MEDIA d.o.o, Београд – Врачар	Серијал од 16 медијских тв садржаја намењен младима, њиховим проблемима и промоцији стручних, научних достигнућа, здравог живота и спорта.	6.008.000,00 2.923.000,00	1.000.000,00
10.	Крагујевачки културни венац	TV SUPER – SAT Communication д.о.о Београд	Серијал од 9 медијских садржаја у области културе, културне баштине, афирмације културног наслеђа и очување традиције и обичаја града Крагујевца	6.258.500,00 3.005.000,00	1.000.000,00
11.	“Приче из Сигурних кућа”	Никола Младеновић ПР Уметничко стваралаштво PJERMEDIA INFO Крагујевац	Серијал о 12 епизода кроз причу храбрих жена са територије града Крагујевца, уз заштиту достојанства личности	681.000,00 520.000,00	500.000,00

Душан Павловић КОЛИКО КОШТА ЛОКАЛНА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА...

12.	“И СЕЋАЊА НА ЊИХ ДОВЕКА БЛАГОСЛОВЕНО”  Емисија која се бави обележавањем 80. годишњице Другог светског рата у Крагујевцу, октобарског страдања и промоцијом Крагујевца као престонице мира	Епархија шумадијска СПЦ – Радио Злагоусти, Крагујевац	Емисија о обележавању 80. годишњице Другог светског рата у Крагујевцу, октобарског страдања и промоцији Крагујевца као престонице мира	642.788,00  468.094,00	400.000,00
13.	Мали – велики шампиони Крагујевца	Телевизија спорта и здравља СОС Канал Плус доо, Београд	Промоција спорта и инклузија деце у спортски свет кроз 5 медјских садржаја у формату проширеног телевизијског пакета.	1.200.000,00  600.000,00	500.000,00
14.	Како до бољег положаја новинара и медјских радника у Крагујевцу	Синдикат новинара Србије Београд	Организовање 2 округла стола на тему- да ли социо- економски статус новинара и медјских радника утиче на професионални рад	284.000,00  224.000,00	224.000,00
Укупна висина средстава које су подносиоци потраживали за суфинансирање пројеката				15.290.563,16	
УКУПНА ВИСИНА ДОДЕЉЕНИХ СРЕДСТАВА ЗА СУФИНАНСИРАЊЕ					9.224.000,00

Табела 2. Буџетски пројекти 0004 у оквиру Програма 13 за 2021. годину.

Слично је и са буџетском анализом пројекта 0002, под називом „Јачање културне продукције и уметничког стваралаштва”. За овај пројекат је у 2021. години предвиђено 48,1 милион динара (409.000 €), а потрошено је 40,3 милиона (Завршни рачун, стр. 19). Буџетски гледано, мерење успешности рачуна кроз број културних пројеката за циљем подизања свести о значају родне равноправности. Гледано из угла Завршног рачуна, реализовано је три пројекта са ове позиције.

Опис реализације пројекта 0002 гласи:

„Реализацијом програмских активности из предметног програма обезбеђује се спровођење законске обавезе утврђене Законом о култури (Службени гласник РС број:72/09, 13/16, 30/16 и 6/20), спроведеног конкурса, Закључка Градског већа о програмима, пројектима и манифестацијама у култури који се финансирају или суфинансирају средствима града Крагујевца, Решења о исплати средстава за финансирање, односно суфинансирање програма, пројеката и манифестација у култури, Уговора о реализацији програма/прјеката у културу, даје се допринос града Крагујевца развоју културе на територији Града, а и шире” (стр. 118).

Овакав опис реализације пројеката садржи само једну релевантну информацију и то ону која се односи на неки други документ у коме могу да се нађу детаљи о реализованим пројектима.

Нешто информативнији је документ под називом Грађански водич за буџет из 2021 у коме се налази списак пројеката који су финансирани из буџета 2021. године. Унутар описа Програма 13 појављује се објашњење да је „сврха Програма очување, унапређење и представљање културног-историјског наслеђа, културне разноврсности, продукције и стваралаштва у локалној заједници и остваривање права грађана на информисање и унапређење јавног информисања”, што је начелан циљ, који може, али и не мора да потпадне под специфичан циљ претварања Крагујевца у регионални културни регион, који је дефинисан званичним полицу документима (погледати одељак 7).

У даљем образложењу Грађанског водича стоји да:

Установе културе на територији града, НВО и други субјекти у култури доприносе обележавању значајних датума и догађаја и реализацији манифестација, програма и пројеката од националног и међународног значаја и то: Дан Града, Јоаким фест, Јоакимови дани, Велики школски час, Доста су свету једне Шумарице, Бдење, Међународни луткарски фестивал „Златна

искра”, Госпојинске свечаности, Ноћ музеја, Арсенал фест, ВИБЕ фестивал, Интернационални цез фестивал Крагујевац, ШИФФ – Шумадијски интернационални филмски фестивал, Међународни фестивал уметничке фотографије „Фоторама”, Међународна ликовна колонија „Искра сунца у децембру”, Међународна стрип конференција, Ђурђевдански песнички сусрети. Фестивал нове народне песме „Драгиша Недовић”, Стреет Арт фестивал, ЕСТАМ-ворлд мусиц фестивал, Интернационални фестивал камерне музике, „Цонвивиум Мусицум”, Прозвук и друге манифестације” (стр. 33)

Остаје нејасно како ово могу бити буџетски пројекти, јер се они не помињу, ни по средствима, ни по индикаторима, у оквиру буџета и Завршног рачуна Крагујевца за 2021. годину. Ово би евентуално могли бити пројекти појединачних културних установа, али како смо објаснили у одељку 7, такви пројекти се не налазе у самом буџету. Овај несклад се касније преноси и на медијско извештавање, јер се у медијима списак ових пројеката појављује као да су финансирани из буџета<sup>15</sup>, иако је највећи део тих пројеката организован од стране установа културе, и изведен без директне подршке буџета.

Дилему на шта је заправо потрошен новац са позиције пројекта 0002 у оквиру Програма 13 добили смо увидом у Закључак Градског већа Крагујевца од 13. јануара 2021. у коме се наводи списак манифестација који је подржана буџетским средствима са пројекта 0002. Овај Закључак позива се на Одлуку о манифестацијама, програмима и пројектима у областима културе од значаја за град Крагујевац из 2019. године којом су дефинисане културне манифестације које град подржава из буџета.<sup>16</sup>

У табели 3 приказани су добитници средстава за 2021. Како може да се види неки корисници су културне установе које се већ финансирају из буџета града (Дом омладине, Позориште за децу, Спомен-парк...), док су друге приватне организације и удружења (Арсенал фест, Арт Кварт итд). На списку се појављују и неки „не-културни” актери, као што су Фото клуб, Прва крагујевачка гимназија или Епархија шумадијске православне цркве.

<sup>15</sup> О културним пројектима из буџета, који су реализовани у 2021. години, вест је могуће прочитати овде: <https://www.pressek.rs/kragujevac/kragujevac-za-stalne-manifestacije-kulture-cetrdeset-miliona-dinara/>

<sup>16</sup> „Службени лист града Крагујевца” број 33/2019 и 36/2020: [http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020\\_01/t01\\_0123.htm](http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_01/t01_0123.htm) (Приступљено 10.12.2022)

Редни број	Организатор манифестације	Назив манифестације	Одобрена средства (РСД)
	Град Крагујевац	Дан града Крагујевца	3.000.000,00
	Спомен-парк "Крагујевачки октобар"	Велики школски час	1.000.000,00
	Спомен-парк "Крагујевачки октобар"	Међународни салон антиратне карикатуре	1.000.000,00
	Спомен-парк "Крагујевачки октобар"	Октох	500.000,00
	Спомен-парк "Крагујевачки октобар"	Доста су свету једне Шумарице	500.000,00
	Спомен-парк "Крагујевачки октобар"	Бдење	30.000,00
	Народна библиотека "Вук Карацић"	Дани крагујевачке књиге	240.000,00
	Дом омладине "Крагујевац"	Шумадијски блуз и џез фестивал	450.000,00
	Дом омладине "Крагујевац"	Баш театар	800.000,00
	"Позориште за децу"	Међународни луткарски фестивал "Златна искра"	2.500.000,00
	Књажевско-српски театар	Међународни позоришни фестивал Јоакимфест	4.500.000,00
	Књажевско-српски театар	Јоакимови дани	300.000,00
	Музички центар	Међународни фестивал камерних хорова "Концепти"	2.500.000,00
	Удружење грађана "CONVIVIUM MUSICUM"	ФЕСТИВАЛ КАМЕРНЕ МУЗИКЕ CONVIVIUM MUSICUM	1.000.000,00
	Удружење "АРТ КВАРТ"	Интернационални Џез фестивал	800.000,00

	Удружење “АРТ КВАРТ”	Шумадијски интернационални филмски фестивал дебитантског филма ШИФФ	1.672.000,00
	Фото клуб “АПОЛО”	Међународни фестивал “ФОТОРАМА”	400.000,00
	АД ЛИБИТУМ Крагујевац д.о.о.	ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ФЕСТИВАЛ УМЕТНИКА ХАРМОНИКЕ	800.000,00
	“АРСЕНАЛ ФЕСТ” Крагујевац	“АРСЕНАЛ ФЕСТ”	15.000.000,00
	Удружење “Крагујевац концерт”	Фестивал народне музике “Драгиша Недовић”	1.000.000,00
	ЕПАРХИЈА ШУМАДИЈСКА САБОРНА ЦРКВА	ГОСПОЈИНСКЕ СВЕЧАНОСТИ	1.400.000,00
	Прва крагујевачка гимназија	Позоришни сусрети ученика гимназија Србије	280.000,00
	УДРУЖЕЊЕ ГРАЂАНА “MILLENNIUM”	КРАФ (Крагујевачки Фестивал антиратног филма)	500.000,00

Табела 3. Списак установа и локалних организација које су добила средства по пројекту 0002 у оквиру Програма 13 у 2021. години.

Овакав начин расподеле културних средстава је сасвим легитиман. Једино што отежава анализу је што се ови подаци не налазе у Завршном рачуну (мада се несистематски сређени налазе у Грађанском водичу за завршни рачун за 2021). На основу индикатора и података који се налазе у Завршном рачуну, апсолутно је немогуће направити анализу ефикасности културних пројеката у Крагујевцу.

### ***Културна политика коју воде културне установе***

Из претходне анализе се види да се буџетска подршка установама културе исцрпљује у одржавању самих установа у ужем смислу те речи. Највећи део програма 0001 одлази на зараде

запослених, те остале административне и послове одржавања, које те установе имају (одељак 8).

Саме установе су отуда слободне да саме формулишу и ангажују културне раднике који стварају културни садржај. У неким случајевима ти културни радници су већ запослени у културним установама, док се у другим ради о пројектима на којима се ангажују спољни сарадници (рецимо, удружења грађана или други културни делатници).

За такве културне садржаје (које формулишу и спроводе културне установе) не постоје унапред дефинисани индикатори (као у случају буџетских пројеката 0001, 0002 и 0004). Отуда успешност ових програма можемо да меримо конвенционалним индикаторима који су карактеристични за културне садржаје (рецимо, број посетилаца на некој културној манифестацији или укупан приход од продаје карата). Нажалост, оваква врста анализе је такође отежана с обзиром на то да у својим јавно доступним финансијским извештајима, културне установе не приказују приходе од културних садржаја, већ само „приходе” од буџета града. Установе такође немају ни посебне публикације у којима би прецизно известили о броју продатих карата и посетилаца за сваки догађај (концерт, изложба, књижевно вече итд). Те податке смо прибавили из полицу докумената скупштине града где су подаци дати у селективној и не-систематизованој форми. Очигледно, такви подаци постоје, али се не нуде јавности на увид.

### *Позоришне установе*

Да бисмо класичним индикаторима утврдили исплативост културних садржаја, могуће је насумичним избором изабрати неколико културних установа које добијају средства из буџета Крагујевца. Нажалост, не можемо тачно знати колико која установа добија из буџета, јер те податке културне установе не приказују у својим годишњим финансијским извештајима, који се објављују на порталу Агенције за привредне регистре.

Погледајмо најпре културне установе. У Крагујевцу их има четири – Књажевско-српски театар, Позориште младих Абрашевић, Позориште за децу и Дом омладине. У периоду 2017-2020. према званичним извештајима, ове установе посетило је 228.000 посетилаца, 57.000 годишње, тј. 14.250 по установи. Ако претпоставимо да је



просечна цена улазнице у том периоду износила 300 динара, то значи да је годишњи приход од културних садржаја за ову врсту установе био око 4.27 милиона динара (36.352 €).

Нажалост, на порталима ових институција налазе се само подаци о расходима и буџетским приходима, али не и о приходима који су остварени културним садржајима. У случају Књажевско-српског театра за 2021, приходи из буџета су износили 88.372.022 динара (751.462 €). То би значило да буџетско финансирање надмашује приходе од културних садржаја за више од 20 пута. Другим речима, цене карата би морале да буду 20 пута веће да би ова врста културних установа могла да се тржишно одржава.

### *Музичке установе*

Музичке установе функционишу по сличном принципу као и позоришне. У Крагујевцу три државне културне установе приређују музичке садржаје Музички центар, Центар за неговање традиционалне културе „Абрашевић” и Дом омладине. У периоду 2016-2020. програме које су организовале ове установе посетило је 140.510 посетилаца. То износи укупно 28.102 посетиоца, тј. 9.367 по установи годишње.

Ако претпоставимо да је просечна цена карте у овим установама износила 300 динара, то значи да су ове установе годишње могле да приходују 2.810.100 динара (23.895 €). И ово је далеко испод нивоа средстава које ове установе добијају из буџета Крагујевца. Рецимо, Музички центар је у 2021. год. примио 19.078.328 милиона динара (162.368 €), што поново чини износ који је више од шест пута виши од тржишног прихода ове установе.

### **Доступност и транспарентност буџета**

Релативно је лако пронаћи буџете и програмске документе културне политике Крагујевца. Сви буџети Крагујевца доступни су на званичном порталу града Крагујевца у пдф формату. Сам портал нуди релативно лаку претрагу (уз филтере) свих докумената на основу којих је могуће наћи буџете града до 2010. године.

### ***Претраживање буџета***

Отвореност података је обавеза сваке јавне администрације по Закону о електронској управи из 2018-е, који налаже да су сви подаци бити објављивани на Порталу отворених података који омогућују њихово поново коришћење. У последњих десет година, међутим, нису све верзије пдф формата буџета града Крагујевца омогућавали лако претраживање, јер је добар део података представљан у виду слике, што спречава претрагу по појединостима (програмским активностима, пројектима и економским класификацијама). Овакви проблеми не спречавају, али знатно компликују време за анализу.

### ***Јавна расправа о буџету***

Учешће у расправи о буџету је једно од важнијих питања за сваку организацију цивилног друштва. Учешћем се омогућује да ОЦД изнесе своје предлоге и кроз дискусију утиче на коначна решења у буџету. Општинска власт редовно организује расправе о буџету на које позива и ОЦД. Извештаји о расправама могу се наћи на званичном порталу града Крагујевца.

### ***Транспарентност буџета***

Ово је најкомплексније питање за сваки буџет. Не тиче се само детаља о пројектима, већ пре свега индикатор на основу којих можемо да проценимо спровођење буџета. Питање транспарентности локалних буџета је под надзором невладине организације Транспарентност Србија, која од 2015. године прати отвореност јавних финансија локалних самоуправа.<sup>17</sup>

У индексу под називом Индекс транспарентности локалне самоуправе, индикатор „отвореност буџета” игра значајну улогу за укупну процену транспарентности јавних финансија. Начелно, Крагујевац омогућава значајну транспарентност у односу на друге општине, које немају своју веб страницу, е-верзију службеног листа, документа о одржаним седницама локалне скупштине, па чак и актуелни буџет града или општине (овде потпада и читљивост и претраживост буџета). Значајан број општина не објављује

<sup>17</sup> <https://www.transparentnost.org.rs/sr/istraivanja-o-korupciji/lti> (Приступљено 12.12.2022)

периодичне извештаје о извршавању буџета, као ни завршне рачуне и извештаје Државне ревизорске институције.

Рецимо, по овом индексу, Крагујевац се 2022. године налазио на 14. месту (65 поена), што представља погоршање у односу на 2021. годину, када се налазио на 11. месту (68 поена).

Но, неки од најважнијих података за процену буџетске потрошње који се односе на економске класификације 423 и 424 (који се односе на уговоре о јавним набавкама у области културе), не могу се наћи на сајту општине. Иста је ситуација са буџетским индикаторима, који су неопходни за процену успешности буџетских пројеката из области културе – осим пројекта 0001 (број запослених у културним установама) на сајту општине се не налазе подаци о буџетским пројектима који би омогућили индикаторску анализу.

Последња два документа која спадају у ову тему су Извештаји о извршењу буџета и завршни рачуни. Први показују како се буџет реализује током године. Ово омогућава да видимо да ли се пројекти спроводе у смислу буџетске подршке. Локалне самоуправе имају обавезу да објављују ове извештаје најмање два пута годишње (републичка власт то чини сваког месеца). Можемо да видимо да ли су паре уплаћене, али то није довољно да видимо да ли се неки програм и спровео.

Извештаји о извршењу буџета (завршни рачуни) су важнији, јер омогућавају да видимо да ли су буџетски пројекти успешно спроведени. Мањи број локалних самоуправа објављује завршне рачуне. Смисао завршних рачуна није само у томе да се добије реална слика о томе како су буџетска средства потрошена, већ и да се види шта су били проблеми. Како смо показали у одељку 9, ових података, нажалост, нема. Отуда бројке о извршењу које се појављују у оваквим извештајима имају ограничену вредност.

### **Да ли је ниво буџетске подршке културној политици у Крагујевцу адекватна?**

Ово питање има шири значај, јер одговор на њега омогућава да боље разумемо начин на који се културна политика финансира, те како се таква политика разликује од других политика на нивоу локалне самоуправе.

Како смо видели из Графикана 5, град Крагујевац издваја 6 одсто укупних буџетских расхода у 2022. години. Ово је далеко испод буџетских средстава за, рецимо, комуналне услуге, али далеко изнад средстава за заштиту животне средине. Упркос томе, сматрамо да ово није неадекватан ниво буџетске подршке културној политици. Разлог томе је што су културни садржаји делимично тржишно одрживи. За разлику од неких других програма (школство, социјала, заштита човекове средине) који не могу да се тржишно одрже, културни садржаји могу да се продају, те од њих може да се заради и покрије део трошкова. У Анализи проналазимо и податак да је и једна градска културна установа (Културни центар) тржишно одржива.

Ово значајно мења однос према културним установама и количину буџетских средстава која се за њих одвајају. За разлику од, рецимо, комуналних и социјалних установа, за које је неопходно издвојити велики део средстава за административне и не-административне пројекте, будући да су овакви пројекти потпуно тржишно неодрживи, културни пројекти су делимично тржишно одрживи, те је за њих довољно обезбедити функционисање установа које ће их спроводити и осмишљавати. Пример Крагујевца је добар пример на коме се види да град може да има живу културну активност упркос релативно ниским издвајањима за културне садржаје. (Подсетимо се, издвајање за установе културе се не третира као културни садржај, већ само као одржавање институција.) Ако се погледају само буџетски пројекти који су директно усмерени на културни садржај (не-административни буџети), они чине 8 одсто укупног буџета за Програм 13, тј. свега 0,6 одсто укупног буџета Крагујевца за 2023. годину.

## РЕФЕРЕНЦЕ

- Chen, G. G., Weikart, L. A., & Williams, D. W.: *Budget Tools. Financial Methods in the Public Sector*. 2014.
- Dragičević-Šešić, M. (1994). *Neofolk kultura: publika i njene zvezde*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Dragičević-Šešić, M. (2005). Demokratskičnost i dometi kulturne politike. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* br. 8/9, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, str. 387-397.

- Đukić, V. (2012). *Država i kultura. Studije savremene kulturne politike*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti.
- Lee, R. D., Jr., Johnson, R. W., & Joyce, P. G. (2012). *Public Budgeting Systems* (9th ed.). Routledge.
- Tešanović, B., Kostić, R., & Pantić, D. (2011). Programski budžet i menadžment javnim finansijama. *Vojno delo*, 63(4), 314-328. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0042-84261104314T> (Pristup: 9.11.2022)
- Paunović, V. (2020). *Decentralizacija kulturnog sistema Srbije: potrebe i model implementacije*. Doktorska disertacija. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/18814>;
- Ristić, M. (2020). Kultura otpora – pozorište koje menja svet. *Kultura*, 169, 234-248. <https://doi.org/10.5937/kultura2069234R>.
- Musel, R. M. & Yeung, R. (2020). *Understanding Government Budgets*. London: Routledge.
- Howlitt, M.: *The Policy Design Primer. Choosing the Right Tools for the Job*. 2019
- Žunić, D. (2013). Obim pojma kulture i kulturna politika. *Kultura*. 140, 217-234.

#### *Dokumenti*

- Analiza postojećega stanja kulture grada Kragujevca, 2021.
- OECD (1996). SIGMA Papers no. 8. Budgeting and Policy Making. Plan razvoja kulture grada Kragujevca 2021-2025.
- Pravilnik o standardnom klasifikacionom okviru, Službeni glasnik, 16/2016,
- Stalna konferencija gradova i opština, SKGO (2015). Programski budžet – smernice za izradu i prateći modeli (<http://www.skgo.org/vesti/detaljno/1339/programski-budzet-smernice-za-izradu-i-prateci-modeli>) (Pristup 2.-10.12.2023)
- Svetska banka (2002). Savezna Republika Jugoslavija. Ocena finansijske odgovornosti zemlje. (Dostupno na <https://documents1.worldbank.org/curated/en/840141468303837861/pdf/257390Serbian01Srpski10CFAA01public1.pdf>) (Pristup 2.10.2022)

**Dušan Pavlović**

*Faculty of Political Sciences,  
University of Belgrade*

## **HOW MUCH LOCAL CULTURAL POLICY COSTS. ANALYSIS OF THE BUDGET OF THE CITY OF Kragujevca**

---

### **Resume**

---

The research belongs to the field of analysis of public policies and public finances, that is, the analysis of budget funds allocated by the local community for cultural policy. Within that question, the research tries to determine whether there are measurable indicators for determining the success of public policy, and whether budget projects create new value that benefits the local community. The goal of the analysis is to offer budget users to organizations with analytical and research knowledge that enables a deeper insight into the implementation of local public policies.

**Keywords:** public policy, cultural policy, public finances, public administration, budget transparency.

---

---

# ЕНЕРГЕТСКА ТРАНЗИЦИЈА У ИНОВАТИВНИМ ЈАВНИМ ПОЛИТИКАМА У СРБИЈИ И РЕГИОНУ – ИЗАЗОВИ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕМЕТРОПОЛИЗАЦИЈЕ\*

---

УДК 620.9(497.11)

DOI <https://doi.org/10.22182/ajp.1912023.2>

Оригинални научни рад

***Јовица Павловић\*\****

*Институт за европске студије, Београд*

***Урош Ђемаловић\*\*\****

*Институт за европске студије, Београд*

---

## **Сажетак**

---

Република Србија, као држава са статусом кандидата за чланство у Европској унији, отворила је 15. и 27. преговарачко поглавље (која се баве енергетиком и заштитом животне средине) крајем 2021. године. На путу успешног затварања поменутих поглавља, Србија може да се ослани на искуства суседних земаља чланица ЕУ; преваходно Хрватске, Мађарске и Румуније. Стога примарни циљ овог рада јесте спровођење компаративне анализе политка енергетске транзиције примењених у тим

---

\* Текст је настао у оквиру пројекта „Србија и глобални изазови: ка праведнијим и демократским јавним политикама II” који уз подршку Фондације за отоврено друштво реализује Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду.

\*\* [jovica.pavlovic@ies.rs](mailto:jovica.pavlovic@ies.rs)

\*\*\* [urke2626@yahoo.fr](mailto:urke2626@yahoo.fr)

државама, док се – ради испуњења секундарног циља – уједно тежи и разматрању начина путем којих би се ове политике могле применити у самој Србији, превасходно посредством прекограничне међуопштинске сарадње са поменутиим земљама. У том погледу, рад се концентрише на *bottom-up* политике енергетске транзиције, пошто скорија истраживања (која се баве прекограничном сарадњом у области енергетске транзиције и екологије) указују на потребу за јачањем међуопштинске кооперације, односно на потребу за већом децентрализацијом и дементрополизацијом. Како би се наведени циљеви остварили, користи се интердисциплинарни приступ, који изискује ослањање на методологију правних, политичких и економских наука. Са једне стране, SWOT анализи су подвргнуте локалне политике енергетске транзиције имплементирани у суседним чланицама ЕУ, док су, са друге стране, критички размотрени како потенцијални модели размене искустава међу локалним самоуправама, тако и могући начини прекограничне међуопштинске сарадње на заједничким пројектима. Резултати указују на то да су потенцијали прекограничне међуопштинске сарадње у виду остваривања циљева из области енергетске транзиције и заштите животне средине велики, али неискоришћени. Препреку у том погледу представља централизован државни апарат Републике Србије и појединих суседних чланица ЕУ, док румунски пример може послужити као путоказ за превазилажење датог проблема.

**Кључне речи:** енергетска транзиција, заштита животне средине, јавне политике, децентрализација, дементрополизација.

---



## УВОД

Иако су од огромног значаја како за опстанак планете, тако и за будућност људске врсте, различите научне дисциплине које се, у најширем смислу, могу сматрати еколошким, релативно су рецентна појава. Стању коме сведочимо данас – када су климатске промене у фокусу међународне медијске пажње, а различите државе и међународне организације енергетску транзицију и смањивање емисије угљен-диоксида сматрају једним од најважнијих циљева свог деловања – претходили су дуги векови потпуне системске небриге за животну средину, климу и будућност планете. Крај XX и, посебно, почетак XXI века, донели су веома убрзану производњу различитих планских и програмских докумената чији се циљеви могу сматрати еколошким. Међутим, ова хипер-продукција писаних израза добрих намера веома често није праћена правно обавезујућим и детаљним нормативним оквиром, па се без дилеме може рећи да се еколошки дискурс и еколошка свест развијају знатно брже од еколошких политика и еколошког права.

Такво стање приметно је у Републици Србији, али и њеном непосредном окружењу, где троме државни апарати често не успевају да се успешно суоче са изазовима везаним за екологију и очување животне средине, све и када то желе да учине. Ипак, у државама чланицама ЕУ одређени помаци јесу направљени. Како бисмо их идентификовали и проучили, спроводимо упоредну анализу иновативних начина енергетске транзиције примењених у земљама које се налазе у непосредном суседству Републике Србије, а који се (мање или више успешно) имплементирају с циљем очувања животне средине. Првенствено се тежи спровођењу компаративне анализе *bottom-up* политика енергетске транзиције примењених у државама чланицама ЕУ које се граниче са Републиком Србијом, а потом и разматрању начина путем којих би се ове политике могле применити и у самој Србији, превасходно путем прекограничне међуопштинске сарадње. Стога се на почетку осврћемо на теоријска и методолошка полазишта за анализу иновативних политика енергетске транзиције (одељак 2). Потом се – у остатку рада – бавимо случајевима Мађарске (одељак 3), Републике Хрватске (одељак 4) и Румуније (одељак 5), са циљем сагледавања и поређења позитивних и негативних аспеката примене (или мањка примене) *bottom-up* политика енергетске транзиције у овим државама. На крају пружамо кратак упоредни осврт на Републику Србију и сумирамо уочене

потенцијале прекограничне међуопштинске сарадње са суседним чланицама Европске уније, у контексту постизања циљева важних за успешно спровођење енергетске транзиције (закључак).

## ТЕОРИЈСКИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР, ПОЛАЗНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Питању енергетске транзиције и њеним опште-друштвеним, правним и економским аспектима су, на међународном нивоу, посвећена бројна и разноврсна истраживања (Armstrong 2021; Heffron 2021; Newell 2021), која се фокусирају и на питања као што су инклузивност овог процеса (Weijnen, Lukszo & Farahan 2021), али и на специфичније теме, као што је, на пример, однос родних идентитета и енергетске транзиције (Iwińska & Bukowska 2022). Међутим, ретко се овом питању приступа узимајући у обзир локалне специфичности и потребу децентрализације и деметрополизације, док дискурс о енергетској транзицији веома често постаје талац претежно јалових општих геополитичких разматрања (Hafner & Tagliapietra 2020). Истовремено, у Србији и другим државама региона, ова тема је анализирана веома оскудно, а повремено покушаји да се сагледају прекогранични и наддржавни аспекти енергетске транзиције се фокусирају на преширок простор целог Балкана и укључују и много шире питање климатске транзиције (Milat 2019). У свим државама бивше Југославије, еколошко-правне теме тек добијају на значају, без системског покушаја да се предложи нова решења, уз готово потпуно игнорисање питања праведне енергетске транзиције. Охрабрују рецентна пионирска истраживања која у обзир узимају прекограничне еколошке теме виђене из угла потребе за децентрализацијом (Duić & Ćemalović 2022). Имајући у виду наведено, потенцијали *bottom-up* приступа енергетској транзицији остају недовољно истражени, посебно у Србији, где смањење загађења животне средине представља и тежак задатак који неминовно изискује и активније грађанско ангажовање.

Да би јавне политике у области енергетске транзиције биле учинковите, нужни су иновативни приступ и посебан фокус на децентрализацију и деметрополизацију. Како би ова, прва, полазна претпоставка истраживања била испитана и потврђена, анализи ће бити подвргнуте политике енергетске транзиције примењене у државама чланицама ЕУ које се граниче са Републиком Србијом, са

посебним фокусом на прекограничну сарадњу локалних самоуправа. Овако постављен циљ налаже интердисциплинарни приступ, који изискује ослањање на методологију правних, политичких и економских наука. Идеално-типски, по свим параметрима ефективан и ефикасан модел децентрализације и деметрополизације јавних политика у области енергетске транзиције не само да не постоји, већ, у многим областима, не би ни био могућ, а понекад ни пожељан. Наиме, незанемарљив контингент нормативно-правних, политичких, економских и социо-културних предуслова за добро функционисање друштва у целој, шире схваћеној области заштите животне средине (укључујући и енергетску транзицију, али и борбу против климатских промена) на најоптималнији начин може бити дефинисан на централном нивоу. Другим речима, примена принципа супсидијарности је вредна и пожељна тековина свих јавних политика, али његова исправна примена доводи до потребе да се неке трансферзалне мере и активности дефинишу и спроводе на нивоу државе, па и на наднационалном нивоу.

Друга полазна претпоставка истраживања је да је – уз сву бригу за децентрализацију приликом осмишљавања и спровођења локалних политика енергетске транзиције – напредак Србије у овој области у директној корелацији са успешношћу и брзином којима се у њој усвајају и примењују правни и технички стандарди ЕУ. Релативно оскудна политичка и економска интегрисаност Србије у ЕУ, као и ограничени донети усклађености њеног нормативног система са правном тековином Уније (а, посебно, примене већ усклађених норми) представљају општи ограничавајући фактор и за прекограничну сарадњу локалних самоуправа у области енергетске транзиције. Преговарачки кластер 4 (Зелена енергија и одрживо повезивање) у преговорима са ЕУ формално је отворен децембра 2021. године, али суштинских помака је релативно мало. Чак и у ситуацијама када постојећи нормативни оквир пружа довољно основа за отпочињање пројеката енергетске транзиције, потенцијали *bottom-up* приступа остају недовољно искоришћени. У том циљу су, са једне стране, *SWOT* анализи подвргнуте локалне политике енергетске транзиције имплементиране у државама чланицама ЕУ које се граниче са Србијом, док су, са друге стране, критички размотрени како потенцијални модели размене искустава међу локалним самоуправама, тако и могући начини прекограничне међуопштинске сарадње на заједничким пројектима енергетске транзиције.

## СЛУЧАЈ МАЂАРСКЕ

Европска унија се активно залаже за смањење емисије угљен-диоксида, промовише транзицију ка обновљивим и чистим изворима енергије, док уједно стимулише и енергетску ефикасност. Мађарска годинама уназад улаже велике напоре да оствари циљеве које је ЕУ зацртала у наведеним областима. Примера ради, направила је велике кораке ка реализовању плана према ком ће до 2030. године 90% сопствене електричне енергије производити употребом обновљивих и чистих извора енергије, што представља први део амбиције да се до 2050. године ослободи сваког вида употребе угља (*carbon neutrality*) (IEA 2022: 3).

Но, већина ових иницијатива покреће се и реализује на државном и међудржавном нивоу, док јединице локалне самоуправе и даље остају недовољно интегрисане у процес зелене транзиције. Најновија истраживања указују на то да су локални лидери у мађарским жупанијама и општинама (биле те општине градови, вароши, велика села или села) вољни да се укључе у европски подухват енергетске транзиције и очувања животне средине, с намером да читав процес прилагоде специфичном контексту и потребама њихових заједница и њиховог географског/природног окружења, али да често не наилазе на разумевање и вољу централних власти да их свеобухватније интегришу у процес доношења одлука (и реализовање одлука) по овом питању (Patkós et al. 2019: 13).

Наиме, у Мађарској чак и најмања насељена места – која су по величини слична сеоским месним заједницама у Србији – могу имати ингеренције готово истоветне општинама у Републици Србији, што им омогућује да се саме баве одређеним питањима везаним за заштиту животне средине. Ингеренције које нису способне да саме преузму на себе уместо општина преузима жупанија којој припадају. У односу на број становника и ингеренције које поседују, мађарске општине деле се на села, велика села, вароши и градове. С друге стране, месне заједнице у Републици Србији немају широк маневарски простор да делују самостално у виду заштите и очувања животне средине, будући да су у највећој мери усмерене на организовање малих акција (попут акција чишћења загађених подручја), као и на предлагање иницијатива које мора да реализује општина под чијом се надлежношћу налазе.

Међутим, иако у поређењу са општинама у Републици Србији уживају висок степен аутономије, локалне самоуправе у Мађарској ретко поседују разрађене планове и пројекте који се тичу енергетске транзиције и очувања животне средине, али и капацитете да саме реализују те планове и пројекте. До проблема долази и услед недостатка средстава за реализовање пројеката, али и услед чињенице да субвенцијама и осталим средствима намењеним за енергетску транзицију и очување животне средине директно управљају државне власти, које су – по природи ствари – усмерене на финансирање великих пројеката, оних који често не воде рачуна о директним предлозима и потребама локалних самоуправа и осталих заинтересованих микро-актера. Стога су готово сви пројекти локалног типа – који су спроведени на територији Мађарске – финансирани од стране Европске уније, односно из скромних буџета локалних самоуправа. Притом, већина тих пројеката спроводи се у урбаним срединама, па је евидента потреба за деурбанизацијом читавог процеса. Стратегија сарадње више општина – као и општина и локалних невладиних организација – показала се поприлично успешном, будући да су микро-актери кроз удруживање успевали да премосте недостатке у погледу мањка ресурса и неопходних капацитета (Patkós 2019: 2-3). Релативно успешном показала се и сарадња јужних жупанија са пограничним окрузима у Србији,<sup>1</sup> која је отпочела још од 2014. године уз подршку Европске уније кроз *Interreg IPA* програм прекограничне сарадње Мађарска-Србија, а која се наставила новим седмогодишњим циклусом 2021. године. Реализовани су пројекти везани за прилагођавање климатским променама, умањивање еколошких ризика (пре свега ризика од природних непогода учесталих на датом подручју), смањење загађења и поспешивање биодиверзитета (Портал ЕУ у Србији 2022).

Долеприказана *SWOT* анализа указује на предности и мане пет кључних политика *bottom-up* енергетске транзиције идентификованих изучавањем примера Мађарске, уз осврт на потенцијалне ризике, трошкове и добити њихове примене у оквиру српско-мађарске прекограничне сарадње.

---

<sup>1</sup> Док су мађарске жупаније јединице локалне самоуправе, српски окрузи су јединице државне управе, што их поприлично разликује, али ово ипак није кључно утицало на успешност њихове прекограничне сарадње.

Табела 1.

<b>Политика 1:</b> Умрежавање суседних (прекограничних) жупанија/округа	<b>Опис:</b> Политика умрежавања суседних (прекограничних) жупанија/округа са сличним одликама и изазовима
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Премошћавање недостатака у виду мањка ресурса и неопходних капацитета.</li> <li>- Премошћавање изазова који превазилазе територијалне и административне оквире појединачних локалних самоуправа (па и оних који су прекограничне природе).</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- За разлику од мађарских жупанија, српски окрузи нису јединице локалне самоуправе, већ државне управе. Самим тим, умањен је простор за укључивање локалних актера и <i>stakeholder</i>-а из Републике Србије.</li> </ul>
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Отвара врата потенцијаној прекограничној међуопштинској сарадњи кроз преношење <i>know-how</i> и искуства прекограничне сарадње са жупанијског/окружног на општински ниво.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Прекогранична међуопштинска сарадња између пограничних општина Србије и мађарске може бити отежана услед некомпатибилности њихових надлежности, величине и капацитета.</li> <li>- Ограда на граници Мађарске са Србијом такође може отежати мобилност при реализовању пројеката везаних за заштиту животне средине.</li> </ul>
<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Реализовање више корисних пројеката везаних за очување животне средине и енергетске транзиције.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Минимални, будући да пројекте финансира Европска унија путем <i>Interreg IPA</i> програм прекограничне сарадње Мађарска-Србија.</li> </ul>

<p><b>Политика 2:</b> Међуопштинска сарадња, сарадња са локалним невладиним организацијама и са приватним сектором</p>	<p><b>Опис:</b> Укључивање стручњака из суседних општина, невладиних организација и приватног сектора у разраду и имплементацију пројеката.</p>
<p><b>Предности</b></p>	<p><b>Мане</b></p>
<p>- Премошћавање недостатака у виду мањка ресурса и неопходних капацитета.</p>	<p>- Водећу улогу преузимају велике општине и месне заједнице, што микро-актере поново ставља у подређен положај, сличан оном који имају у односу држава-локална самоуправа.</p>
<p><b>Потенцијал</b></p>	<p><b>Ризик</b></p>
<p>- Отвара врата преношењу <i>know-how</i> и искуства из НВО сектора на општинско руководство и административне службенике.</p>	<p>- Јавно-приватно партнерство, поред многих предности које доноси са собом, може да отвари простор корупцији и злоупотреби идеје о одрживом развоју (нпр. мини хидроелектране на југу Србије које штете локалној животној средини).</p>
<p><b>Добит</b></p>	<p><b>Трошкови</b></p>
<p>- Реализовање више корисних пројеката везаних за очување животне средине и енергетске транзиције.</p>	<p>- Умањени, услед поделе трошкова са осталим учесницима заједничких подухвата везаних за енергетску транзицију и заштиту животне средине.</p>

<b>Политика 3:</b> Реновирање стамбених објеката како би били енергетски ефикаснији	<b>Опис:</b> Инсталација квалитетније изолације и пвц столарије путем субвенција
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
- Стварање свеобухватно бољих животних услова.	- Обиман подухват који захтева пуно уложених средстава.
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
- Умањивање утрошене енергије. - Смањена загађеност ваздуха.	- Злоупотреба субвенција намењених за дате сврхе.
<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
- Ради се о једнократним субвенцијама које имају далекосежне ефекте на заштиту животне средине на локалном нивоу.	- Обимни, поготово у мање развијеним општинама и месним заједницама у којима је већина стамбених објеката стара.

<b>Политика 4:</b> Опремање домаћинства ефикаснијим и чистијим системима грејања	<b>Опис:</b> Instalacija efikasnijih i čistijih sistema grejanja putem subvencija
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
- Stvaranje sveobuhvatno boljih životnih uslova.	- Обиман подухват који захтева пуно уложених средстава.
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
- Умањивање утрошене енергије. - Смањена загађеност ваздуха.	- Злоупотреба субвенција намењених за дате сврхе.
<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
- Ради се о једнократним субвенцијама које имају далекосежне ефекте на заштиту животне средине на локалном нивоу.	- Обимни, поготово у мање развијеним општинама и месним заједницама у којима се користе традиционални системи грејања.



<b>Политка 5:</b> Изградња инфраструктуре за зелени саобраћај	<b>Опис:</b> Изградња трамвајских шина и бициклических стаза
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
- Олакшавање транспорта грађанима.	- Доступно само великим општинама/градовима.
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
- Смањивање емисије угљен-мооксида. - Изградња инфраструктуре која ће убрзати одрживи развој општине/града.	- Злоупотреба средстава намењених за реализацију великих инфраструктурних пројеката. - Мањак воље за употребом јавног превоза и бицикала код грађана.
<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
- Увећање капацитета саобраћајног система.	- Обимни, поготово у мање развијеним општинама и градовима.

Извор: Обрада аутора

## СЛУЧАЈ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ

Иако чланица ЕУ још од 1. маја 2013. године, Хрватска има још много посла пред собом да би достигла опште еколошко-правне стандарде развијенијих чланица ЕУ, па, сходно томе, и очекивани ниво успешности енергетске транзиције. Разлог томе нису само релативно дуги прелазни оквири које је ова држава (успешно) договорила током преговора о чланству, већ и друга два фактора: релативно ниска полазна основа и релативно скроман *GDP per capita*. Ипак, и поред тога, Хрватска је значајно испред Србије у готово свим аспектима планирања, а нарочито спровођења политика везаних за енергетску транзицију. Међутим, ово не мора нужно да представља лошу вест, будући да Србија у много случајева може да, мало их прилагодивши, примени „сирова“ комшијска искуства (ово важи како у планирању јавних политика, тако и у законодавним реформама и праћењу њиховог учинка). Такво стање ствари је још значајније за прекограничну сарадњу *local-to-local*, где можда и најбољи пример представља сарадња града Осијека и општине Сремске Митровице у преносу искустава везаних за сакупљање, третман и рециклажу

отпада. Међутим, Хрватска има и пуно проблема у спровођењу своје енергетске транзиције, о чему је најновији доказ одлука Европске комисије од 15. фебруара 2023. године да је Суду правде ЕУ пријави (уз Португал и Мађарску) за неспровођење правила Уније о обновљивој енергији (Енергологија 2023).

У контексту спровођења циљева енергетске транзиције, важно је напоменути и то да Хрватска тренутно увози 53,6% својих укупних потреба електричне енергије, што је нешто ниже од просека ЕУ (57,5%) (Our World in Data 2022). Међутим, овај број донекле завањава услед чињенице да је Хрватска сувласник нуклеарне електране Кршко у Словенији (енергија која се тамо произведе рачуна се као увозна енергије). Хидроенергија чини скоро трећину снабдевања електричном енергијом у Хрватској, а природни гас је други највећи извор електричне енергије у Хрватској (19%). Нуклеарна електрана Кршко покрива 17% енергетских потреба Хрватске. Ветар чини 9,5%, угаљ 7%, биомаса 5,5%, а соларна енергија, геотермална енергија и нафта чине мање од 1% енергетских потреба. Дакле, док хидроенергија и ветар чине преко 40% укупне производње електричне енергије, соларна енергија је у великој мери недовољно искоришћена. Посебно је занимљиво да ће Хрватска највероватније престати да користи угаљ до краја деценије (до 2030.) јер једина електрана на угаљ у Хрватској, Пломин 2, која се налази у Истри, ради на увозни угаљ (па је, у овој тачки, разлика у односу на Србији драстична).

Хрватска има амбициозне циљеве у области енергетске транзиције и, шире посматрано, енергетских политика. У фебруару 2020. године, Хрватски сабор усвојио је Националну стратегију развоја енергетике за 2030. Поред тога, Хрватска има и шире постављени Национални енергетски и климатски план (нацрт), по коме је национални допринос постављен на амбициозан удео од 36,4% енергије из обновљивих извора у бруто финалној потрошњи енергије у 2030. Највећи део повећања производње обновљиве енергије очекује се у електричној енергији, док су потребни додатни напори у сектору грејања и хлађења али и у транспортног сектора, где на основу тренутно доступних информација, ова држава није на добром путу да испуни циљеве за 2030. годину (Šimić et al. 2021: 15).

Слично као што је то случај са Мађарском, Србија се са Хрватском граничи у делу своје територије који припада АП Војводини. Пограничне општине и градови (од севера ка југу) су

Сомбор, Апатин, Оџаци (Западно-бачки управни округ), Бач, Бачка Паланка (Јужно-бачки управни округ) и Шид (Сремски Управни округ). Но, као што показује пример сарадње између Осијека и Сремске Митровице у преносу искустава везаних за сакупљање, третман и рециклажу отпада, није неопходно да се две општине физички граниче да би оствариле значајнију сарадњу у области енергетске транзиције. Овај закључак стоји из следећих разлога. Управни округ као међуниво власти између општине/града и државе (и/или аутономне покрајине) у Србији нема законодавна овлашћења, нити органе локалне самоуправе, па стога нема значајне ефекте на локалне политике које утичу на грађане, односно на *bottom-up* спровођење циљева енергетске транзиције и заштите животне средине. Наиме, иако се по њиховој географској већини наизглед логично намеће сарадња на нивоу управни округ (Србија) и жупанија (Хрватска), овде су врло мале шансе да се равноправна сарадња заправо и оствари, услед њиховог различитог правно-политичког устројења.

Затим, веома често су различите и природе, величине и – донекле – проблеми и потребе локалних самоуправа из две државе које су географски најближе. На пример, уколико бисмо се водили географском блискошћу, требало би да град Осијек и град Сомбор остваре најближу сарадњу, али она се Осијеку прво десила са Сремском Митровицом. Коначно, тамо где се природно намеће сарадња баш оних локалних самоуправа са две стране границе које су физички најближе (услед, примера ради, речних капацитета Дунава, биомасе и томе слично), често су политички фактори ти који спречавају интензивнију прекограничну кооперацију, били они везани за мањак стручности и способности општинских/жупанијских лидера или за њихов антагонистички однос према суседној земљи.

Долеприказана *SWOT* анализа указује на предности и мане три кључне политике *bottom-up* енергетске транзиције идентификоване изучавањем примера Хрватске, уз осврт на потенцијалне ризике, трошкове и добити њихове примене у оквиру српско-хрватске прекограничне сарадње.

Табела 2.

<b>Политика 1:</b> Енергетска ефикасност у градовима и одржива урбана средина	<b>Опис:</b> Пројекат „Развој и промоција енергетске учинковитости и одрживог урбаног околиша у градовима прекограничне регије Хрватска-Србија“
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Цео спектар искустава из једног већ реализованог пројекта могао би се пренети на нове пројекте.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Уско посматрано, у Србији би само Сомбор и Шид би били релевантни партнери хрватских општина.</li> </ul>
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Прекогранична међуградска сарадња кроз преношење <i>know-how</i>.</li> <li>- Неслућене могућности за разраде, допуне и нова аплицирања.</li> <li>- Лакше је добити нови пројекат после једног већ реализованог.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Отпори са централног нивоа власти и локала.</li> <li>- Постојећи лобији у енергетици.</li> <li>- Превелико администрирање.</li> </ul>
<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Готови модели, често одмах примењиви.</li> <li>- ЕУ финансирање.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Финансијски трошкови би били релативно мали, али изискује велики рад на осмишљавању нових пројектних активности.</li> </ul>

<b>Политика 2:</b> Транзиција на соларну енергију помоћу субвенција	<b>Опис:</b> Уградња соларних панела у домаћинства
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Демократизација зелене енергије (свако може да буде произвођач).</li> <li>- Мање коруптивна од других видова субвенција енергетске транзиције.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Мање поуздана од традиционалних начина производње енергије.</li> </ul>
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Убрзавање енергетске транзиције ка чистим изворима енергије.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Отпор од стране традиционалних произвођача енергије.</li> </ul>
<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Готови модели, често одмах примењиви.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Релативно јефтина уградња гарантује минималне трошкове.</li> </ul>

<b>Политика 3:</b> Развој свести о рециклирању и покретање рециклажних центара	<b>Опис:</b> Прикупљање, поновна употреба, рециклажа и третман отпада
<b>Предности</b>	<b>Мане</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Пренос искуства из Републике Хрватске у Републику Србију.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Дуготрајан процес који се не може реализовати одједном.</li> </ul>
<b>Потенцијал</b>	<b>Ризик</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Заједнички пројекти у областима као што су биомаса, спалионице, водоприреда у Подунављу.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Недостатак стручног кадра на локалном нивоу који би био у стању да осмисли и реализује потенцијалне пројекте.</li> </ul>

Добит	Трошкови
<p>- Европски прекогранични пројекти, уз одговарајуће адаптације у правном систему Србије, које би уклониле правне препреке, смањиле администрирање и редуковале могућности корупције, све ради лакшег конкурисања са партнерима из Хрватске.</p>	<p>- Поприлични, будући да је потребно организovati и адекватном опремом снабдети читав рециклажни процес, од прикупљања до прераде отпадних материјала.</p>

Извор: Обрада аутора

## СЛУЧАЈ РУМУНИЈЕ

У Румунији се формирањем и имплементацијом политика везаних за одрживи развој примарно баве две институције. Прва је Одељење за одрживи развој, које се налази директно под ингеренцијом премијера Румуније и које је формирано у априлу 2017. године. Примарна одговорност овог одељења јесте имплементација Агенде 2030 (актуелне европске агенде за одрживи развој). У оквиру програма који Одељење за одрживи развој спроводи, до 2026. Планирана је обука од две хиљаде експерата за развој и примену политика одрживог развоја, 75% од којих би – по окончању програма обуке – требало да делује на нивоу локалних самоуправа, при чему је међуопштинска сарадња приликом имплементације политика одрживог развоја један од главних циљева програм, будући да ће се људи који прођу обуку познавати и бити међусобно умрежени, те ће заједно решавати и превазилазити проблеме на којима буду радили и који се буду тицали општина у којима буду активни (Voluntary National Reviews 2023). Развој оваквог тела на прекограничном међуопштинском нивоу јесте кључан за превазилажење проблема превише централизованог приступа државног апарата у домену спровођења циљева енергетске транзиције.

Друга институција је Међуминистарски комитет за координацију интеграције заштите животне средине у секторске политике и стратегије (Међуминистарски комитет), који руководи иницијативама одрживог развоја у Румунији. По природи ствари, на челу именованог Комитета налази се министар за заштиту животне

средине. Дакле, посвећеност циљевима енергетске транзиције може се мерити са посвећеношћу коју Република Србија пружа изазовима везаним за дигитализацију административне управе и других сродних области.

Румунија је усвојила своју Националну стратегију одрживог развоја 2008. године. Иако се са имплементацијом стратегије знатно касни, одређени помаци јесу остварени. Тренутно је у току процес мапирања организација које се баве одрживим развојом заштитом животне средине, што подразумева и подухват стварања услова за постизање синергије између тих организација. Једна од таквих организација је *ALEA*, која се бави пружањем оперативне и техничке подршке општинама које желе да спроведу политике одрживог развоја. *ALEA* учествује у развоју и спровођењу политика везаних за реновирање читавих стамбених насеља како би их претворила у дугорочно одржива и енергетски ефикаснија места за живот, док уједно опрема домаћинства ефикаснијим и чистијим системима грејања (*ALEA* 2023).

Долеприказана *SWOT* анализа указује на предности и мане две кључне политике *bottom-up* енергетске транзиције идентификоване изучавањем примера Румуније, уз осврт на потенцијалне ризике, трошкове и добити њихове примене у оквиру српско-румунске прекограничне сарадње.

Табела 3.

<p><b>Политика 1:</b> Обука експерата за развој и примену политика одрживог развоја</p>	<p><b>Опис:</b> Међуопштинска сарадња приликом имплементације политика одрживог развоја један од главних циљева програма обуке експерата</p>
<p><b>Предности</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Општински службеници који прођу обуку ће се међусобно познавати и биће међусобно умрежени, те ће заједно решавати и превазилазити проблеме на којима буду радили и који се буду тичали општина у којима су запослени.</li> </ul>	<p><b>Мане</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Мали или непостојећи капацитети појединих општина да реализују одређене политике енергетске транзиције могу учинити стечена знања општинских службеника непримењивима.</li> </ul>

Потенцијал	Ризик
- Организовање сличних обука на међудржавном нивоу ојачало би прекограничну међуопштинску сарадњу између општина Републике Србије и Румуније.	- Будући да већину општинских службеника у Републици Србији тренутно чине партијски а не професионални кадарови, постоји ризик од недовољне делотворности обука попут предложене.
Добит	Трошкови
- Јачање капацитета локалних самоуправа у погледу <i>bottom-up</i> решавања питања и проблема везаних за енергетску транзицију и заштиту животне средине.	- Трошкови обука ове врсте јесу обимни, али је улагање у људске ресурсе вишеструко исплативо на дуже стазе.

<b>Политка 2:</b> Развијање и подршка невладиних организација које се баве енергетском транзицијом на локалу	<b>Опис:</b> Пример румунске невладине организације <i>ALEA</i>
Предности	Мане
- Невладине организације демократизују процес енергетске транзиције кроз укључивање локалних заједница у активности које спроводе.	- Без спремности институција локалних самоуправа на сарадњу, невладине организације нису у могућности да имплементирају сопствене циљеве.
Потенцијал	Ризик
- Невладине организације подижу свест о важним проблемима везаним за енергетску транзицију и нуде иновативна решења за превазилажење проблема са којима се суочавају локалне самоуправе.	- Заступање политика енергетске транзиције које нису у интересу локалног становништва Колико у интересу великих донатора.



<b>Добит</b>	<b>Трошкови</b>
- Пројекти које реализују невладине организације доприносе читавој заједници унутар које су спроведени.	- Минимални, будући да невладине организације средства претежно обезбеђују путем донација и кроз конкурисање за пројектна средства.

Извор: Обрада аутора

## ЗАКЉУЧАК

Гореспроведена упоредна *SWOT* анализа *bottom-up* политика енергетске транзиције применених у Мађарској, Хрватској и Румунији сликовито је приказала предности и мане, потенцијале и ризике, као и добити и очекиване трошкове примене одређених у суседству већ имплементираних решења за превазилажење изазова везаних за енергетску транзицију локалних самоуправа Републике Србије. Потенцијал за имплементацију наведених политика енергетске транзиције у Србији је велики (при чему се неке од њих већ и спроводе), али највећу препреку у том погледу представља централизован однос државе према изазовима енергетске транзиције, што оставља недовољно простора локалним самоуправама да саме буду покретачи и главни реализатори пројеката који најбоље одговарају њиховим специфичностима. Но, позитивни примери у том погледу постоје, попут примера прекограничне међуопштинске сарадње која се одвија између Осијека и Сремске Митровице. Додатне кораке ка децентрализацији и деметрополизацији процеса енергетске транзиције треба чинити следећи пример Румуније, у којој су централне власти одлучиле да развију мрежу младих експерата за питања енергетске транзиције и запосле их у локалној администрацији, управо како би се читав процес децентрализовао.

## РЕФЕРЕНЦЕ

- Енергологија*. 2023. „Европска комисија шаље Хрватску, Мађарску и Португал пред Суд правде ЕУ“. *Energologija.com*. 5. jun 2023. <https://energologija.com/evropska-komisija-salje-hrvatsku-madjarsku-i-portugal-pred-sud-pravde-eu/>.
- Портал ЕУ у Србију*. 2022. „Наставак прекограничне сарадње Србије и Мађарске“.
- Europa.rs*. 12. jun 2023. <https://europa.rs/nastavak-prekogranicne-saradnje-srbije-i-madjarske/>.
- ALEA. 2023. “List of Active Projects”. *Fadarene.org*. June 12. 2023. <https://fedarene.org/projects/>.
- Armstrong, John. 2021. *The Future of Energy: The 2021 Guide to the Energy Transition – Renewable Rnergy, Rnergy Technology, Sustainability, Hydrogen and More*, London: Energy Technology Publishing.
- Duić, Dunja, i Uroš Čemalović, prir. 2022. *Zakonodavstvo zaštite okoliša i održivi ekonomski razvoj u EU*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera – Pravni fakultet Osijek.
- Hafner, Manfred, and Simone Tagliapietra. 2020. *The Geopolitics of the Global Energy Transition*, Berlin: Springer.
- Heffron, Raphael. 2021. *Achieving a Just Transition to a Low-Carbon Economy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- IEA. 2022. “Hungary 2022 Energy Policy Review”. *International Energy Agency*. June 5, 2023 <https://iea.blob.core.windows.net/assets/9f137e48-13e4-4aab-b13a-dcc90adf7e38/Hungary2022.pdf>.
- Iwińska, Katarzyna, and Xymena Bukowska, eds. 2022. *Gender and Energy Transition: Case Studies from the Upper Silesia Coal-Mining Region*, Berlin: Springer.
- Milat, Andrea, ed. 2019. “Climate and Energy Transition in the Balkans”. *Udruženje za medijsku demokraciju i transform Europe*. 12. maj 2023. <https://rosalux.rs/rosa-publications/climate-and-energy-transition-in-the-balkans/&gt;>.

- Newell, Peter. 2021. *Power Shift: The Global Political Economy of Energy Transitions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Our World in Data*. 2022. "Net Energy Imports". *Ourworldindata.org*. 14. jun 2023.  
<https://ourworldindata.org/grapher/net-electricity-imports>.
- Patkós, Csaba, et al. 2019. "Climate and Energy Governance Perspectives from a Municipal Point of View in Hungary", *Climate* 7(8): 1-18.
- Šimić, Ivan, et al. 2021. *Vodič za razvoj i provedbu projekata obnovljivih izvora energije u Hrvatskoj*. Zagreb: Obnovljivi izvori energije Hrvatske.
- Voluntary National Reviews*. 2023. "Romania". *UN.org*. June 15. 2023.  
<https://hlpf.un.org/countries/romania/voluntary-national-reviews-2023>.
- Weijnen, Margot, Zofia Lukszo and Samira Farahani, eds. 2021, *Shaping an Inclusive Energy Transition*, Berlin: Springer.

**Jovica Pavlović\***

*Institute for european studies, Belgrade*

**Uroš Ćemalović\*\***

*Institute for european studies, Belgrade*

**ENERGY TRANSITION IN  
INNOVATIVE PUBLIC POLICIES  
IN SERBIA AND THE REGION  
– CHALLENGES OF  
DECENTRALIZATION AND  
DEMETROPOLIZATION\*\*\***

---

**Resume**

The Republic of Serbia, as a country with the status of a candidate for membership in the European Union, opened the 15th and 27th negotiation chapters (which deal with energy and environmental protection) at the end of 2021. On the way to successfully closing the mentioned chapters, Serbia can rely on the experiences of neighbouring EU member states; Croatia, Hungary, Romania and Bulgaria. Therefore, the primary goal of this paper is to carry out a comparative analysis of the energy transition policies implemented in those countries, while – in order to fulfil the secondary goal – it also strives to consider ways in which these policies could be implemented in Serbia itself, primarily through cross-border inter-municipal cooperation with the mentioned countries. In this respect, the paper concentrates on bottom-up energy

---

\* jovica.pavlovic@ies.rs

\*\* urke2626@yahoo.fr

\*\*\* The paper is a result of the project “Serbia and Global Challenges: Towards Just and Democratic Public Policies II”, which is implemented by the Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade with the support of the Open Society Foundation.

transition policies, since recent research (dealing with cross-border cooperation in the field of energy transition and ecology) indicates that there is a need to strengthen inter-municipal cooperation, that is, the need for greater decentralization and demetropolisation. In order to achieve the stated goals, an interdisciplinary approach is applied; one which relies on the methodology of legal, political and economic sciences. On the one hand, local energy transition policies implemented in neighbouring EU member states are subjected to SWOT analysis, while, on the other hand, potential models of experience exchange between local self-governments and possible ways of cross-border inter-municipal cooperation on joint projects are critically considered. The results indicate that there is large potential when it comes to cross-border inter-municipal cooperation in the form of achieving goals in the field of energy transition and environmental protection, but this potential remains unutilised. An obstacle in this regard is the centralized state apparatus of the Republic of Serbia and certain neighbouring EU members, while the Romanian example can serve as a roadmap for overcoming this problem.

**Keywords:** energy transition, environmental protection, public policy, decentralization, demetropolization.

---



---

# СТРУКТУРАЛНЕ НЕПРАВЕДНОСТИ И ПОЛИТИКА ПРИЗНАЊА

---

УДК 316.72

DOI <https://doi.org/10.22182/ajp.1912023.3>

Прегледни рад

***Весна Станковић Пејновић\****

*Институт за политичке студије, Београд*

***Јелена Вујановић\*\****

*Институт за политичке студије, Београд*

---

## Сажетак

---

Политика признања заснива се на проширеном разумевању правде и преовлађујуће структуралне неправде, не само у оквиру закона већ кроз институцију јавне сфере. За разлику од модела културног признања усмереног на обезбеђивање специфичних политичких услова за културне мањине, статусни модел признања сагледава шире разумевање савременог друштва кроз промену норми и институцијских правила друштва. Такав приступ захтева јавни простор (интер)културног изражавања, односно хетерогену јавност као израз различитости у слободи. Кроз перспективу нових друштвених захтева, захтеви за друштвеним признањем модификују традиционално схватање односа друштва и колективних захтева. Заговорници политике признања статусне различитости указују

---

\* vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com

\*\* jelena.vujanovic@ips.ac.rs;

да се друштво обликује у релацијама доминације и потлачености те се залажу за структуралну повезаности рада и признања. Политика признања статусне различитости и културног признања могу се надопунити повезивањем праведности либералног схваћања са теоријом праведности утемељеној на принципу једнакости и слободе које се постиже кроз друштвено признање, као део институционалне или политичке сфере.

**Кључне речи:** политика признања, политика статусне различитости, либерализам, праведност.

---

## УВОД

Како би политика признања добила своје обухватније разумевање потребно је прихватање различитости култура превладати проширеним схваћањем праведности и структуралних неправедности кроз законодавство и институције јавног мњења, али и сагледати класни или статусни положај као признање. Темелј политике праведности мора бити постизање економске праведности као претпоставке политичког представљања. Економска неједнакост је „историјска чињеница, а не логичка неминовност” (Pikety, 2015: 353) и таква неједнакост не представља значајну баријеру привредном расту, која је „централна противречност капитализма” (Ibid., 571).

Потребно је срушити лажну антитезу између економских и културних различитости. Проширена теорија праведности интегрише проблематику културног признања са дистрибуцијом и представљањем. Темелј неправде непризнања не лежи у измењеном идентитету већ у хијерархијском статусу јер не постоји изграђени статус једних или равноправних партера у друштвеном животу, надопуњени институционализираном хијерархијом културних вредности. Недостаци политике признања могу бити превладани проширењем праведности утемељеном на законским решењима која обухватају признање неједнакости расподеле материјалних и симболичких добара као покушај превладавања структуралне неправедности свих друштвених класа.



Захтеви за признањем су усмерени ка обликовању политике која делује као политичка стратегија друштвених покрета која треба бити имплементирана у друштво, као борба за друштвену праведност са субјектом-грађанином. Политику признања могуће је дуално сагледавати: кроз позицију критичке теорије која тумачи односе између искључених појединаца и група и доминантних мањина указујући на велику диспропорцију статусних одређености и дистрибуције, и кроз признање културних различитости у којој је изражена самореализација појединца. Политика признања залаже се да потлачене скупине преузму моћ именована тежећи да различитост тумачи као специфичност, разноликост и хетерогеност.

## ФИЛОЗОФИЈА ЛИБЕРАЛИЗМА ВЕРСУС СОЦИЈАЛНО-КУЛТУРНОГ МОДЕЛА

Појам идентитета у себи прелама темељна онтолошка, логичка, епистемолошка и етичка питања западне филозофије који подразумева просторно-временски континуитет и састоји од досљедности битних значајки у времену и простора (квалитативни идентитет) и од физичке границе која показује да се ради о једном ентитету унаточ могућим променама (Raunić, 2011: 723).

У филозофији политике и политичке теорије, модели личног идентитета објашњавани су кроз два супротстављена стајалишта; либералног и социјално културног. Либерална филозофија политике се заснива на моралном индивидуализму по коме морал претходи његовим социјалним и политичким припадањима; индивидуалној слободи, по којој је појединац способан и одговоран располагати властитим животом и признању моралне једнакости особа са правом једнаког јавног поштовања. Према социјално културном моделу, лични идентитет појединаца, због структуралног насиља економско-политичког поретка неминовно постаје део антагонизираниог класног идентитета. Како појединац није апстрактно биће, већ свеукупност друштвених односа, важно је сагледати његов начин производње јер његово одређење овиси о материјалним условима производње, а појединац је „предређен” класним односима (Marx, 1978: 33).

Према Манифесту комунистичке партије, када се појединац ослободи наметнутог класног идентитета као силе изнад човека, долази до удруживања у коме је слободни развој сваког појединца услов слободног развоја за све. (Marx, Engels, 1950:33) Из те

перспективе, либерални индивидуализам, који наглашава политичку и правну једнакост, подржава и наглашава идеологију владајуће класе којом се хоће прикрити, одржати и легитимисати социјална неједнакост која произлази из експлоататорских односа производње (Marx, 1977). У овој перспективи једнако право значи неједнако право за неједнаки рад. Зато Маркс хоризонт права види само као „уски хоризонт буржоаског права”, који само револуцијом и деловањем класе пролетаријата треба бити историјски укинут (Marx, 1973:101) Само је на тај начин могуће овладати условима властитог живота, укинути поделу рада, и „протуречност између интереса појединачног индивидуума или појединачне породице и заједничког интереса свих индивидуума” у којој „заједнички интерес као држава добива самостални лик”, а тиме и „илузорни облик заједничкога”. (Marx, Engels, 1962: 480–481). Револуцијом се долази до људске еманципације у којој се човек потврђује као личност, а не као припадник класе. У заједници револуционарних пролетера који контролишу своју и егзистенцију свих чланова друштва, појединци се уједињују и под своју контролу стављају услове слободнога развоја и кретања индивидуума (Ibid., 515).

Марксова дијагноза модернитета је далекосежна и у многим аспектима актуална јер смо сведоци да модерном приватном власништву одговара модерна држава коју су приватни власници постепено купили порезима. Сведоци смо широко присутном социјализацијом економских губитака као изравном последицом неконтролисане приватизације добитака. Ипак, Марксова филозофија политике није на разини његове социјалне филозофије. Темељна Мархова потешкоћа је у томе што тежи филозофији политике без посредовања. Резултат тога је легитимација политичког деловања са позиције привилегованог „знања историје” или неминовног и нужног историјског тока (Porper, 1996). Политика признања статусне различитости сматра да се праведна или неправедна друштвена структура произвољности или случајности толерише или подржава као кључни темељи у дистрибуцији добара. Начела дистрибуцијске праведности су заснована на једнаким правима и могућностима свакога појединца, као и социоекономској структури у корист најугроженијих појединаца. Признање једнакости има предморалну димензију која је повезана са нашом темељном потребом за признањем иако је то само један део признања јер не обухваћа целу структуру друштва.

## ПОЛИТИКА ПРИЗНАЊА КУЛТУРНЕ РАЗЛИЧИТОСТИ

Либерални дискурс асимилацијског модела се залаже за културну различитост у друштву са темељем на Кантовој јединствености поштивања дигнитета појединца, али без сагледавања маргиналних група као „целовитих индивидуа”. Такву преспективу следи и Милл ставом да људи без аутономије и рационалности не заслужују поштивање. (Mill, 1988) Појединци који не испуњавају одређене врсте економских и социјалних услова су искључени из друштва, невидљиви су и не заслужују једнако признање. Једнакост права за све се не постиже признањем једнакости свих, будући да права нису идентична поштивању. Једна димензија добивања пуноправног статуса односи се на деобу друштвене заједнице, а друга димензија је признање појединца који доприноси заједничком добру.

Од краја 20. века, либералне-демократије истичу потребу за признањем и заштитом културне различитости у јавној сфери. „Потребно је респектирати културе као изворе особе јер једнаки дигнитет за појединце тражи једнако поштовање свих култура” (Taylor, 1994: 25). Култура је један од конститутивних делова скупа друштвених услова неопходних за потпуно остварења либералног идеала аутономије (Kymlicka, 2003: 113).

Политика културног признања се темељи на политици универзалног дигнитета. (Taylor, 1994) Појединац није индивидуа за себе већ је део друштва и културалних специфичних околности. Тејлор (Taylor) разумевање различитости супротставља идеалу универзалног грађанства који се темељи на егалитарном начелу. Ипак за Кимлицку (Kymlicka), егалитарно начело неутралног интереса осигурава јавно учешће у мултикултуралном друштву зато јер не постоји преклапање политичке и културне заједнице. (Kymlicka, 2003: 54). Сличан приступ има и Марион Јунг (Marion Young) за коју је политика различитости средство за признавање разлике и неодвојиви део идеала друштвене равноправности, те се као и Кимлицка залаже за двоструки систем права. Она истиче да су маргинализовани појединци друштвено искључени, док њихова другост није део јавног мњења. Израбљивање је у капиталистичком друштву видљиво у тржишним механизмима и приватном власништву кроз пренос способности радника на власнике корпорација. Праведно би било укинути тај темељ (не)моћи те институционално прекинути процес легитимног циркулисања

елитне моћи кроз осиромашење радника. (Young, 2005a: 65) Када мањинска култура није јавно призната и политички представљена, припадници те културе немају једнаку могућност укључивања у шире друштво. За Јунг то је парадокс демократије јер друштвена моћ на темељу идеала једнакости чини неке грађане „једнакијима” од других. Маргинализоване групе људи могуће је наћи и у већинској култури и хомогеним нацијама, као и у етничким и националним мањинама. Појединци, припадници различитих култура обједињени у „социјеталној култури”<sup>1</sup> *razlikuju se od članova marginalizovanih i obespravljenih grupa*. Осећај припадности, као социјетална култура, темељ је сваког појединца и полазиште политике признања за коју се залаже Кимлицка. Такав приступ критикује Јунг, будући да не пружа могућност развоја мањинских култура јер су оне повезане структуралним неједнакостима. (Young, 2005a: 120) Сличан став има и Фрејзер (Nancy Fraser) која је скептична идеји изједначавања културе и језика, али и појму социјеталне културе<sup>2</sup> истичући да је потребно повезати есенцијализацију комплексност идентитета са друштвеном подељеношћу (Fraser, 2008).

За Кимлицку и Јунг идеја класичног либерализма о политичкој неутралности је илузија јер држава увек доноси одлуке које имају и политичке и културалне последице. Парек (Bikhu Parekh) и Бенхабиб (Seyla Benhabib) заговарају политику културне различитости наглашавајући важност дијалога између култура у решавању интеркултуралних сукоба. (Parekh, 2000; Benhabib, 2002) и дуалну стратегију сагледавања друштва кроз концепт културе и „комплексан мултикултурални дијалог.”

## КРИТИКА ТЕОРИЈЕ ПРИЗНАЊА СА ХЕГЕЛОВОГ АСПЕКТА

Развој социјалног живота и социо-економске праксе се остварује кроз разлагање радног процеса уз растућу индивидуализацију, спецификацију циљева и избор међу њима, револуционарношћу

<sup>1</sup> Социјетална култура је култура чије праксе и институције покривају пуну распон људских активности, обухваћајући и приватни и јавни живот. Таква култура треба бити институционално отјеловљена кроз медије, образовање и привреду те је она полазиште за добивања политичке подршке (Kymlicka, 2003: 113).

<sup>2</sup> Појам социјеталне културе се темељи на политичкој структури националне државе која се стриктно везује за политичке институције са културним вједностима и одређенјима.

производних снага, али и повећавањем производње у временским јединицама. Ипак, динамика поделе рада сакрива и другу, мрачнију, прикривену страну; дегенерацију људских диспозиција, губитак перспективе целине, коруптивну усредсређеност на фрагменте рада. У Хегеловом размишљању о повезивању подела рада и развоја машина и мануфактуре он показује да рад потчињава човека, али и отвара поље могућности за „виши ниво етичког поретка” (Lošonc, 2006: 115).

Сведоци смо „бесконачности потреба” иза „модерне слободе” те мултипликације потреба која доноси нове опасности јер „систем потреба” не познаје равнотежу. Систем грађанских слобода подстиче нестабилности и неравнотежу што води дезинтеграцији друштва. Економска слобода грађанског друштва може подстицати неприлике због неједнакости које се такорећи механички самооснажују (Hegel, 1989). Хегел примарно размишља о раду као носиоцу социо-економске констелације. Приватни рад који постаје друштвен може бити носилац подруштвљавања. Друштвеност рада се успоставља тржиштем, што значи да је размена, медиј успостављања опште међузависности између „радника” и радног друштва (Lošonc, 2006: 115).

Говорећи кроз перспективу теорије признања која је круцијална димензија Хегелове социјалне филозофије, признавање приватних радова у друштвени простор је процес признања. Повезаност између подруштвљавања и признања показује Хегелово теоретизирање интерсубјективност као процес озбиљења самоостварења, искуства самосвести посредством другог. Када Хегел показује „друштвену индивидуу” у међусобном процесу признања, он показује да процеси признања обухватају моралне, политичке и економске односе. Хегел истиче да као што појединац није збиљска особа без релације према другим особама, ни држава није збиљска индивидуа без односа према другим државама. Легитимитет једне државе је однос са релацијама према унутра, а са друге стране, употпуњује се признавањем других држава. То признање захтева гаранцију да држава треба да признаје друге које њу треба да признају, тј. да ће их поштивати у њиховој самосталности, а не може бити равнодушна према њеној унутрашњости (Hegel, 1989: 455).

Хегел грађанско друштво, које постоји између породице и државе, види као „конкретну личност” коју он назива „цјелином потреба” и представља „мјешавину природне нужности и арбитрарности” у настојању да реализира „своје егоистичке”

интересе, који су повезани са „другим посебностима” у оквиру опће повезаности. Хегел не остаје на нивоу симетричног егоизма који код Канта представља фундамент државног облика. Хегел показује, да упркос томе што егоистичне индивидуе живот у грађанском друштву разумеју као самопотврђивање, оне су увек усмерене на друге тражећи од њих потврђивање или признање (Lošonc, 2006:119).

За Хегела, касније и Маркса борба за добивање инструмената моћи питање је „еманципације рада као круцијалног услова за симетрично признање.” (Honneth, 1995: 78) Ипак тржиште може бити део теорије признања јер Хегел у Филозофији права анализира тржишне трансакције као реализације „индивидуалног поштовања”, те може бити функционално и нормативно подручје признања. У модерни, без промишљања економске сфере, слобода не може бити достигнута. Хегел је веома критичан према економском либерализму и инсистира на томе да није довољно остати само на правно осигураним могућностима приватно-правних лица, и да апстрактност права превазилази у осигурању добробити појединаца и различитих група. Негативно одређена економска и политичка слобода која упућује на забрану мешања државе у приватни живот појединца није довољна јер је слобода самоостваривање у институционалном поретку са испреплетанем партикуларних моћи и интереса у грађанском друштву. Током времена, и поред аутономног деловања грађанског друштва, смањује се снага државе и економске нужности. Хегел не одустаје од државног оквира политичке заједнице јер је једино са државом која је повезана комуналном слободом, могуће остварити социјализацију.

## **ПОЛИТИКА ПРИЗНАЊА СТАТУСНЕ РАЗЛИЧИТОСТИ (ТЕОРИЈА ДРУШТВЕНЕ ЕМАНЦИПАЦИЈЕ)**

Након пребликовања државног у неолиберални капитализам, главни проблеми су се преместили од подручја редистрибуције и статусног признања. Заговорници политике признања статусне различитости указују да се друштво обликује у релацијама доминације и потлачености те се залажу за структуралну повезаности рада и признања. Идеја рада и њезини производи као облици самореализације, темељни за Хегела, у политици признања културне различитости нису изражени. Како је важан део нашег признања

базиран на раду, једнак облик непризнања јавља се кад друштвени рад није признат и друштво не уважава стварни допринос рада. Најзначајнији представници такве политике признања су припадници „треће генерације” критичких теоретичара су Хонет (Alex Honneth) и Ненси Фрејзер (Nancy Fraser).

Хонет етику признања темељи на критици Хабермасове минимализације улоге друштвене борбе. Потребна за признањем је утемељена у интерсубјективном односу индивидуе, односно признање је остваривање односа са собом. (Honneth, 1995) Признање има три психолошка аспекта: самоповерење, једнакост признања и признање различитости. Како три сфере признања и аутономије нису повезане та веза би могла бити политичка, односно обликовање идентитета је антрополошки, друштвени и културни однос са политиком као задњом фазом у обликовању идентитета. Политика признања није усмерена само на неправедност, већ на идеју да је праведност питање сукоба (Honneth, Fraser, 2003:113). Смисао признања није указати на неправедности већ нагласити да је праведност питање сукоба. Хонет модел признања темељи на споју Фукоовог (Фуцаулт) дефинисања природе друштвеног живота и Хабермасовом интерпретацијом друштва кроз институционални, културни, симболички и психолошки ниво, у коме су сукоби тумачени као захтеви за моралним идентитетом појединаца и група. Капиталистичко друштво је институционализован поредак признања. За Фрасер и за Хабермаса, капиталистичко тржиште је подручје анализе у терминима теорије система, а не теорије признања. Политичко признање је двосмерно: облик је политичке борбе и политичке димензије субјективног идентитета. Идеја друштвене праведности обједињује у себи два супротна значења; признање културних идентитета и једнаку дистрибуцију добара. Дистрибутивна праведност може бити садржана у концепту признања економском, друштвеном и културном доприносу појединца заједници (Fraser, Honneth, 1998) Фрасер предлаже модел превладавања структуралних неправедности који је усмерен на институционализирани облик културне вредности тежећи једнакости свих судионика у друштву (Fraser, 2010: 216). У капиталистичкој држави благостања дистрибутивна (не)праведност није у супротности са праведности обзиром да политичке институције, које подржавају тржишно натјечање, штите темељна људска права на слободу, једнакост и власништво. Како је друштвима са друштвеним и економским неједнакостима јавна сфера је под доминацијом



привилегиранијих група, потребни су процеси промоције идеала једнаког партиципања, а не једнообразне, обједињујуће јавне сфере (Fraser, 1990: 60) јер се праведност постиже једнаком партиципацијом у јавној сфери.

Структуралне друштвене привилегије и недостаци су усмерени ка друштвеној подели рада, хијерархији и моћи доношења одлука. Фрасер и Хонет дају нов приступ критичкој теорији коју схваћају као теорију друштвене еманципације утемељену на актуалној друштвеној борби. За Хонета, друштвени сукоби или сукоби око прерасподеле су примарна борба за признање усредоточена на културалну интерпретацији достигнућа, док за Фрасер теорија признања мора бити одређена принципима достигнућа који одређују вредност нечијег друштвеног достигнућа (Fraser, Honneth, 1998: 214).

## **ПРЕВЛАДАВАЊЕ СТАТУСНИХ И КУЛТУРАЛНИХ НЕПРАВЕДНОСТИ У СХВАТАЊУ ПОЛИТИКЕ РАЗЛИЧИТОСТИ**

Заговорници политике идентитета и социјални критичари, виде либералне моралне и политичке вредности једнакости као неверодостојне због структуралне депривилегираности маргинализованих скупина грађана. Либерална једнакост не примећује различитост, док је избор примат који не узима у обзир различитост услова, могућности и ограничења која одређују и сам избор појединаца. Формалну једнакост је потребно заменити супстанцијалном једнакошћу утемељеној на примени неједнаких критерија на неједнаке људе. У Ролсовом (Rawls) концепту праведности, стране у контрактуалистичкој легитимацији политичког ауторитета нису нужно индивидуе, него и колективи. Политика идентитета захтева једнако, јавно и позитивно признање вредности и добра различитих културних заједница, односно тежи изравном политичком признању различитих социјалних перспектива.

Дијалектиком „помирења” могуће је спојити комбинацијом две најприкладније перпективе из оба дискурса, кроз „проширено” схваћену праведност. Како парадигму дистрибуције коју либерална теорија представља круцијалним предусловом праведности, Јунг (Марион Јоунг) сматра недовољним за политику културалног признања те предлаже измену норми и правила. Сличан приступ има и Нанцу Фрасер која политику признања види обједињену



у разумевању статусне и културне различитости, као политику статусне различитости која кореспондира са политиком културне различитости. Праведност је мултидимензионална, а постиже се превладавањем неправедности у економској, културној и политичкој сфери.

Различитост две верзије политике признања различитости, политике статусне различитости и политике културне различитости, се темељи на разумевању поретка чији су део друштвене групе и разумевању праведности.

У контексту политике признања, културна различитост полази од различитости националности, етничитета и религије, уз наглашену важност културалних одређења појединаца одступајући од либералног индивидуализма. Заговорници политике статусног признања се залажу за промену релација структуралне неједнакости кроз доминацију и потлачености, са примарним усмерењем ка захтевима за културним признањима маргинализованих групе. Другост сугерише статусну обесправљеност и институционалну немоћ упућујући на занемареност и потлаченост, односно неправедност. Политика културних различитости се не сме посматрати као парадигма која питања праведности и различитости тежи усмерити на питања слободе и умањити питања неједнакости у могућностима створеним у деоби рада, хијерархији доношења одлука, те норми и стандарда које институције примењују због постизања својих циљева јер на тај начин државна политика игнорише цивилно друштво као круцијалну сферу неправде (Fraser, 2005: 83).

Политика признања статусних различитости се примарно заснива на постизању праведности утемељеним у структуралним неједнакостима. Структуралне неједнакости су понекад утемељене на културним различитостима. Структурална неправедност не може бити превладана у оквирима теорије либерализма који не признаје различитост те је потребно изменити норме и правила институција које утичу на обликовања те структуре. Нужно је посредством институционалне критике промишљати о (не)праведности чији се темељи могу наћи код Ролса који повезује визију праведности уз друштвене институције. На исти начин и Ненси Фрејзер преко модела статусног признања види да неправедност непризнања није идентична неједнакој или неправедној дистрибуцији утемељеној у статусном утемељењу друштва (Fraser, 2008: 102).

Како политика признања може бити обједињена у разумевању структуралне и културне различитости, Фрејзер тежи помирењу

лажне антитезе између дистрибуције и културног признања. Темел неправде непризнања не лежи у измењеном идентитету него у хијерархијском статусу. Праведност признања се неће постићи афирмацијом групно специфичних идентитета већ деинституционализацијом хијерархијског облика културних вредности. Јунг на сличан начин истиче да су структуралне неједнакости неправедне и производе институционалне услове које подупиру доминацију и спречавају развој појединца (Young, 2000: 34). Људи подчињени праведности нису ограничени држављанством, националношћу, заједничком повезаношћу апстрактним идентитетом или каузалном међузависности, већ заједничким односом према структурама управе која успоставља правила која су темел њиховог међуделовања (Fraser, 2005:135).

Иако је дуалност политике признања изражена кроз логику различитих дискурса оба смера се залажу за промену релација доминације и потлачености који су резултат асиметрије моћи коју је могуће сузбити кроз политичку борбу, а не кроз политичку или аналитичку мисао. Дистинкција између аналитичке рефлексije и политичке праксе је нејасна, али је потребно самоопредјељење за борбу и стремљења за давања смисла животу. Једнакости признања и признање различитости су принципи који владају политичким односима и као сет статусних правила са циљем осигурања друштвених услова признања за појединце и групе.

## ЗАКЉУЧАК

Политика признања налази свој темел у хегелијанској идеји да је идентитет конструисан кроз процес међусобног признања, у реципроцитетном односу између једнаких појединаца. Заговорници политике културног признања преносе модел Хегеловог схватања на културно и политичко подручје, занемарујући дистрибутивну неправду и социјалну неједнакост. Према њима, темел праведности је признање специфичности групног идентитета као политичког циља. Признање не захтева групно специфични идентитет, већ статус појединаца чланова групе као пуноправних партнера друштвеног деловања. Заговорници културног признања базирају своја тумачења признања у оквиру институционалног значења и норми које установљују различите могућности друштвене партиципације те повезивање есенцијализације комплексност идентитета и друштвену подељеност. Политика културног признања лимитирано схваћа

праведност јер се примарно посвећује слободи и аутономији, а не стварању једнаких могућности потребних за развој људских способности и остварења сврхе живота.

Политика признања статусне различитости признаје постојање структуралних неједнакости, али не и културне различитости јер је култура средина различитости хијерархијског статуса и економске класне неједнакости. Исправљање неједнакости захтева политику статусног признања које није редуцирано на питање идентитета већ на превладавање субординације на начин да непризната група буде призната као пуноправан члан друштва, способна за једнаку партиципацију у друштву (Fraser, 1996: 216). Са полазишта Хегелове филозофије, Фрасер тежи помирењу лажне антитезе између концепата редистрибуције и културног признања које је концептуално могуће.

Потребно је економске циљеве уравнотежити са активностима цивилног друштва и друштвених институција ако друштво и политика жели промовирати праведност (Young, 2002:190). На исти начин као и заговорници признавања различитости култура, теоретичари признања статусне различитости истичу да уклањање неправедне неједнакости експлицитно захтева признавање групних различитости и компензацију тих недостатака. Они указују да социо-економске класе људи нису резултанта само друштвене деобе рада и структура које доносе одлуке, већ су то групе са инвалидитетом које су резултанта институционалног расизма.

На исти начин као и заговорници признавања различитости култура, теоретичари признања статусне различитости истичу да уклањање неправедне неједнакости експлицитно захтева признавање групних различитости и компензацију тих недостатака. Они указују да социо-економске класе људи нису резултанта само друштвене деобе рада и структура које доносе одлуке, већ су то групе са инвалидитетом које су резултанта институционалног расизма.

Заговорници оба дискурса свој темељ признања налазе у праведности, али је интерпретирају различито. Иако имају различита схваћања различитости и њихово усклађивање са праведношћу и једнакошћу, оба облика политике различитости имају сличности иако нису вођене истом логиком промишљања. Оба дискурса оспоравају политичку једнакости, указују на постојање доминације која на различите начине ограничава слободу или смањује могућности и сматрају да прилике у којима је групна различитост dostatна за појаву сукоба и доминације.

Јунг и Фрасер показују да се дистрибутивност и признање могу надопуњавати те спајају две теорије признања повезујући праведност либералног схваћања са теоријом праведности базираном на концепту једнакости и слободе које се постиже кроз друштвено признање, као део институционалне или политичке сфере.

Због многих површних и неутемељених анализа које су постале део дискурса сувремених теорија друштвене праведности, све више се сумња у њихову подобност за сузбијање или образлагање постојећих растајућих неправедности у друштву. Због тога је све израженије тражење редефинираног приступа либерално-егалитарној теорији будући да је све очитије губљење везе са егалитаристичким друштвено-политичким покретима.

## РЕФЕРЕНЦЕ

- Benhabib, Shila. 2002. *The Claims of Culture Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dworkin, Ronald. 2003. *Shvaćanje prava ozbiljno*, Zagreb: KruZak, 2003.
- Fraser, Nancy 1981. „Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions,” *Praxis International* 1(3):272-287.
- Fraser, Nancy. 1990. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy,” *Social Text*, 25/26: 56-80.
- Fraser, Nancy and Alex Honneth, 1998. *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, London: Verso.
- Fraser, Nancy. 2000. Rethinking Recognition, *New Left Review*, 3: 107-20.
- Fraser, Nancy. 2005. „Abnormal Justice,” In G. Lenz and A. Dallman (eds) *Justice, Governance, Cosmopolitanism and Politics of Difference*, Berlin: Humboldt Universitat, 117-147.
- Fraser, Nancy. 2008. *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*, New York: Columbia University Press.
- Fraser, Nancy. 2010. Rethinking Recognition, In: Hans-Christoph Schmidt, Christopher Zurn, (eds.) *The Philosophy of Recognition: Historical and Contemporary Perspectives*, Plymouth: Lexington Books, 211-223.
- Hardin, Russel. 2001. „Group Boundaries, Individual Barriers” In David Miller, Sohail Hashmi (eds), *Boundaries and Justice*, Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Hegel, G. F. W. 1986. *Fenomenologija duha*, Beograd: BIGZ.

- Hegel, G. F. W. 1989. *Temelji filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Honneth, Alex. 1995. *Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*, Cambridge: MA, Mit Press.
- Marx, Karl and Fridrich Engels. 1978. *Rani radovi*, Zagreb: Naprijed.
- Marx, Karl and Fridrich Engels. 1950. *Izabrana djela*, Zagreb: Kultura.
- Marx, Karl. 1977. *Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije*, Zagreb: Naprijed.
- Marx, Karl. 1973. *Kritika Gotskog programa*, Zagreb: Naprijed.
- Marx, Karl Friedrich Engels. 1962. *Njemačka ideologija I i II* Kultura, Beograd..
- Kymlicka, Will. 2003. *Multikulturalno građanstvo*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Kymlicka, Will. 2004. *Liberalizam, zajednica i kultura*, Zagreb: Delakont.
- Lošonc, Alpar 2006. Kritika teorije priznanja sa Hegelovog aspekta, *Arhe*, 3(5): 111-124.
- Mill, John Stuart. 1988. *O slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Parekh, Benhabib. 2000. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Piketi, Toma. 2015. *Kapital u XXI veku*, Beograd: Akademska knjiga.
- Rawls, John. 1998. *Teorija pravde*, Biblioteka Sintezе, Podgorica: CID, Beograd: JP Službeni list.
- Rawls, John. 2000. *Politički liberalizam* Filip Grgić, Zagreb: KruZak, 2000.
- Raunić, Raul. 2011. Politika identiteta i demokratska pravednost, *Filozofska istraživanja*, 31, 4:719–734
- Scheffler, Samuel. 2001. *Boundaries and Allegiances*, Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, Charles. 1994. *Politics of Recognition*, u: *Multiculturalism*, In Amy Gutmann (ed.), Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Tilly, Charles (1998. *Durable Inequality*, Berkeley: University of California.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Young, Iris Marion. 2005. „Structural Injustice and Politics of Difference” In: Günter Lenz and Antje Dallman (eds). *Justice, Governance, Cosmopolitanism and Politics of Difference*, Berlin: Humbolt Universitat, 79-116.
- Young, Iris Marion. 2005a. *Pravednost i politika razlike*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

**Vesna Stanković Pejnović\***

*Institute for polical studies, Belgrade*

**Jelena Vujanović\*\***

*Institute for political studies, Belgrade*

## **STRUCTURAL INJUSTICES AND POLICY OF RECOGNITION**

---

### **Resume**

---

Proponents of the policy of cultural recognition transfer the model of Hegel's understanding to the cultural and political realm, ignoring distributive injustice and social inequality. According to them, the foundation of justice is the recognition of the specificity of group identity as a political goal. Recognition does not require a group-specific identity, but the status of individual members of the group as full partners in social action. Proponents of cultural recognition base their interpretations of recognition within the framework of institutional meaning and norms that establish different opportunities for social participation and the connection between essentialization, identity complexity and social division. The policy of cultural recognition has a limited understanding of justice because it is primarily devoted to freedom and autonomy, and not to the creation of equal opportunities necessary for the development of human abilities and the realization of the purpose of life.

The policy of recognizing status differences recognizes the existence of structural inequalities, but not cultural differences because culture is the medium of hierarchical status differences and economic class inequality. Correcting inequality requires a policy of status recognition that is not reduced to the question of identity but to overcoming subordination in such a

---

\* vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com

\* jelena.vujanovic@ips.ac.rs

way that an unrecognized group is recognized as a full member of society, capable of equal participation in society. It is necessary to reconcile the false antitheses between the concepts of redistribution and cultural recognition, which are conceptually possible, and to balance economic goals with the activities of civil society and social institutions if the foundation of society and policy is the promotion of fairness. The theorists of the recognition of status differences point out that the elimination of unfair inequality explicitly requires the recognition of group differences and the compensation of these deficiencies. They indicate that the socio-economic classes of people are not the result of social division of labor and decision-making structures, but are groups with disabilities that are the result of institutional racism

Proponents of both discourses find their foundation of recognition in justice, but interpret it differently. Although they have different understandings of diversity and their alignment with justice and equality, both forms of diversity politics have similarities even though they are not guided by the same logic of deliberation. Both discourses dispute political equality, point to the existence of domination that limits freedom or reduces opportunities in different ways, and consider that situations in which group diversity is sufficient for the emergence of conflict and domination. Due to many superficial and unfounded analyzes that have become part of the discourse of contemporary theories of social justice, there is increasing doubt about their suitability for suppressing or explaining the existing growing injustices in society. That is why the search for a redefined approach to liberal-egalitarian theory is becoming more and more pronounced, since the loss of connection with egalitarian socio-political movements is becoming more and more obvious.

**Keywords:** recognition policy, status diversity policy, liberalism, justice.

---





---

# APPEAL BEFORE THE BOARDS OF APPEAL OF DECENTRALISED AGENCIES AS A FORM OF ADMINISTRATIVE REMEDY IN THE EUROPEAN UNION LAW\*

---

UDC 341.217(4-672EU)

DOI <https://doi.org/10.22182/ajp.1912023.4>

Прегледни рад

*Sladjana Mladenović\**

*Institute for Political Studies, Belgrade*

---

## **Abstract**

---

This paper discusses the mechanism of appeal before the Boards of Appeal (BoAs) of ten EU decentralised agencies with powers to take decisions intended to produce legal effect *vis-à-vis* third parties in the context of regulating the internal market. After a brief description of the function of administrative remedies in the EU law, the sources of law for this remedy and three aspects of the appeal procedure are discussed. The first aspect is related to the admissibility of the appeal and includes the following issues: 1) jurisdiction of the BoA, i.e. types of agency decisions that can be appealed; 2) active *locus standi* before the BoA; 3) time limits for lodging the appeal; and 4) suspensive effect of the appeal. The second aspect is related to the merits of the appeal, and in this regard the following issues are discussed: 1)

---

\* The paper has been developed within the research activities of the Institute for Political Studies, Belgrade, supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

\*\* E-mail address: [sladjana.mladenovic@ips.ac.rs](mailto:sladjana.mladenovic@ips.ac.rs).

interlocutory revision in some agencies; 2) mediation, i.e. the possibility of reaching an amicable settlement in the appeal proceedings in some agencies; and 3) examination of the appeal by the BoA and time limits for its final decision. The third aspect is related to the BoA's decision. In this regard, the paper discusses two models of the BoA's action when the appeal is accepted and also takes a brief overview of the possibility of contesting the BoA's decision before the Court. The paper concludes by pointing out the main advantages and disadvantages of the appeals before the BoA.

**Keywords:** EU decentralised agencies, Boards of Appeal of EU decentralised agencies, functional continuity in EU decentralised agencies, administrative remedies in EU law, interlocutory revision in EU law

---

## INTRODUCTION

Decentralised agencies are a part of the EU public administration (Chamon 2016, 46–51), and some of them have competences in regulating the internal market, where they take decisions that can affect the legal situation of private persons. In order to ensure an effective protection of the rights of private persons against these agencies, it was necessary to establish mechanisms of external and internal control of their decisions. The external control is primarily ensured through the system of judicial remedies and the internal control is achieved through the system of administrative remedies.

Doctrine, especially in continental Europe, identifies three main functions of the administrative remedies. First, they provide a means of legal protection of private persons that is faster, more flexible, and less expensive compared to the judicial remedies. Second, the administration can review its own decisions and conduct a more detailed examination of the case in order to avoid the litigation costs and the negative consequences of being a losing party in the case. Finally, it reduces the workload of the courts, allowing them to deal with more complex issues (Chirulli and De Lucia 2021, 9). For these reasons, since the 1990s, a system of

administrative remedies as an alternative to the courts has been developed in the EU law to resolve disputes between the EU institutions and bodies on the one side and various entities, mainly private persons, on the other. The system consists of two main elements. The first one consists of cross-cutting internal complaints throughout the EU administration in order to protect certain instrumental rights and interests (e.g., access to documents, control over information, cases of maladministration), giving an important role to the European Ombudsman. The second element includes providing for an *ad hoc* administrative appeal with the aim of controlling various acts and final decisions of the EU agencies by establishing Boards of Appeal (BoAs) within them (Marcetti 2017, 3–5).

There are ten decentralised agencies with powers to take decisions intended to produce legal effect *vis-à-vis* third parties in the context of regulating the internal market, all of which have BoAs (Chamon 2014, 328; Marcetti 2017, 6). These are:

- the European Union Intellectual Property Office (EUIPO), previously known as the Office for Harmonization in the Internal Market (OHIM);
- the Community Plant Variety Office (CPVO);
- the European Aviation Safety Agency (EASA);
- the European Chemicals Agency (ECHA);
- the European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER), previously known as the Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER);
- the European Union Agency for Railways (ERA), previously known as the European Railway Agency (ERA);
- three European Supervisory Authorities (ESAs), namely the European Banking Authority (EBA), the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA) and the European Securities and Markets Authority (ESMA); and
- The Single Resolution Board (SRB).

Most of these agencies have just one BoA, the ESAs have one Joint BoA, and the OHIM/EUIPO and CPVO each have several BoAs.

## SOURCES OF LAW FOR THE APPEAL

There are three categories of the sources of law for the appeal before the BoAs that will be discussed in this section. These are: 1) primary law; 2) secondary law; and 3) other sources of law.

### Primary law

In the period before the entry into force of the Treaty of Lisbon (ToL), there was a lacuna in primary law regarding this type of administrative remedy. After the entry into force of the ToL, Art. 263(5) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) provided that acts setting up the EU agencies may lay down specific conditions and arrangements concerning actions by private persons against acts of the agencies intended to produce legal effects *vis-à-vis* them. These provisions enable the differentiation of the way in which the rights of private persons are protected in their relation with the agencies and are therefore considered as a treaty basis for the consolidation and generalisation of the BoA model (Morais and Feteira 2018, 61; Chirulli and De Lucia 2021, 106; Muzi 2022, 222). These provisions provide an additional layer of administrative protection in primary law with respect to agency decisions that precedes judicial review. However, since they leave the EU legislator with wide discretion in the design of administrative review bodies and procedures, the system of administrative remedies is not structured as a coherent system, but rather as an instrument adapted to specific sectors in which the EU agencies have technical expertise (Simoncini 2018, 158).

Moreover, the Court has established in its case law that the principle of good administration applies to the BoAs, placing this principle within the framework of the provisions of Art. 41(1) of the Charter of Fundamental Rights (CFR). The Court reached this conclusion gradually in the cases concerning the actions for annulment of decisions of the OHIM and CPVO BoAs. First, the Court held that the OHIM is obliged to exercise its powers in accordance with general principles of EU law, such as the right to good administration (*Agencja Wydawnicza Technopol sp. z o.o. v OHIM*, C-51/10 P, para. 73; Hanf 2022, 78). In this context, the Court has implicitly held that the principle of good administration also applied to the OHIM BoAs and included in particular the obligation of the BoAs to examine the facts carefully (*Apple and Pear Australia Ltd and Star Fruits Diffusion v OHIM*, T-378/13, para. 44; Lynch and

Colbourn 2015, 656–657). In the cases involving the CPVO BoAs, the Court has been more explicit in making connection with the provisions of Art. 41(1), determining three aspects thereof. First, the BoAs are bound by the principle of good administration in their actions. Second, the Court pointed out that the principle of good administration was embodied in the provisions of Art. 41(1), thus identifying the principle of good administration with the content of these provisions. Finally, the application of Art. 41(1) implies the obligation of the BoAs to carefully and impartially examine all factual and legal elements that are relevant in a given case (*Aurora Srl v CPVO*, T-140/15, paras 46, 74, 77; *Ritleng 2022*, 312–313). These views have been confirmed by the Court in the subsequent case law (*Mema GmbH LG v CPVO*, T-177/16, para. 38; *Ritleng 2022*, 312).

### Secondary law

There are two groups of sources of secondary law for this remedy. The founding regulations of the agencies and other acts specifying their powers constitute the first group. These acts regulate the establishment of the BoAs, their jurisdiction, and the basic rules of the appeal procedure. The BoAs' Rules of Procedure (RoPs) adopted in the form of the Commission implementing and delegated acts in the cases of the OHIM/EUIPO, CPVO, ECHA and ERA constitute the second group of secondary law sources (Chirulli and De Lucia 2021, 109).

### Other sources of law

Five groups of other sources of law can be distinguished. The RoPs adopted by the BoAs themselves in the EASA, ACER, ESAs and SRB constitute the first group (Chirulli and De Lucia 2021, 109; Chamon and Fromage 2022, 10).

Legally binding acts adopted by the agencies constitute the second group. For example, the EUIPO may adopt general acts applicable to procedures before its bodies, including the appeal procedure. In cases where the EUIPO adopts such acts, they may be referred to before the Court (*Green Effort Ltd v EUIPO*, C-282/18 P, paras 31–39; Hanf 2022, 64).

Court case law constitutes the third group. The BoAs often refer to the Court case law in their decisions. In doing so, they accept to be guided in their practice by the rulings of the Court as well as by the Court's

intention to ensure the overall coherence of the system (Chirulli and De Lucia 2021, 147–148; Tovo 2022, 46–47; Volpato and Mullier 2022, 94).

BoA's case law constitutes the fourth group of sources. When it comes to the EUIPO, the reference to the BoAs' previous case law is binding in the following cases: 1) when the Grand Board has previously issued a decision, because its decisions are binding to the BoAs, except in cases where the Court has overruled its findings; and 2) when the parties refer to previous decisions of the BoAs in the appeal proceedings (*EUIPO v Puma SE*, C-564/16 P, paras 60–66; Marchisio 2020, 900; Hanf 2022, 76). In addition, the EUIPO BoAs refer to their previous case law when there is no Court case law on a particular issue (Hanf 2022, 76). The ECHA and ACER BoAs were also found to refer to their previous case law (Tovo 2022, 46–47; Volpato and Mullier 2022, 94).

Soft law measures constitute the fifth group and they include various instructions and guidelines adopted by the agencies and their BoAs that establish or further regulate certain procedural rules (Marchisio 2020, 899; Chirulli and De Lucia 2021, 152).

## ADMISSIBILITY OF THE APPEAL

The following issues merit discussion as regards the admissibility of the appeal: 1) jurisdiction of the BoAs, i.e. types of agency decisions that can be appealed; 2) active *locus standi* before the BoAs; 3) time limits for lodging the appeal; and 4) suspensive effect of the appeal.

### Jurisdiction of the BoAs

The subject of an appeal to the BoA can be: 1) an agency decision in the context of regulating the market, 2) an agency decision on the request for access to documents; and 3) failure to act by the agency.

When it comes to determining the BoAs' jurisdiction in relation to the agency decisions in the context of regulating the market, an appeal is admissible only with respect to certain final individual decisions that have a legal effect *vis-à-vis* third parties. There are two models to define the BoAs' jurisdiction. According to the first model, applied in the OHIM/EUIPO, the jurisdiction is defined *ratione personae*, which means that it depends on which body of the agency issued the decision (OHIM 40/94, Art. 57(1); OHIM 6/2002, Art. 55(1); OHIM 207/2009, Art. 58(1); EUIPO 2017/1001, Art. 66(1); Chamon 2016, 341). According to the

second model, applied in the other agencies, the jurisdiction of the BoA is defined *ratione materiae*, which means that it depends on the legal basis of the decision (CPVO 2100/94, Art. 67(1); EASA 1592/2002, Art. 31(2); EASA 216/2008, Art. 40(2); EASA 2018/1139, Art. 105(2); ECHA 1907/2006, Art. 91(1); ACER 713/2009, Art. 19(1); ACER 2019/942, Art. 28(1); EBA 1093/2010, Art. 60(1); EIOPA 1094/2010, Art. 60(1); ESMA 1095/2010; Art. 60(1); SRB 806/2014, Art. 85(3); ERA 2016/796, Art. 58(1)). In this model, the BoAs do not have general jurisdiction, that is, they do not review all agency decisions that produce legal effects *vis-à-vis* third parties, but only those that are issued in accordance with the legal basis established in the founding regulations or in other acts of secondary law that regulate the scope of the agencies' activities. In other words, if the decision does not have one of those legal bases, it cannot be appealed, but can only be contested before the Court (Chamon and Fromage 2022, 14). Accordingly, acts of general application and soft law measures cannot be appealed (Simoncini 2018, 160–161). Appeals against acts that are not final but, for example, constitute a preliminary decision, are also considered inadmissible (*Polyelectrolyte Producers Group GEIE [PPG] and SNF SAS v ECHA*, T-1/10, para. 40; Magiera and Weiß 2014, 519; Chirulli and De Lucia 2021, 119–120; Ritleng 2022, 300).

However, in the context of some decisions, there are difficulties in determining the jurisdiction of the BoAs. The scope of jurisdiction of the ESAs and SRB BoAs is not precisely defined. The founding regulations of the ESAs refer to other acts of secondary law that entrust the agencies with specific tasks. The consequence of this reference is a nominally broad jurisdiction of the BoA, but without a clear definition of the decisions that can be appealed. Clarification is therefore left to the Court case law (Blair and Chang 2018, 24; Chamon and Fromage 2022, 14). As for the SRB, although the founding regulation provides an exhaustive and conclusive list of those decisions, the specific articles referenced are often very extensive and complex, sometimes requiring interpretation in order to determine exactly which decision can be appealed (Skauradzszun 2018, 129–132). On the other hand, the SRB issues certain crisis management decisions having legal effect that the BoA cannot review. Most of these decisions, if not all, probably cannot even be the subject of an action for annulment because of the Court's strict requirement of direct interest (Herinckx 2017, 85, 107–108).

Some agencies take individual decisions that are out of the BoAs' jurisdiction. Sometimes, multiple decisions with legal effect *vis-à-vis*

third parties are issued as a part of the same procedure, some of which can be appealed and some of which cannot. In the ECHA, for example, an appeal on the merits of the active substance registration is admissible, but a decision setting registration fee for this procedure is out of the BoA's jurisdiction (*Calestep, SL v ECHA*, T-89/13, paras 16–22; Chirulli and De Lucia 2021, 119).

In the ACER, despite being called individual decisions, many acts represent measures of general application. Each of these decisions is formally addressed to a specific person. However, 'this formalism does not reflect the fact that many of the decisions issued [by] ACER are general and impersonal decisions, which have or are likely to have a direct effect on an entire category of operators or on all market participants' (Ollier and Piebalgs 2023, 11). Due to the application of a restrictive jurisprudence regarding the admissibility of actions before the Court on direct and individual interest and the fiction that the ACER does not adopt regulatory acts, the appeals are often rejected as inadmissible if appellants cannot prove the individual interest. This also happens in cases when some decisions can be considered as regulatory acts, i.e. appellants can prove the direct interest and competent authorities in Member States (MS) have no discretionary powers regarding the implementation, which is why these decisions are directly applied and change the legal position of the appellants (Ollier and Piebalgs 2023, 22).

When the agency begins to take decisions that were not provided for in the founding regulation but in a later act of secondary law, the question arises as to whether its BoA has jurisdiction for them. The ECHA BoA declared its jurisdiction for some of these decisions, but not for the others. There have also been cases where both the ECHA BoA and the Court have declined jurisdiction. Due to the uncertainty regarding the jurisdiction of the ECHA BoA, there was a risk that it would assert its jurisdiction only after the time limit for lodging an action before the Court had expired. For this reason, in some cases, the appeal to the BoA and the action before the Court were launched in parallel (*Lysiform Dr. Hans Rosemann GmbH and Others v ECHA*, T-543/15; Mullier and Cana 2018, 107–108).

Against this background, a significant number of BoAs' decisions deals with the question of whether the specific decision can be appealed at all (Chirulli and De Lucia 2021, 120), and most of the appeals before the CPVO, ESAs and SRB BoAs were rejected as inadmissible (Lamandini and Ramos Muñoz 2020, 128–131, 134; Chamon and Fromage 2022, 17–18; Muzi 2022, 235).



The ESAs and SRB BoAs also have jurisdiction for appeals against agency decisions on access to documents (EBA 1093/2010, Art. 72(3); EIOPA 1094/2010, Art. 72(3); ESMA 1095/2010; Art. 72(3); SRB 806/2014, Art. 90(3); Chamon and Fromage 2022, 14). Similarly, the ECHA BoA decides on access to documents prepared for the purpose of specific appeal proceedings that are in the possession of the BoA (Bronckers and Van Gerven 2009, 1838). The ERA and ACER BoAs have jurisdiction in the cases of failure to act by the agency (ERA 2016/796, Art. 63; ACER 2019/942, Art. 29; Chirulli and De Lucia 2021, 121; Tovo 2022, 40). This is an exception to the general rule that decisions regarding access to documents and failure to act are contested directly before the Court.

### **Active locus standi**

Two models regarding the active *locus standi* are applied. The first model, applied in the OHIM/EUIPO, implies that any party to the proceedings before an agency body that is adversely affected by its decision may appeal. Any other party to the proceedings has the right to participate in the appeal proceedings (OHIM 40/94, Art. 58; OHIM 6/2002, Art. 56; OHIM 207/2009, Art. 59; EUIPO 2017/1001, Art. 67). The second model, applied in the remaining agencies, implies that private persons have the right to appeal against a decision addressed to them, as well as against a decision which is of direct and individual concern to them, even though it was addressed to another person (CPVO 2100/94, Art. 68; EASA 1592/2002, Art. 36; EASA 216/2008, Art. 45; EASA 2018/1139, Art. 109; ECHA 1907/2006, Art. 92(1); ACER 713/2009, Art. 19(1); ACER 2019/942, Art. 28(1); EBA 1093/2010, Art. 60(1); EIOPA 1094/2010, Art. 60(1); ESMA 1095/2010, Art. 60(1); SRB 806/2014, Art. 85(3); ERA 2016/796, Art. 59(1)). The main difference between these two models is that the first one allows an appeal only to the parties to the proceedings that led to the adoption of the contested decision, while the second model allows it even to the persons that were not parties to those proceedings if the decision affects them (Chamon 2016, 341–342; Simoncini and Verissimo 2022, 118–119). The principle of limiting the right to appeal is consistent not only with the objectives of the respective remedies but also with the requirements of active *locus standi* before the Court, where there is not much room for actions on behalf of general interests (Chirulli and De Lucia 2021, 116). The decisions of the BoAs clearly refer to the Court case law on the issue of *locus standi* (Tovo 2022, 46; Volpato and Mullier 2022, 88).

Although the right to appeal is generally limited to the addressees of the decision or to the persons individually and directly affected by the decision, which generally means private persons, the MS competent authorities also have the right to appeal in some cases. The MS regulatory authorities have the right to appeal against certain decisions of the ACER, the MS supervisory authorities against decisions of the ESAs, and the MS resolution authorities against decisions of the SRB (ACER 713/2009, Art. 19(1); ACER 2019/942, Art. 28(1); EBA 1093/2010, Art. 60(1); EIOPA 1094/2010, Art. 60(1); ESMA 1095/2010, Art. 60(1); SRB 806/2014, Art. 85(3); Skauradszun 2018, 133–134; Chirulli and De Lucia 2021, 116).

### **Time limits for lodging the appeal**

When it comes to the time limits for lodging an appeal and the related starting points, two types of starting points and three time limits can be distinguished based on the founding regulations. The first type of starting point is the date on which the person received the decision (applied in the CPVO, ECHA and SRB) or the date on which the person was notified of the decision (applied in the OHIM/EUIPO, EASA, ERA, ACER and ESAs). The second one refers to the date on which the person became aware of the decision (applied in the OHIM/EUIPO, EASA, ECHA, SRB and ERA) or the date on which the agency published the decision (applied in the CPVO, ACER and ESAs). The time limits for lodging an appeal can be six weeks (SRB), two months (EUIPO, CPVO, EASA, ACER, ERA) and three months (ECHA, ESAs) from the starting point (OHIM 40/94, Art. 59; OHIM 6/2002, Art. 57; OHIM 207/2009, Art. 60; EUIPO 2017/1001, Art. 68; CPVO 2100/94, Art. 69; EASA 1592/2002, Art. 37; EASA 216/2008, Art. 46; EASA 2018/1139, Art. 110; ECHA 1907/2006, Art. 92(2); ACER 713/2009, Art. 19(2); ACER 2019/942, Art. 28(2); EBA 1093/2010, Art. 60(2); EIOPA 1094/2010, Art. 60(2); ESMA 1095/2010, Art. 60(2); SRB 806/2014, Art. 85(3); ERA 2016/796, Art. 59(2)).

### **Suspensive effect of the appeal**

There are two models regarding the suspensive effect of the appeal. According to the first model, applied in the OHIM/EUIPO, CPVO and ECHA, the appeal has automatic suspensive effect (OHIM 40/94, Art. 57(1); OHIM 6/2002, Art. 55(1); OHIM 207/2009, Art. 58(1); EUIPO

2017/1001, Art. 66(1); CPVO 2100/94, Art. 67(2); ECHA 1907/2006, Art. 91(2)). In this respect, there are two exceptions in the CPVO. The first one is related to the fact that the CPVO BoAs can decide that the appeal does not have suspensive effect if they consider that circumstances so require. Another exception is that appeals against decisions on the granting of a compulsory exploitation right and of a non-exclusive exploitation right do not have suspensive effect (CPVO, 2100/94, Art. 29, 67(2)–(3), 100(2); Chirulli and De Lucia 2021, 122). According to the second model, applied in the EASA, ACER, ESAs, SRB and ERA, the appeal does not have automatic suspensive effect and it is decided thereon depending on the circumstances. Decision on the suspensive effect is taken by the BoAs in the ACER, ESAs and SRB, and by the agency in the EASA and ERA (ACER 713/2009, Art. 19(3); ACER 2019/942, Art. 28(3); EBA 1093/2010, Art. 60(3); EIOPA 1094/2010, Art. 60(3); ESMA 1095/2010, Art. 60(3); SRB 806/2014, Art. 85(6); EASA 1592/2002, Art. 35(2); EASA 216/2008, Art. 44(2); EASA 2018/1139, Art. 108(2); ERA 2016/796, Art. 58(2); Magiera and Weiß 2014, 519–520; Chirulli and De Lucia 2021, 122–123).

## THE MERITS OF THE APPEAL

In this section the following issues are discussed: 1) interlocutory revision in the OHIM/EUIPO, CPVO, EASA, ECHA and ERA; 2) mediation, i.e. the possibility of reaching an amicable settlement in the appeal proceedings in the OHIM/EUIPO and ECHA; and 3) examination of the appeal by the BoAs and time limits for their final decision.

### Interlocutory revision

By its very nature, an appeal is a devolutive remedy, i.e. it is decided by another body that is usually hierarchically higher than the body that issued the contested decision (Dragos and Marrani, 2014, 549). The same applies to the appeals before all BoAs. However, in the OHIM/EUIPO, CPVO, EASA, ECHA and ERA, there is a possibility of the interlocutory revision, i.e. the agency body that issues the contested decision decides on the appeal. In such cases, if the agency body considers the appeal admissible and well founded, it rectifies the decision (OHIM 40/94, Art. 60(1); OHIM 6/2002, Art. 58(1); OHIM 207/2009, Art. 61(1); EUIPO 2017/1001, Art. 69(1); CPVO 2100/94, Art. 70(1); EASA 1592/2002, Art.

38(1); EASA 216/2008, Art. 47(1); EASA 2018/1139, Art. 111(1); ECHA 1907/2006, Art. 93(1); ERA 2016/796, Art. 60(1); Magiera and Weiß 2014, 521; Chirulli and De Lucia 2021, 123). The time limit for rectifying the decision is one month in all agencies, except the EASA (OHIM 40/94, Art. 60(2); OHIM 6/2002, Art. 58(1); OHIM 207/2009, Art. 61(2); EUIPO 2017/1001, Art. 69(1); CPVO 2100/94, Art. 70(2); ECHA 1907/2006, Art. 93(1); ERA 2016/796, Art. 60(2)). In the case of EASA, the previous founding regulation provided for a period of one month, but the new founding regulation, in force since September 2018, provides for a period of two months (EASA 1592/2002, Art. 38(2); EASA 216/2008, Art. 47(2); EASA 2018/1139, Art. 111(2)). If the agency does not rectify its decision within the set time limit, the appeal is forwarded to the BoA. In the OHIM/EUIPO, CPVO and ECHA the appeal is immediately forwarded to the BoA (OHIM 40/94, Art. 60(2); OHIM 6/2002, Art. 58(1); OHIM 207/2009, Art. 61(1); EUIPO 2017/1001, Art. 69(1); CPVO 2100/94, Art. 70(2); ECHA 1907/2006, Art. 93(1)), while in the EASA and ERA the suspensive effect of the appeal is decided upon first (EASA 1592/2002, Art. 38(2); EASA 216/2008, Art. 47(2); EASA 2018/1139, Art. 111(2); ERA 2016/796, Art. 60(2)).

## Mediation

In the OHIM/EUIPO and ECHA, there is a possibility of mediation, i.e. reaching an amicable settlement of disputes between the parties in the appeal proceedings.

When it comes to the OHIM/EUIPO, mediation exists only in the appeal proceedings *inter partes*, which means that the agency itself is not a party to the mediation. Mediation was introduced in 2011 by the decision of the Presidium of the BoAs, and in March 2016 a special Centre for Mediation was established to ensure mediation in the appeal proceedings, as well as in other *inter partes* proceedings before the agency. In order to reach a settlement agreement, the parties to the proceedings submit a joint request for the initiation of the mediation procedure to the Centre. The initiation of the mediation procedure suspends the appeal proceedings. A mediator is selected by the agreement of the parties from the list established by the agency, and that may not be a person who has previously participated in the appeal proceedings. There are three possible outcomes of the mediation procedure. The first outcome is a settlement agreement, and in that case the appeal proceedings end. The second

outcome is the termination of the mediation proceedings at the request of one of the parties, while the third outcome is the termination of the proceedings when the mediator determines that the parties were unable to reach an agreement. In both cases where the mediation proceedings end without a settlement agreement, the appeal proceedings continues, and the mediator shall not be entitled to participate in it (OHIM 207/2009, Art. 137a as amended by OHIM 2015/2424, Art. 1(119); EUIPO 2017/1001, Art. 170; Marcetti 2017, 13; Chirulli and De Lucia 2021, 124).

In the ECHA, the mediation procedure was introduced by the amendments to the BoA's RoP, in force since June 2016. According to the provisions of the RoP, the BoA's Chairperson may send a proposal for an amicable settlement to the appellant and the agency, which means that the agency is a party to the mediation procedure, unlike the mediation in the OHIM/EUIPO. If both parties accept the proposal, the Chairperson appoints one of the BoA's members to act as a mediator. As with the OHIM/EUIPO, three mediation outcomes are possible. If the mediation proceedings end without the settlement agreement being reached, the case is referred back to the BoA (ECHA BoA 771/2008, Art. 1a, as amended by ECHA BoA 2016/823, Art. 1, Annex; Mullier and Cana 2018, 109–110). The provisions of the BoA's RoP do not specify whether a proposal to reach the amicable settlement is made in all cases or it is a discretionary right of the Chairperson (Chirulli and De Lucia 2021, 124).

### **Examination of the appeal**

Although the proceedings before the BoAs are highly diversified among agencies (Chamon 2016, 346; Chirulli and De Lucia 2021, 127–128), the major elements are essentially the same. If the appeal is admissible, the BoAs examine whether it is well founded. During the examination of the appeal, the BoA invites the parties to raise objections to other parties' submissions or to its procedural decisions as often as necessary.

The time limits for the final decision of the BoA are set by the provisions of the founding regulations in case of the ACER, ESAs, SRB and ERA, while the time limits in the CPVO are set by the BoA's RoPs (Chirulli and De Lucia 2021, 127).

In the ACER, ESAs, SRB and ERA, the time limits for the final decision start from the date of lodging the appeal. As for the specific time limits, different solutions are applied. In the ACER, the time limit under the provisions of the previous founding regulation was two months,

while according to the provisions of the new founding regulation, in force since July 2019, it is four months (ACER 713/2009, Art. 19(2); ACER 2019/942, Art. 28(2)). In the ERA, the time limit is three months (ERA 2016/796, Art. 62(1)). In the ESAs, the time limit was originally two months, and after the amendments to the founding regulation, in force since February 2020, the time limit is three months (EBA 1093/2010, Art. 60(2) as amended by ESAs 2019/2175, Art. 1(50); EIOPA 1094/2010, Art. 60(2) as amended by ESAs 2019/2175, Art. 2(50); ESMA 1095/2010, Art. 60(2) as amended by ESAs 2019/2175, Art. 3(51)). The originally established time limit of two months in the ESAs did not seem long enough, so in order to avoid the risk of violating the right to due process, the BoA's RoP stipulates that the time limit for the decision starts when the BoA's President notifies the parties when he considers the evidence to be complete (ESAs BoA 2020, Art. 20(1); Lamandini 2014, 292). Time limit is the shortest in the SRB – one month (SRB 806/2014, Art. 85(4)). However, in the BoA's RoP it is made clear that the time limit starts after the conclusion of the preliminary investigation and the oral phase of the proceedings (SRB BoA 2017, Art. 20; Herinckx 2017, 86). In the CPVO, the time limit for the BoA decision is three months from the conclusion of the hearing, but it is not specified how long the hearing lasts (CPVO BoA 1239/95, Art. 52(1); CPVO BoA 874/2009, Art. 52(1)).

The provisions of the OHIM/EUIPO BoAs' RoPs only mention a reasonable period for issuing a decision (OHIM BoA 216/96, Art. 12; OHIM BoA 2017/1430, Art. 39; EUIPO BoA 2018/625, Art. 39). On the other hand, the time limits for the EASA and ECHA BoAs are not specified. In the absence of precise provisions, a reasonable time limit for the decision shall be determined on the basis of settled Court case law (Ritleng 2022, 314–315) 'in relation to the particular circumstances of each case and, in particular, the background to the case, the various procedural stages followed, the complexity of the case and its importance for the various parties involved' (*Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis v Commission*, T-196/01, para. 230).

## DECISION ON THE APPEAL

After the examination of the appeal within the set time limit, the BoA can reject the appeal as unfounded or accept it as well founded. If the appeal is well founded, there are two models that the BoA can follow. The first model provides that the BoA may remit the case to the agency

body that issued the appealed decision, whereby the body is bound by the *ratio decidendi* of the BoA. This model is applied in all agencies (Ritleng 2022, 302). According to the second model, the BoA can use the powers of the body that issued the appealed decision, which means that the BoA can change that decision or issue a new one. This model is applied in the OHIM/EUIPO, CPVO and ECHA (OHIM 40/94, Art. 62(1)–(2); OHIM 6/2002, Art. 60(1)–(2); OHIM 207/2009, Art. 64(1)–(2); EUIPO 2017/1001, Art. 71(1)–(2); CPVO 2100/94, Art. 72; ECHA 1907/2006, Art. 93(3); Magiera and Weiß 2014, 519–520). It was also applied in the EASA until September 2018 (EASA 1592/2002, Art. 40; EASA 216/2008, Art. 49; Simoncini and Verissimo 2022, 110), as well as in the ACER until July 2019 (ACER 713/2009, Art. 19(5); Tovo 2022, 45). The BoAs that can apply both models have discretionary powers to decide which model to follow and their practice varies (Hanf 2022, 75).

The BoA's power to substitute the contested decision by its own is referred to in the Court case law as *functional continuity* between the agency and its BoA. The functional continuity is first proclaimed in relation to the OHIM/EUIPO (*Procter & Gamble v OHIM [Baby-Dry]*, T-163/98, paras 36–44; *Procter & Gamble v OHIM [Soap bar shape]*, T-63/01, para. 21; *Henkel KGaA v OHIM [Kleencare]*, T-308/01, paras 24–32; Chirulli and De Lucia 2021, 128–130; Alberti 2022, 247, 251; Ritleng 2022, 301–302). In subsequent case law it was extended to the CPVO, EASA, ECHA and ACER (*Mema GmbH LG v CPVO*, T-177/16, paras 40–42; *Heli-Flight GmbH & Co. KG v EASA*, T-102/13, para. 27; *BASF Grenzach GmbH v ECHA*, T-125/17, para. 55; *Aquind Ltd v ACER*, T-735/18, para. 32; Alberti 2022, 247–248). The question of whether and to what extent the principle of functional continuity still applies to the EASA and ACER BoAs due to the abolishment of their powers to substitute agency decisions remains open and will be left to the discretion of the Court in some future cases (Alberti 2022, 248).

The decision of the BoA is final and can be subject to the action for annulment before the Court. In the period before the entry into force of the ToL, this was provided for only by the provisions of the founding regulations of the agencies, as there was no treaty basis for the Court's jurisdiction to review the legal acts of the agencies. A strict interpretation of Art. 173/230 of the Treaty on the Economic Community meant that the jurisdiction of the Court was related only to the acts of the institutions, thus excluding the acts of the agencies, i.e. decisions of their BoAs (Craig 2010, 95). After the entry into force of the ToL, the lacuna in the



primary law was filled, so that the Court now has jurisdiction for actions for annulment that private persons may lodge against agency acts having legal effect *vis-à-vis* them, which includes the BoAs' decisions (TFEU 2016, Art. 263(1), (4); Schima 2019, 1802).

## **CONCLUDING REMARKS – ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE APPEAL**

The main advantage of the appeal to the BoA as an administrative remedy is that it acts as an effective filter for access to the Court and is appropriate from the point of view of the need for early dispute resolution. The available data show that the number of admissible appeals is not large, that in many cases the agency is changing its decision or the appellant is withdrawing the appeal and that actions for annulment are lodged against a relatively small number of BoAs' decisions. This indicates that appeals generally serve as an efficient filter for access to the Court and that there is a wide acceptance of the outcomes of the appeals in the economic contexts in which the agencies operate (Chirulli and De Lucia 2021, 146–147). The appeals before the BoAs provide an attractive remedy to market participants because they can review complex technical decisions in greater detail in comparison to the Courts which would have to rely on the expertise of the administration (Chamon 2014, 329). Additionally, the administrative review may contribute to subsequent judicial review. When a dispute ends up in the Court, the core issues have already been clarified thanks to the BoAs' expertise, which facilitates Court proceedings (Blair and Chang 2018, 27–28; Simoncini 2018, 159–160).

There are two main disadvantages of the remedy, both of which are related to the jurisdiction of the BoAs. First, certain decisions, e.g. implementing acts containing technical standards or soft law measures, having a significant impact on the subsequent agency decisions and decisions of the MS competent authorities or complementing the (formally) Commission's regulatory decisions, cannot be appealed although they may change the legal situation of private persons (Chirulli and De Lucia 2021, 153–154). Second, the jurisdiction of the BoA is not clearly established. In the absence of an adequate administrative remedy, in order to obtain effective protection of their rights, private persons must turn to the Court, where they have to prove that an agency decision is a regulatory act that affects them directly, which is almost impossible regarding certain types of agency decisions.



## REFERENCES

- Agencja Wydawnicza Technopol sp. z o.o. v OHIM*, Case C-51/10 P, Judgment of the Court (First Chamber) of 10 March 2011, ECLI:EU:C:2011:139.
- Alberti, Jacopo. 2022. “The Position of Boards of Appeal: Between Functional Continuity and Independence”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 245–272. Oxford: Oxford University Press.
- Appeal Panel of the Single Resolution Board [SRB BoA], Rules of Procedure. Brussels, 10 April 2017.
- Apple and Pear Australia Ltd and Star Fruits Diffusion v OHIM*. Case T-378/13, Judgment of the General Court (Fourth Chamber), 25 March 2015, ECLI:EU:T:2015:186.
- Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis v Commission*, Case T-196/01, Judgment of the Court of First Instance (Third Chamber) of 30 September 2003, ECLI:EU:T:2003:249.
- Aquind Ltd v ACER*, Case T-735/18, Judgment of the General Court (Second Chamber) of 18 November 2020, ECLI:EU:T:2020:542.
- Aurora Srl v CPVO*, Case T-140/15, Judgment of the General Court (Fifth Chamber) of 23 November 2017, ECLI:EU:T:2017:830.
- BASF Grenzach GmbH v ECHA*, Case T-125/17, Judgment of the General Court (Fifth Chamber, Extended Composition) of 20 September 2019, ECLI:EU:T:2019:638.
- Blair, William, and Grace Cheng. 2018. “The role of judicial review in the EU’s financial architecture and the development of alternative remedies: The experience of the Board of Appeal of the European Supervisory Authorities”. *Quaderni di Ricerca Giuridica* 84: 17–28.
- Board of Appeal of the European Supervisory Authorities [ESAs BoA], Rules of Procedure, 25.02.2020.
- Bronckers, Marco, and Yves Van Gerven. 2009. “Legal Remedies under the EC’s New Chemicals Legislation REACH: Testing a New Model of European Governance”. *Common Market Law Review*, 46(6): 1823–1871. doi: 10.54648/cola2009075.
- Calestep, SL v ECHA*, Case T-89/13, Order of the General Court (Sixth Chamber) of 16 September 2015, ECLI:EU:T:2015:711.

- Chamon, Merijn. 2014. “EU Risk Regulators and EU Procedural Law”. *European Journal of Risk Regulation*, 5 (3): 324–337. doi: 10.1017/S1867299X00003858.
- Chamon, Merijn. 2016. *EU Agencies: Legal and Political Limits to the Transformation of the EU Administration*. Oxford: Oxford University Press.
- Chamon, Merijn, and Diane Fromage. 2022. “Between Added Value and Untapped Potential: The Boards of Appeal in the Field of EU Financial Regulation”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 8–33. Oxford: Oxford University Press.
- Chirulli, Paola, and Luca De Lucia. 2021. *Non-Judicial Remedies and EU Administration: Protection of Rights versus Preservation of Autonomy*. London; New York: Routledge; Turin: Giappichelli.
- Commission Delegated Regulation (EU) 2017/1430 of 18 May 2017 supplementing Council Regulation (EC) No 207/2009 on the European Union trade mark and repealing Commission Regulations (EC) No 2868/95 and (EC) No 216/96, C/2017/3212 [OHIM BoA 2017/1430], OJ L 205, 8.8.2017, p. 1–38.
- Commission Delegated Regulation (EU) 2018/625 of 5 March 2018 supplementing Regulation (EU) 2017/1001 of the European Parliament and of the Council on the European Union trade mark, and repealing Delegated Regulation (EU) 2017/1430, C/2018/1231 [EUIPO BoA 2018/625], OJ L 104, 24.4.2018, p. 1–36.
- Commission Implementing Regulation (EU) 2016/823 of 25 May 2016 amending Regulation (EC) No 771/2008 laying down the rules of organisation and procedure of the Board of Appeal of the European Chemicals Agency (Text with EEA relevance), C/2016/2968 [ECHA BoA 2016/823], OJ L 137, 26.5.2016, p. 4–9.
- Commission Regulation (EC) No 216/96 of 5 February 1996 laying down the rules of procedure of the Boards of Appeal of the Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks and Designs) [OHIM BoA 216/96], OJ L 28, 6.2.1996, p. 11–13.
- Commission Regulation (EC) No 771/2008 of 1 August 2008 laying down the rules of organisation and procedure of the Board of Appeal of the European Chemicals Agency (Text with EEA relevance) [ECHA BoA 771/2008], OJ L 206, 2.8.2008, p. 5–13.

- Commission Regulation (EC) No 874/2009 of 17 September 2009 establishing implementing rules for the application of Council Regulation (EC) No 2100/94 as regards proceedings before the Community Plant Variety Office (recast) [CPVO BoA 874/2009], OJ L 251, 24.9.2009, p. 3–28.
- Commission Regulation (EC) No 1239/95 of 31 May 1995 establishing implementing rules for the application of Council Regulation (EC) No 2100/94 as regards proceedings before the Community Plant Variety Office [CPVO BoA 1239/95], OJ L 121, 1.6.1995, p. 37–59.
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
- Council Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs [OHIM 6/2002], OJ L 3, 5.1.2002, p. 1–24.
- Council Regulation (EC) No 40/94 of 20 December 1993 on the Community trade mark [OHIM 40/94], OJ L 11, 14.1.1994, p. 1–36.
- Council Regulation (EC) No 207/2009 of 26 February 2009 on the Community trade mark (codified version) (Text with EEA relevance) [OHIM 207/2009], OJ L 78, 24.3.2009, p. 1–42.
- Council Regulation (EC) No 2100/94 of 27 July 1994 on Community plant variety rights [CPVO 2100/94], OJ L 227, 1.9.1994, p. 1–30.
- Craig, Paul. 2010. “Legal Control of Regulatory Bodies: Principle, Policy and Teleology”. In *The European Legal Order after Lisbon*, eds. Patrick Birkinshaw and Mike Varney, 93–116. Alphen Aan Den Rijn: Kluwer Law International.
- Dragos, Dacian C. and David Marrani. 2014. “Administrative Appeals in Comparative European Administrative Law: What Effectiveness?” In *Alternative Dispute Resolution in European Administrative Law*, eds. Dacian C. Dragos and Bogdana Neamtu, 539–563. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- EUIPO v Puma SE*, Case C-564/16 P, Judgment of the Court (Second Chamber) of 28 June 2018, ECLI:EU:C:2018:509.
- Green Effort Ltd v EUIPO*, Case C-282/18 P, Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 10 April 2019, ECLI:EU:C:2019:300.
- Hanf, Dominik. 2022. “The Trailblazers: The Boards of Appeal of EUIPO and CPVO”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 59–83. Oxford: Oxford University Press.

- Heli-Flight GmbH & Co. KG v EASA*, Case T-102/13, Judgment of the General Court (Eighth Chamber), 11 December 2014, ECLI:EU:T:2014:1064.
- Henkel KGaA v OHIM (Kleencare)*, Case T-308/01, Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber) of 23 September 2003, ECLI:EU:T:2003:241.
- Herinckx, Yves. 2017. “Judicial Protection in the Single Resolution Mechanism”. In *The Single Resolution Mechanism*, eds. Robby Houben and Werner Vandenbruwaene, 77–119. Cambridge: Intersentia Ltd.
- Lamandini, Marco. 2014. “The ESA’s Board of Appeal as a Blueprint for the Quasi-Judicial Review of European Financial Supervision”. *European Company Law* 11 (6): 290–294. doi: 10.54648/eucl2014055.
- Lamandini, Marco, and David Ramos Muñoz. 2020. “Law and Practice of Financial Appeal Bodies (ESAs’ Board of Appeal, SRB Appeal Panel): A view from the Inside”. *Common Market Law Review* 57 (1): 119–160. doi: 10.54648/cola2020005.
- Lysoform Dr. Hans Rosemann GmbH and Others v ECHA*, Case T-543/15, Order of the General Court (Fifth Chamber) of 12 October 2016, ECLI:EU:T:2016:612.
- Lynch, Maeve, and John Colbourn. 2015. “A second bite of the apple leaves a sour taste”. *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 10 (9): 655–657. doi: 10.1093/jiplp/jpv112.
- Magiera, Siegfried, and Wolfgang Weiß. 2014. “Alternative Dispute Resolution Mechanisms in the European Union Law”. In *Alternative Dispute Resolution in European Administrative Law*, eds. Dacian C. Dragos and Bogdana Neamtu, 489–536. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.
- Marcetti, Barbara. 2017. “Administrative Justice beyond the Courts: Internal Reviews in EU Administration”. In *Administrative Remedies in the European Union: The Emergence of a Quasi-Judicial Administration*, ed. Barbara Marcetti, 1–19. Torino: G. Giappichellie Editore.
- Marchisio, Emiliano. 2020. “Are EUIPO Trade Mark Examiners and the Boards of Appeal Bound by Precedent Decisions?”. *GRUR International: Journal of European and International IP Law* 69 (9): 893–901. doi: 10.1093/grurint/ikaa097.
- Mema GmbH LG v CPVO*, Case T-177/16, Judgment of the General Court (Third Chamber) of 5 February 2019, ECLI:EU:T:2019:57.

- Morais, Luís Silva, and Lúcio Tomé Feteira. 2018. “Judicial Review and the Banking Resolution Regime: The evolving landscape and future prospects”. *Quaderni di Ricerca Giuridica* 84: 53–70.
- Mullier, Eléonore, and Ruxandra Cana. 2018. “The ECHA Board of Appeal and the Court of Justice: Comparing and Contrasting Chemicals Litigation”. *International Chemical Regulatory and Law Review* 1 (3): 105–113. doi: 10.21552/icrl/2018/3/5.
- Muzi, Laura. 2022. “Who Litigates before the Boards of Appeal?”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 221–244. Oxford: Oxford University Press.
- Ollier, Jean-Yves, and Andris Piebalgs. 2023. “The appeal procedure in the application of the EU Energy Law – experience from ACER’s Board of Appeal 2016–2021”. *Policy Paper RSC PP 2023/06*: 1–37. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, The Florence School of Regulation.
- Polyelectrolyte Producers Group GEIE (PPG) and SNF SAS v ECHA*, Case T-1/10, Order of the General Court (Seventh Chamber, extended composition) of 21 September 2011, ECLI:EU:T:2011:507.
- Procter & Gamble v OHIM (Baby-Dry)*, Case T-163/98, Judgment of the General Court (Second Chamber) of 8 July 1999, ECLI:EU:T:1999:145.
- Procter & Gamble v OHIM (Soap bar shape)*, Case T-63/01, Judgment of the General Court (Fourth Chamber) of 12 December 2002, ECLI:EU:T:2002:317.
- Regulation (EC) No 216/2008 of the European Parliament and of the Council of 20 February 2008 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Aviation Safety Agency, and repealing Council Directive 91/670/EEC, Regulation (EC) No 1592/2002 and Directive 2004/36/EC (Text with EEA relevance) [EASA 216/2008], OJ L 79, 19.3.2008, p. 1–49.
- Regulation (EC) No 713/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 establishing an Agency for the Cooperation of Energy Regulators (Text with EEA relevance) [ACER 713/2009], OJ L 211, 14.8.2009, p. 1–14.
- Regulation (EC) No 1592/2002 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2002 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Aviation Safety Agency (Text with EEA relevance) [EASA 1592/2002], OJ L 240, 7.9.2002, p. 1–21.

- Regulation (EC) No 1907/2006 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (REACH), establishing a European Chemicals Agency, amending Directive 1999/45/EC and repealing Council Regulation (EEC) No 793/93 and Commission Regulation (EC) No 1488/94 as well as Council Directive 76/769/EEC and Commission Directives 91/155/EEC, 93/67/EEC, 93/105/EC and 2000/21/EC [ECHA 1907/2006], OJ L 396, 30.12.2006, p. 1–849.
- Regulation (EU) No 806/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2014 establishing uniform rules and a uniform procedure for the resolution of credit institutions and certain investment firms in the framework of a Single Resolution Mechanism and a Single Resolution Fund and amending Regulation (EU) No 1093/2010 [SRB 806/2014], OJ L 225, 30.7.2014, p. 1–90.
- Regulation (EU) No 1093/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Banking Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/78/EC [EBA 1093/2010], OJ L 331, 15.12.2010, p. 12–47.
- Regulation (EU) No 1094/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Insurance and Occupational Pensions Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/79/EC [EIOPA 1094/2010], OJ L 331, 15.12.2010, p. 48–83.
- Regulation (EU) No 1095/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/77/EC [ESMA 1095/2010], OJ L 331, 15.12.2010, p. 84–119.
- Regulation (EU) 2015/2424 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 amending Council Regulation (EC) No 207/2009 on the Community trade mark and Commission Regulation (EC) No 2868/95 implementing Council Regulation (EC) No 40/94 on the Community trade mark, and repealing Commission Regulation (EC) No 2869/95 on the fees payable to the Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks



- and Designs) (Text with EEA relevance) [OHIM 2015/2424], OJ L 341, 24.12.2015, p. 21–94.
- Regulation (EU) 2016/796 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Railways and repealing Regulation (EC) No 881/2004 (Text with EEA relevance) [ERA 2016/796], OJ L 138, 26.5.2016, p. 1–43.
- Regulation (EU) 2017/1001 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 on the European Union trade mark (Text with EEA relevance) [EUIPO 2017/1001], OJ L 154, 16.6.2017, p. 1–99.
- Regulation (EU) 2018/1139 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2018 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Union Aviation Safety Agency, and amending Regulations (EC) No 2111/2005, (EC) No 1008/2008, (EU) No 996/2010, (EU) No 376/2014 and Directives 2014/30/EU and 2014/53/EU of the European Parliament and of the Council, and repealing Regulations (EC) No 552/2004 and (EC) No 216/2008 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EEC) No 3922/91 (Text with EEA relevance.) [EASA 2018/1139], PE/2/2018/REV/1, OJ L 212, 22.8.2018, p. 1–122.
- Regulation (EU) 2019/942 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 establishing a European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (Text with EEA relevance.), PE/83/2018/REV/1 [ACER 2019/942], OJ L 158, 14.6.2019, p. 22–53.
- Regulation (EU) 2019/2175 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2019 amending Regulation (EU) No 1093/2010 establishing a European Supervisory Authority (European Banking Authority), Regulation (EU) No 1094/2010 establishing a European Supervisory Authority (European Insurance and Occupational Pensions Authority), Regulation (EU) No 1095/2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), Regulation (EU) No 600/2014 on markets in financial instruments, Regulation (EU) 2016/1011 on indices used as benchmarks in financial instruments and financial contracts or to measure the performance of investment funds, and Regulation (EU) 2015/847 on information accompanying transfers of funds (Text with EEA relevance), PE/75/2019/REV/1 [ESAs 2019/2175], OJ L 334, 27.12.2019, p. 1–145.
- Ritleng, Dominique. 2022. “Boards of Appeal of EU Agencies and Article 47 of the Charter: Uneasy Bedfellows?”. In *Boards of Appeal of*

- EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 299–320. Oxford: Oxford University Press.
- Schima, Bernhard. 2019. “TFEU Article 251–281”. In *Commentary on the EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights*, eds. Manuel Kellerbauer, Marcus Klamert and Jonathan Tomkin, 1751–1878. Oxford: Oxford University Press.
- Simoncini, Marta. 2018. *Administrative Regulation beyond the Non-Delegation Doctrine: A Study on EU Agencies*. Oxford: Bloomsbury Publishing Plc.
- Simoncini, Marta, and Micaela Verissimo. 2022. “The EASA Board of Appeal in Search of Identity: An Effective Filter between Administration and Courts?”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 103–121. Oxford: Oxford University Press.
- Skauradzsun, Dominik. 2018. “Legal Protection against Decisions of the Single Resolution Board pursuant to Article 85 Single Resolution Mechanism Regulation”. *European Company and Financial Law Review* 15 (1): 123–147. doi: 10.1515/ecfr-2018-0005.
- Tovo, Carlo. 2022. “The Boards of Appeal of Networked Services Agencies: Specialized Arbitrators of Transnational Regulatory Conflicts?”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 34–58. Oxford: Oxford University Press.
- Volpato, Annalisa, and Eléonore Mullier. 2022. “The Board of Appeal of the European Chemicals Agency at a Crossroads”. In *Boards of Appeal of EU Agencies: Towards Judicialization of Administrative Review?*, eds. Merijn Chamon, Annalisa Volpato and Mariolina Eliantonio, 84–102. Oxford: Oxford University Press.



**Слађана Младеновић\***

## **ЖАЛБА ПРЕД ОДБОРИМА ЗА ЖАЛБЕ ДЕЦЕНТРАЛИЗОВАНИХ АГЕНЦИЈА КАО ОБЛИК ПРАВНОГ ЛЕКА У УПРАВНОМ ПОСТУПКУ У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ**

### **Резиме**

У овом раду се, као облик правног лека у управном поступку у праву Европске уније (ЕУ), разматра механизам жалби пред одборима за жалбе (ОЖ) десет децентрализованих агенција које доносе одлуке са правним дејством на трећа лица у контексту регулације унутрашњег тржишта. На почетку рада су укратко представљене функције правних лекова у управном поступку у праву ЕУ. Након тога су представљени извори права за жалбу пред ОЖ, и то: 1) извори примарног права – чл. 263. ст. 5. Уговора о функционисању ЕУ и чл. 41. ст. 1. Повеље о основним правима ЕУ; 2) извори секундарног права – оснивачки и други акти којима се уређује деловање агенција и пословници ОЖ који се усвајају у форми имплементационих и делегираних аката Комисије; и 3) остали извори права који обухватају пословнике које усвајају сами ОЖ, правнообавезујуће акте које доносе агенције, праксу Суда ЕУ, праксу ОЖ и акте тзв. меког права.

Главни део рада посвећен је питањима која су разматрана у оквиру три аспекта жалбеног поступка. Први подразумева допуштеност жалбе, а у склопу тога су разматрани: 1) надлежност ОЖ, тј. врсте одлука које могу да буду предмет жалбе, при чему је фокус на правнообавезујућим одлукама агенција

\* Имејл-адреса: [sladjana.mladenovic@ips.ac.rs](mailto:sladjana.mladenovic@ips.ac.rs).

у контексту регулације тржишта; 2) активни *locus standi* пред ОЖ; 3) рокови за изјављивање жалбе; и 4) суспензивно дејство жалбе. Други аспект се односи на основаност жалбе, а у склопу тога су разматрани: 1) ремонстративна природа жалбе у агенцијама *OHIM/EUIPO*, *CPVO*, *EASA*, *ECHA* и *ERA*; 2) медијација тј. могућност постизања пријатељског решења између страна у жалбеном поступку у агенцијама *OHIM/EUIPO* и *ECHA*; и 3) разматрање жалбе пред ОЖ и рокови за доношење одлуке о жалби. Трећи аспект се односи на одлуку ОЖ, при чему је фокус на два модела поступања ОЖ када је жалба основана. Први модел, примењен у свим агенцијама, подразумева да ОЖ може да упути предмет надлежном органу агенције на даље одлучивање, при чему је он везан правним тумачењем ОЖ. Други модел, примењен у агенцијама *OHIM/EUIPO*, *CPVO* и *ECHA*, подразумева да ОЖ може да користи надлежности органа чија одлука је предмет жалбе, што значи да може да измени ту одлуку или донесе нову. Након тога је укратко представљена могућност оспоравања одлуке ОЖ пред Судом ЕУ.

На крају је дат осврт на главне предности и недостатке жалбе пред ОЖ као правног лека. Главну предност представља то што овај лек служи као ефикасан филтер за приступ Суду ЕУ и адекватно средство у сврху раног решавања спорова. С друге стране, главни недостатак се односи на чињеницу да у вези са одређеним одлукама које могу да промене правни положај лица не постоји право жалбе или надлежност ОЖ није јасно утврђена.

**Кључне речи:** децентрализоване агенције ЕУ, одбори за жалбе децентрализованих агенција ЕУ, функционални континуитет у децентрализованим агенцијама ЕУ, правни лекови у управном поступку у праву ЕУ, ремонстративна жалба у праву ЕУ.

---

# СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА МЕДИЈСКЕ ПИСМЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

---

УДК 316.77(497.11)

DOI <https://doi.org/10.22182/ajp.1912023.5>

Прегледни рад

***Владица Тодоровић***

*Факултет политичких наука,*

*Универзитет у Београду*

---

## **Сажетак**

---

У Републици Србији 1990-их година са демократизацијом долази до оснивања великог броја медија. До тада су постојали електронски и штампани медији у државном власништву, које је контролисала владајућа странка, а од тада и бројни електронски и штампани медији у приватном власништву, другачијег садржаја у односу на државне медије, када су у питању вести из политике у Србији. Пред грађане се поставља питање како препознати тачне информације међу информацијама које емитују бројни медији. Од 2000. – те године направљене су две медијске стратегије (2011. и 2020.), од стране различитих политичких странака, које су у том тренутку биле на власти. У раду су представљени досадашњи резултати стратегија, предмети који се баве медијском писменошћу на различитим образовним нивоима у Србији, окружењу и свету, и предлози за побољшање медијске стратегије у Србији. Претпостављамо да није у интересу актуелне власти да се стратегија медијске писмености побољша и спроведе, јер би у супротном била угрожена њена

власт. У раду је кориштена метода анализе садржаја и компаративна метода.

**Кључне речи:** стратегија, медијска писменост, медијско образовање, Република Србија.

---

## УВОД

Демократизацијом у Србији крајем 1990. – те године поред постојећих државних медија, електронских и штампаних, долази до оснивања великог броја приватних електронских медија, који су теже добијали дозволе за рад и који су традиционално утицајнији у становништву, и приватних штампаних медија који су лакше добијали дозволе за рад.

Грађани су се одједном суочили са великим бројем медија, различитих профила и када говоримо о медијима који су се бавили политичким догађајима. Заинтересовани грађани за политику су се навикавали на другачије вести, и на друге политичке странке, осим до тада једне, Комунистичке партије (КП). Те друге странке и медији који нису били под контролом власти, су у јавност емитовали углавном другачије политичке поруке, од оних које је пласирала владајућа странка и медији под њеном контролом. У том великом броју медија и информација било је потребно да грађани разумеју политичке поруке, да формирају своје мишљење, и када дође време гласају на изборима, они који излазе на изборе.

„Медији у Србији последње деценије прошлог века били су подељени на државне, изложене контроли милошевићевске власти и такозване независне медије који су извештавали јавност опирајући се том притиску” (Миленковић 2022, 180 – 181).

Од 1990-те до 2012-те године готово сваких десет година мењала се власт у Србији (2000. и 2012.). Али од 1990-их стално је постојало незадовољство медијском сценом, од стране у том тренутку опозиционих странака, чији представници нису били задовољни простором у медијима под контролом режима, да изнесу своје ставове. Али и када су ове тада опозиционе странке дошле на власт, 2000. – те у коалицији Демократска опозиција Србије (ДОС) недовољно су учиниле на побољшању медијске сцене. Слично се поновило и

од 2012. када је Српска напредна странка (СНС) формирала власт. Различите власти, 2011. коалиција око ДС – а, и 2020. коалиција око СНС – а доносиле су стратегије развоја медијске писмености. Али потребно је побољшати медијску стратегију.

## МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ И МЕДИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ

Развојем електронских медија, посебно сателитске телевизије која се појављује крајем 1980. – тих година, свет је постао „глобално село”. Догађаји, спортски, културни, политички могу се уживо преносити из свих делова света. Ако се деси неки посебно важан догађај, најчешће у политици – breaking news, редован програм се у медијима који прате политичке догађаје прекида, уз драматичну музику, која најављује вест и цео свет брзо сазна за тај догађај. Због таквог развоја медија потребно је да грађани буду медијски писмени, да би разумели поруке које медији емитују.

„Медијска писменост је одбрана публице од медијске манипулације, односно како препознати кредибилан садржај који нуде медији, али и критички анализирати садржај, препознати истинитост понуђеног садржаја, а не прихватати поруке без икаквих ограда” (Медијска писменост 2023). „Медијска писменост је настала седамдесетих година 20. вијека. У почетку је то била идеја да се дјеца заштите од негативних садржаја на интернету, али је временом евоуирала у критичку аутономију према медијској култури” (Рашевић 2014, 149). „Медијска писменост, без сумње, подразумева много више од активног учешћа у разговору о медијима” (Безданов Гостимир у Вуксановић 2008, 174). Неопходна је традиција у демократији, и да се грађани навикну и упознају са слободним медијима. Међутим године, али сада већ и деценије су пролазиле од демократизације Србије 1990., али бројни грађани и даље, имају проблем да препознају тачне информације.

„Медијски писмени људи наилазе на јасне путоказе за сналажење у свету медија, те да могу доћи до жељених искустава и информација, а да им при томе не одвраћају пажњу оне које су за њих штетне” (Потер 2011, 51). „Пет је елемената медијске писмености: разумети како медији утичу на друштво, шта су садржаји медија, како производи медијска индустрија, хладне главе и критички што боље разумевати друштво у коме живимо и – добро процењивати

личне моћи и знања, те бити способан да их стално унапређујемо. То је суштина писмености на почетку ХХI века” (Рељић 2018, 11). „УНЕСКО је први покренуо смернице о медијској писмености, а у писање ових смерница укључио је бројне стручњаке из области медија, комуникационе технологије, образовања и др. „Образац „медијско образовање” почео је да се употребљава шездесетих година у међународним круговима који су се бавили истраживањем проблема образовања, посебно у круговима везаним за УНЕСКО. Аутор ове констатације Жак Гоне подсећа да је то било време када се јавила дилема: у којој мери и на који начин се телевизија може користити у процесу наставе” (Вељановски 2012, 221). „Члан 19. Универзална декларација у људским правима гарантује свима право на слободу мишљења и изражавања, што обухвата и право да не буде узнемираван због свог мишљења, као и право да тражи, прима и шири обавештења и идеје било којим средствима и без обзира на границе. Остварење овог права ојачано је Гринвалдском декларацијом из 1982. која препознаје потребу да политички и образовни системи промовишу „критичко разумевање” грађана у вези са „феноменом комуникације” и њихово учешће у медијима. То је додатно ојачано Александријском декларацијом из 2005. која ставља медијску писменост у темељ концепта доживотног учења. Она признаје како медијска и информациона писменост оснажује људе у свим сферама живота да траже, процењују, користе и стварају информације како би остварили личне, друштвене и образовне циљеве” (Медијска писменост 2018). „Они који не буду успели да се медијски описмене могу да се утопе у поплави медијских порука... у ситуацији сте да градите живот какав ви желите, а не да препуштате медијима да вам га они граде како они желе” (Потер 2012, 32). „Редовна школа на основном или најкасније средњем нивоу јесте право место за стицање ових знања. И опет то, треба да буде у два основна правца: оспособљавање за коришћење медијске технике и оспособљавање за разумевање медија и селекцију садржаја, са акцентом на ово друго. Систематичан, добро промишљен начин едукације по Гонеу и Потеру треба, као што се види на прво место да стави доминантне вредности и тако оспособи младе људе за живот у савременом свету” (Вељановски 2012, 228). Људи се већ у детињству сусрећу са медијима, најпре кроз дечији програм, а постепено, са годинама се упознају и са политичким емисијама, уколико њихови старији

укућани прате политичке догађаје. Тако да је узраст за основну школу право време за стицање првих озбиљнијих знања о медијима.

„Резултати Републичког завода за статистику показују да је 55% грађана Србије свакодневно онлајн. Према њиховим подацима из 2006. године 68,4% је изјавило да није никад користило интернет, док је овај удео за само шест година смањен за чак 20%. Да активно гледа телевизију изјавило је 89,9% становништва Србије, а према сајту Републичког завода за статистику може се видети да је проценат домаћинстава које поседују телевизор чак 98,2%. Са друге стране, 52% становништва Србије свакодневно слуша радио, а 20% редовно чита штампане медије, 3,6 милиона Фејсбук налога, 93% домаће популација узраста од 25 до 34 године користи смартфон” (Медијска писменост 2018). Из ових података видимо да је телевизија најутицајнији медиј, јер чак 98,2% грађана поседује телевизор а активно гледа телевизију 89,9% становништва Србије. Штампани медији лако добијају дозволе за рад на тржишту, али из података видимо да само 20% становништва редовно чита штампу. У новије време појавили су се нови медији попут Фејсбука (Facebook), Твитера (Twitter), Подкаст (Podcast).

„Телевизија је несумњиво најзначајније средство промоције странака и кандидата ... са појавом телевизије, и са развојем њених комуникацијских предности, учинило се да време „магичне кутије која говори” бесповратно пролази” (Славујевић 2002, 152-153). Професор Славујевић је говорио о радију.

„Будућност радија је, пре само неколико деценија, изгледала неизвесно. Појава телевизије претила је да угрози до тада доминантан извор информација и забаве. Међутим, прилагођавањем и последњих година имплементирањем нових технологија, будућност радија никада није изгледала светлије. Излажењем из аналогних оквира, радио је данас доступан на више платформи – дигитална телевизија, интернет, мобилни телефони” (Мартиноли 2015, 247). Последњих година све популарнији начин информисања је путем подкаста, који се обично емитује на интернету, у студију који може бити и у приватном стану, који је опремљен неопходном видео и аудио техником за емитовање програма.

„Подкаст представља појединачну епизоду онлајн аудио – садржаја” (Мартиноли 2020, 12). „Највећи подкаст дистрибутивне платформе Apple, открива да чак 21% најуспешнијих подкаста чине управо информативни подкасти” (Мартиноли 2020, 134). „Телевизију

у Србији гледа 4,7 милиона људи. Штампa не успева да одговори захтевима визуелности, непосредности и уверљивости, које намећу савремене политичке кампање” (Славујевић 2002, 154). „Када говоримо о штампаним медијима укупни број продатих примерака је око 500 000 примерака” (Маркетинг мрежа 2014). Сви ови медији су присутни на медијском тржишту, и неки више, као телевизија, неки мање као што су радио и штампа или подкаст, свакодневно утичу на информисаност становништва, тако да је медијском стратегијом потребно прецизно уредити ову област.

## **МЕДИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Веронаука и грађанско васпитање су уведени у школски програм у школској 2002/3. години. Јелена Колунџија професорка грађанског васпитања у Другој економској школи у Београду каже: „Од када је у школској 2002/03. уведен у средње школе у Србији, предмет грађанско васпитање једини у програму обрађује теме медијске писмености и то у четвртом разреду” (Медијска писменост 2014). „У приручнику грађанског васпитања за наставнике које је 2006. издало Министарство просвете, постоје седам сценарија за обраду ове теме, почев од питања колико су медији као извор информација објективни и веродостојни, затим које механизме користе за манипулацију над својим гледаоцима, на које начине конзумент разуме и тумачи медијске поруке, која је улога медија у савременом друштву. Овај модул усредсређује се првенствено на визуалне медије, тачније телевизију, и циљ му је да ученици разумеју разлику између стварности и начина на који се она може приказати у медијима, укључујући и разнолике могућности манипулације” (Медијска писменост 2014). „На програмима 4 факултета од анализираних 41 факултета идентификован је засебан предмет Медијска писменост. Могућност да слушају наведен предмет имају студенти појединих студијских програма на Педагошком факултету у Ужицу, Филозофском факултету у Новом Саду, Филозофском факултету у Нишу, и Филолошком факултету у Београду. Постоје предмети. Медијска писменост у Новом Саду на Филозофском факултету, Медијска писменост 1 и 2 на Филолошком факултету у Београду, као и Енглески језик и Медијска писменост, али и предмет Медијска писменост у дигиталном добу на Филозофском факултету



у Нишу” (Филозофски факултет у Нишу 2023). „Садржај предмета Медијска писменост у Новом Саду на Филозофском факултету састоји се од теоријског и практичног дела. У теоријском делу заступљене су теме попут: дефинисања појма новинарства, предмета новинарства, одабира догађаја вредних медијске пажње, особина појединих врста медија телевизије, радија, интернета, медијске манипулације. Други део се састоји од практичне наставе (Филозофски факултет у Новом Саду 2023). „Садржај предмета Медијска писменост у дигиталном добу на Филозофском факултету у Нишу се састоји из теоријског и практичног дела. У теоријском делу заступљене су теме пупут: дефинисања медијске писмености, појма и врсте медија, садржаја медија, основним пропагандним техникама, производњи медијског садржаја. Практична настава се састоји од часова вежби које се реализују у виду дискусије, индивидуалног и групног рада и презентација студената” (Филозофски факултет у Нишу 2023). „На појединим факултетима постоје слични предмети за наставнички кадар, комуникологија на Факултету техничких наука у Новом Саду, Факултету техничких наука у Чачку, Државном универзитету у Новом Пазару, Визуална култура на Факултету техничких наука у Новом Саду, Методе комуницирања на Педагошком факултету у Врању, комуницирање и односи са јавношћу на Природно – математичком факултету у Косовској Митровици. Постоји предмет Социологија културе на Факултету музичких уметности у Београду и Академији уметности у Новом Саду. Социологија културе и уметности Факултету уметности у Нишу. Теорија медија и Медији масовне комуникације на Академији уметности у Новом Саду. Предмет Медијска писменост, као и наведени предмети који проучавају медије из ширег угла, у највећем броју случајева су изборни, и не слушају га сви студенти” (Новинарска школа 2023). „На Факултету политичких наука у Београду постоје новинарски предмети: Медијски систем Србије, Постновинарство – новинарство у новом медијском окружењу, Специјализовано медијско извештавање, Основи медијског права, Телевизијско новинарство, Новинарске документарне форме у електронским медијима, Специјализовано медијско извештавање, Културна и медијска политика Европске уније, Новинарско у штампи, Истраживачко новинарство – штампа, Односи са јавношћу, Новинарске документарне форме у штампи, Уређивање медија – штампа, Силови новинарских жанрова, Реторика у електронским медијима, Стилистика. Али не постоји предмет

под називом Медијска писменост” (Факултет политичких наука у Београду 2023).

## МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ У ОКРУЖЕЊУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

„Предмет медијска писменост уведен је у црногорски образовни систем 2007. Медијска писменост постала је изборни предмет у образовном плану и програму за гимназије. Када се говори о основном образовању медијска писменост се изучава кроз наставне планове предмета који обрађују сличну наставну тематику. Завршно тромесечје у настави је посвећено етици у медијима, новинарском кодексу, функционисању јавног сервиса. Медијска писменост као самостални предмет није заступљен у основној школи. Али од пет гимназија, само је у Цетињској 7 ученика изабрало да као изборни слуша предмет Медијска писменост” (Јаковљевић 2019, 19). „Предмет Медијска писменост се предаје на Факултету политичких наука у Подгорици” (Факултет политичких наука у Подгорици 2023). Хрватска – „Медијско описмењавање се проводи примарно кроз наставу хрватског језика, дио кроз наставу информатике те унутар међупредметне теме Употреба информацијске и комуникацијске технологије у основним и средњим школама” (Свеучилиште у Загребу – Факултет хрватских студија 2023). „Учитељски факултет и Филозофски факултет када су у питању кroatисти тј. учитељи хрватског језика, имају неколико предмета везаних за медијску културу по програмима из 2022. Учитељски факултет Свеучилишта у Загребу тако на трећој години преддипломског студија Рани предшколски одгој има обавезни предмет Комуникологија. Предмети Класични и нови медији у раној доби те Дијете, одгојитељ, родитељи, медији обавезни су на дипломском студију уз изборне предмете попут Медијска култура и Односи са јавношћу. Смјерови с модулом Хрватски језик на Учитељском факултету имају предмете попут Мултимедији у настави хрватског језика и Класични медији у настави хрватског језика и Интердисциплинарни приступ медијима. Студиј кroatистике на Филозофском факултету у Загребу тек на дипломском студију наставничког смјера под изборни предмет нуди Информацијске технологије у образовању. Филозофски факултет у Риједи у понуди изборних предмета има предмете попут Језик електронских медија, Мултимедија, Књижнице у виртуалном

окружењу” (Свеучилиште у Загребу – Факултет хрватских студија 2023). „На Факултету политичких знаности у Загребу постоје предмети који се баве медијима: Медији и публике, Комуникологија, Новинарска етика, Медији и јавност. Али не постоји предмет Медијска писменост под тим називом” (Факултет политичких знаности у Загребу 2023). „Медијска писменост у образовном систему Босне и Херцеговине – анализом Заједничке језгре наставних планова утврђено је да се медијски одгој/медијска писменост не појављује као заједнички предмет. Одгој за медије назива се Медијском културом и подучава се у оквиру наставе матерњег језика. Такођер изучава се у оквиру предмета Демократија и људска права, ликовна култура и информатика. Леа Тајић ауторка књиге Медијска писменост у Босни и Херцеговини каже да је програм из 2013 доста застарио те да не прати актуелни развој медија, већ фокус ставља на медије као што су телевизија и филм. У оквиру матерњег језика и књижевности, медијска писменост се изучава на начин да ученици знају које врсте телевизијског програма постоје, а није важно да науче да провјеравају, креирају и дијеле вести” (Опачак 2021, 30).

„У средњим школама је заступљеност тема које се односе на медијско опесмињавање још мања. Површно се спомиње у програмским садржајима Б/Х/С језика у смислу познавања медијских формата, вредновања информација из различитих медијских извора и кориштења медија за креативно изражавање. У настави информатике се под медијском и информацијском писменошћу подразумева искључиво дигитална писменост, док се у предмету грађанско образовање/демократија и људска права разматра улога медија у демократским друштвима” (Опачак 2021, 33). „У Босни и Херцеговини, медији и новинарство се изучавају на пет јавних факултета који су у Сарајеву, Бањалуци, Мостару, Тузли и Источном Сарајеву. Такођер, могуће је их изучавати на четири приватна факултета у градовима Травник, Бањалука, Међугорје и Брчко. На студију новинарства у Мостару, медијска писменост се изучава у првом циклусу студија, као редован предмет. На Факултету политичких наука у Сарајеву, на одсеку за комуникологију, што подразумева журналистику и Пословно комуницирање, медијска писменост се не изучава као посебан предмет. Но тренутно се медијска и информацијска писменост изучава на овом факултету на Одсеку за сугурносне и мировне студије. На Факултету политичких наука у Бањалуци, на новинарству и комуникологији, медијска писменост се изучава у

седмом семестру додипломског студија. На другом циклусу студија, у оквиру студијског програма изучава се предмет анализа медија. У Тузли, новинарство се изучава на Филозофском факултету као и у Источном Сарајеву. У Источном Сарајеву, на студију Новинарства, медијска писменост је засебан предмет на четвртој години првог циклуса, док је у Тузли студенти Журналистике похађају већ на првој години студија. Додатно се ова област изучава и на Универзитету у Зеници, на студију Културологије” (Опачак 2021, 37-38). „У Словенији медијско образовање је саставни дио наставе из других предмета, док је у средњој школи понуђено или као засебан изборни предмет или је интегрисано у наставу грађанског образовања, социологије и матерњег језика. На учитељским студијама медијска култура је обавезан предмет” (Медијска писменост предувјет за одговорне медије 2014). Углавном као изборни предмет је присутан предмет Медијска писменост у овим државама, или као део других предмета. Али важно је да постоји могућност изучавања овог важног предмета.

## МЕДИЈСКА ПИСМЕНОСТ У СВЕТУ

„Опћепознато да у Скандинавским земљама, од самог предшколског образовања уче дјецу да приступају, анализирају, вреднују, креирају и шаљу поруке посредством медија. Многи стручњаци заправо истичу како је медијску писменост потребно развијати код дјеце од оног тренутка кад се први пут сретну са медијима. Тако се у Финској медијска писменост изучава и укључена је у национални курикулум који се односи на образовање дјеце од 10 месјеци до 19 година, односно од поласка у вртић до завршетка средње школе. Концептуализација одгоја за медије у развијеним европским државама нпр. Швицарској, можемо запазити редуцирање медија на информацијску технологију, што је последица одушевљења рачунарима и опремањем рачунарских учионица. Ријеч је најпре о компјутерском одгоју, а мање о одгоју за медије. Неки други модели медијског одгоја нпр. француски, схватају медиј као одређени облик и вид проучавања нпр, текст, језик, слику, звук” (Ерјавец 2018). „У Њемачкој је одгој за медије или „Медијска компетенција”, како га називају изборни предмет у основним школама од 5. до 10. разреда. Њихова задаћа је: компензирати негативне ефекте медија „научити” ученике рефлексивном прихватању медијског садржаја и селективној употреби медија, те мобилизирати ученике за обликовање медијског

садржаја. Али само трећина будућих учитеља слуша одгој за медије на унивезитету, уџбеници недовољно прилагођени старосним групама” (Ерјавец 2018). „У британском школском систему не постоји главни орган (на примјер министарство школства) који би се бринуо шта се учи у школама. Школе имају властите системе који се међусобно разликују. У основним школама је мало садржаја које бисмо могли назвати одгојем за медије. Енглески национални курикулум је недавно захтјевао да се у предмет Енглески језик укључи барем минимално садржаја одгоја за медије. На средњошколском нивоу образовања одгој за медије је веома развијен. Постоје „комуникацијски” предмети: Филмске и медијске студије, а одгој за медије је саставни дио матерњег језика” (Ерјавец 2018). „Медијска писменост у САД је заступљена у 15 од 50 савезних држава. Федерализам у САД као посљедицу има веома децентрализоване политике: свака од савезних држава у складу са својим потребама, креира свој систем образовања” (Ивановић 2020). „Дјеца у Француској имају права на стјецање и развој знања и вјештина везаних за медије и информације, односно развој информацијске, медијске и дигиталне писмености у школама, тијеком целог свог школовања, од 3 до 18 године, кроз различите дијелове школских програма и курикула. Први корак је учење како гледати слике кроз активности у учионици у којима се анализирају новинске фотографије, виралне фотографије с друштвених мрежа, насловнице новина или интернетских портала, новинске илустрације или пак интернетски мемови, други корак је стварање слика како би се пренијела информација па ученици добивају задатке да фотографирају, цртају илустрације, израде свој меме или припреме Story за инстаграм, Тикток или неку другу друштвену мрежу” (Медијска писменост ХР 2020).

## СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА МЕДИЈСКЕ ПИСМЕНОСТИ

„У протекле две деценије у Републици Србији на медијском тржишту се појавио велики број јавних гласила. Примера ради од 2005. било је 1200 електронских медија од којих је око 300 било у јавном власништву. Према подацима републичке радиодифузне агенције из августа 2011. Дозволе за емитовање у Републици Србији поседује: 321 радио станица од којих је пет националних, једна покрајинска, 48 регионалних, и 267 локалних, 134 локалне телевизијске станице, од који шест националних, 30 регионалних и 98 локалних. Влада се

определила за оснивање регионалних јавних сервиса, што је важан индикатор одустајања од власничке трансформације једног броја медија и тенденције да они остану под утицајем локалних власти. Као циљ постављено да квалитет програма, јачање плурализма и пуна уређивачка независност мора се даље развијати и унапређивати. Примећује се пораст интернет издања, 2010. око 90, и да су сва била у приватном власништву” (Вељановски 2012, 217). „Према истраживању Ипсос Стратеџик Маркетинга, 2010. године јавно мњење Србије било је подељено према праћењу информација на следећи начин: -телевизија 85%, -штампа 11%, -радио 2%, -интернет 2 % “ (Вељановски 2012, 62).

„Констатује се низак ниво медијске писмености и да би држава више требала да учини на том пољу. У процесу приступања Европској унији потребно је да се подигне ниво медијске писмености грађана Републике Србије, као и свих учесника у сектору медија ради стварања друштва у које су укључени сви његови чланови и јачања права на информисање, слободе изражавања и слободе протока информација. Једна од најважнијих одредаба медијске стратегије је да држава не може да буде власник медија и да ће се повући из власништва... држава може бити оснивач јавног гласила, на српском језику, за потребе становника Косова и Метохије” (Вељановски 2012, 218). „Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. на начелном нивоу садржи одређења која се могу сматрати пожељним. Конкретизација тих одређења и конкретне мере које се нуде, доводе у питање стварну спремност власти да мења стање у складу са демократским стандардима и праксом” (Вељановски 2012, 220). „Влада Србије усвојила је на 210 седници одржаној 30. јануара 2020. Стратегију развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020-2025.” (Влада Републике Србије 2020). Дакле, девет година касније од прве медијске стратегије 2011., чији је рок важења истекао крајем 2015. а и бројне технолошке иновације су се догодиле, што је све утицало на развој медијске сцене, и уочени су недостаци у регулативи у прошлој стратегији.

„Донета је нова Стратегија развоја јавног информисања у Републици Србији за период 2020.-2025. Стратегија је донета на иницијативу Министарства за културу и информисање. У оквиру нове медијске стратегије развој медијске писмености постављен је као један од основних циљева Стратегије” (Медијски едукативни центар 2017,

8). „Чак 89% удела у оглашавању припада медијима са националном покривеношћу у односу на локалне” (Правно – информациони систем.рс 2020). Локални државни, електронски медији су посебно важни у Србији, али су задњих година приватизовани. Што је по нама грешка власти на централном нивоу, и стратегијом би требало омогућити локалним самоуправама да имају своје телевизијске и радио станице. Ове станице су веома гледане и слушане, јер се углавном баве локалним темама. Проблем за локалне медије представља финансирање, јер се обрађају малобројној популацији. Решење би представљали конкурси за додељивање финансијских средстава. Систем пројектног финансирања је користан за медије који се налазе између приватизације и добијање јавних средстава, да могу да добију одређена средства без политичких притисака.

„Непрофитни медији, локалне радио станице се у Холандији и Француској финансирају помоћу локалне таксе, и националне таксе од 1,30 е по домаћинству, што је у Холандији повећало број локалних радио станица са 15 на 575, док је у Француској на овај начин финансирано 665 комуналних радија. У Великој Британији и Немачкој је могуће давати добровољне прилоге медијима” (Медији цивилног друштва 2018). Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ) – потребно је да РЕМ има независност у раду, и приликом доделе националних фреквенција, и санкционисања медија који крше новинарске кодексе. Скупштина бира 9 чланова РЕМ – а, и она странка која има већину у скупштини, може утицати на избор чланова овог регулаторног тела. Већу независност би обезбедио избор чланова који не би обављала скупштина, већ релевантна новинарска удружења.

„РЕМ извештај о раду подноси Народној скупштини. Од 2014. године када је уведена обавеза Годишњег извештаја РЕМ – а Народној скупштини, та обавеза ниједном није испуњена, односноно ти извештаји јесу долазили до чланова Одбора за културу и информисање Народне скупштине, али о њима ниједном није расправљано у пленуму” (Вујановић 2019, 95). Потребни су и ригорознији услови за избор чланова РЕМ – а, да су потенцијални чланови завршили релевантне образовне установе, значајно искуство у раду у медијским установама, медијским удружењима, образовним установама, да се у свом раду нису огрешили о новинарске кодексе.

Потребно је користити искуства држава које су прошле транзицију и имплементирати у медијску стратегију у Србији,



јер већ дуго постоји проблем са слободом медија у Србији. Али постоји и проблем са медијима уопште, односно мало је медија који имају дугу традицију од 80, 90, 100... година рада, који трају дуже време и који су прошли кроз различите политичке системе. Мере којима би се спровела Медијска стратегија су уопштене. Зато је потребно конкретизовати мере, и тиме смањити утицај политичара на спровођење мера. Проблем који је идентификован у медијској стратегији је финансирање, што је веома важно јер онај субјект који финансира медиј, утиче и на уређивачку политику. Потребно је стратегијом регулисати финансирање, и учинити финансирање транспарентним.

Недоследна приватизација медија. Потребно је да држава изађе из власништва у медијима, а то још увек у свим медијима није спроведено. Тиме би ови медији, водили од државе независну уређивачку политику, јер би у супротном држава, односно власт могла да фаворизује поједине медије, а поједини медији власт.

Непостојање медијског плурализма, власништва, извора информација и медијског садржаја. Националне фреквенције добијају телевизије чији информативни програми дају највише простора странкама на власти. Потребно је да и нека телевизија која има другачију уређивачку политику добије фреквенцију за националну покривеност. Недостаје још канала који би се бавили искључиво културном сценом, као што је од 1991. до 2016. постојала АРТ телевизија. Од бројних телевизија једино РТС има сличан канал посвећен култури. Постоји довољно спортских канала, јер је спорт важан за сваку државу и у Србији спорт има доста медијске пажње. Али проблем је у нефер пословању између спортских телевизија у државном и спортских телевизија у приватном власништву. Овај проблем ћемо касније објаснити у тексту.

Монопол у медијском простору. Од 4 телевизије са националном фреквенцијом (очекује се додела пете фреквенције) 2 имају истог власника ТВ Прва и ТВ Б92). Потребно је стратегијом спречити овакве ситуације. Затим, постоји исти власник кабловских телевизија Н1 и Нова С, који је власник и дневних новина Данас и Нова, јединих, значајнијих опозиционо оријентисаних дневних новина. У овој ситуацији се такође ствара монопол на медијском тржишту. Потребно је регулисати овакве ситуације, и спречавати монопол на медијском тржишту.



Потребно је поштрити критеријуме за оснивање телевизијских станица. Захтевати да свака телевизија има што више садржаја из културе, рецимо 30%. По нама је и превише тв станица за величину Републике Србије, нарочито комерцијалних телевизија. Прихватљив је број телевизија са националном фреквенцијом. Али превелики је број кабловских телевизија, које лако добијају дозволе за рад, и које имају сличан програм. Углавном имају доста забавних емисија, вести из политике, јутарњи програм, емисије о здрављу, квиз, често и ријалити програме. Свака телевизија приликом подношења молбе за добијање дозволе за рад, подноси програмску шему телевизије. Али ако у већој мери телевизија одступи од програмске шеме, треба најпре да добије опомену, да програм прилагоди, а ако се то понови, треба телевизији одузети дозволу за рад.

Неформално образовање би допринело развоју медијске писмености. Рецимо: курсеви, семинари, кратке обуке за медијску писменост, летње и зимске школе, вебинари. Све ове начине образовања је могуће брже реализовати, за разлику од формалног образовања. Овај начин образовања служи и онима који предмет Медијска писменост нису имали кроз формално образовање. Потребно и је имати и континуирано образовање о овој области, јер се област медија брзо развија, не само у области телевизије и радија, већ у последњих десетак година и преко друштвених мрежа.

Често се у јавности чују притужбе на рад државне Радио Телевизије Србије, коју кроз претплату плаћају сви грађани. Потребно је увести вишестраначки управни одбор, сразмерно броју посланика у парламенту. То би по нама, смањило тензије у друштву, и допринело квалитетнијем информативном програму државне телевизије. Проблем представља и финасирање РТС- а., који већ дуже време не може да се финансира из својих средстава, већ великим делом из буџета око 28%, а 49% од таксе, што одступа од европских стандарда, где око 63 – 64% долази од таксе а 14 -15% од буџета, и што смањује независност у раду ове медијске установе. Потребно је успоставити професионални менаџмент који би покушао да повећа самосталне приходе ове медијске установе. Државна телевизија, као медиј би требао да кроз своје програме има и едукативну улогу у развоју медијске писмености.

Често се говори о недовољној безбедности новинара. Потребно је да полиција брже реагује на претње новинарима, које долазе путем друштвених мрежа, али и када мање и веће групе људи долазе пред

поједине телевизије и новинарима упућују претње, или обарањем сајтова појединих медија. Важна је и едукација о новинарском послу, да је новинарима посао да истражију, да политичарима постављају и непријатна питања. Потребно је увести и што ригорозније судске казне за угрожавање безбедности новинара.

## РЕФЕРЕНЦЕ

- Влада Републике Србије. 2005. „Усвојен Нацрт стратегије развоја радиодифузије у Србији” <https://www.srbija.gov.rs/vest/35541/usvojen-nacrt-strategije-razvoja-radiodifuzije-u-srbiji.php>.
- Влада Републике Србије. 2020. „Медијска стратегија” <https://www.srbija.gov.rs/dokument/441801/medijska-strategija.php>.
- Влада Републике Србије. 2020. „Медијска стратегија” <https://www.srbija.gov.rs/dokument/441801/medijska-strategija.php>.
- Вељановски, Раде. 2005. *Јавни РТВ сервис у служби грађана*, Београд: Клио.
- Вељановски, Раде. 2005. *Медијски систем Србије*, Београд: ФПН –Чигоја.
- Вуксановић, Дивна. 2008. *Књига за медије – медији за књигу*. Београд : Клио.
- Вујановић, Јелена. 2019. Улога РЕМ-а у мониторингу изборних кампања у Србији – изборне кампање 2016., 2017. и 2018. године, *Администрација и јавне политике*, 95 (2) 91-110. doi.org/10.22182/ajp.1122019.4
- Миленковић, Весна. 2022. „Развој штампе и медијске политике у оквиру медијског система Србије – историјски пресек”, *Политичка ревија*, 180 – 181 (3) 167-191. doi.org/10.22182/pr.73332022.8
- Универзитет Црне Горе. 2022. „Медијска писменост – разумијевање медија кроз креирање медијских садржаја” <https://www.ucg.ac.me/objava/blog/1247/objava/138553-projekat-medijska-pismenost-razumijevanje-medija-kroz-kreiranje-medijskih-sadrzaja>.
- Филозофски факултет у Нишу. 2023. <https://www.filfak.ni.ac.rs/>.
- Филозофски факултет у Новом Саду. 2023. <https://www.ff.uns.ac.rs/>.
- Факултет политичких наука у Београду. 2023. <https://www.fpn.bg.ac.rs/>.
- Факултет политичких наука у Подгорици. 2023. <https://www.ucg.ac.me/fpn>.

- Erjavec, Karmen. 2018. „Medijsko obrazovanje: Od koncepta do školske prakse”, (PDF). <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Medijsko-obrazovanje-Od-koncepta-do-skolske-prakse>.
- Gradjansko vaspitanje i medijska pismenost.2014.[https://www.medijskapismenost.net/blog/90\\_gradjansko-vaspitanje-i-medijska-pismenost](https://www.medijskapismenost.net/blog/90_gradjansko-vaspitanje-i-medijska-pismenost).
- Ivanović, Ljiljana. 2020. „Moj pogled: medijska pismenost u SAD” <https://www.mminstitute.org/blog/2020/02/10/moj-pogled-medijska-pismenost-u-sad/15-21>
- Jakovljević, Mirko. 2019. „Medijsko obrazovanje u obrazovnom sistemu Crne Gore, <https://www.mediadialogues.com>
- Ljevak škole. 2023. „Mjesto medijske pismenosti u hrvatskim školama”<https://www.ljevaskole.hr/blog/clanak-74>.
- Medijska pismenost – preduvjet za odgovorne medije. 2014.[https://assets.website-files.com/622735b115ccbb2e7f45bc2d/623040dd0484e3e4a9792dad\\_medijska\\_pismenost.pdf](https://assets.website-files.com/622735b115ccbb2e7f45bc2d/623040dd0484e3e4a9792dad_medijska_pismenost.pdf)
- Marketing mreža. 2014. „Kraj zablude o čitanosti novina” <https://marketingmreza.rs/kraj-zablude-o-citanosti-novina/> .
- Martinoli, Ana. 2015. *Strategije programiranja komercijalnog radija*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio televiziju, Fakultet dramskih umetnosti, Samizdat.
- Martinoli, Ana. 2020. *Prvih 15 godina podkastinga*, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Medijski edukativni centar. 2017. „Škola za osnovno i srednje obrazovanje Milan Petrović” [https://www.mediaeducationcentre.eu/wp-content/uploads/2017/07/Agenda\\_%C5%A0OSO.pdf](https://www.mediaeducationcentre.eu/wp-content/uploads/2017/07/Agenda_%C5%A0OSO.pdf).
- Mediji civilnog društva.2018.<https://ndnv.org/wp-content/uploads/2018/06/MedijiCivilnogDrustva-NDNV-Drugo-dopunjeno-izdanje.pdf>.
- Medijska pismenost.2018. „Vodić kroz medijsku pismenost” <https://medijskapismenost.org.rs/wp-content/uploads/Medijska-pismenost-Publikacija.pdf>.
- Medijska pismenost HR.2020. „Medijska pismenost na francuski način” <https://www.medijskapismenost.hr/medijska-pismenost-na-francuski-nacin/>
- Medijska pismenost.2023. <http://www.medijskapismenost.net/>.
- Novinarska škola.2023.<https://novinarska-skola.org.rs/wp-content/uploads/2023/02/Medijska-pismenost-na-fakultetima-za-obrazovanje-ucitelja>.

- Nova pismenost.2023.<https://novapismenost.rs/razvoj-medijske-pismenosti-neophodan-alat-u-borbi-protiv-dezinformacija/>.
- Орачак, Antonela. 2021. „Medijska pismenost u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine: formalno i neformalno obrazovanje”<https://fjn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2021/04/Medijska-pismenost-u-obrazovnom-sistemu-Bosne-i-Hercegovine-formalno-i-neformalno-Antonela-Opacak.pdf>.
- Peščanik.2009.„Medijska strategija za digitalno doba” <https://pescanik.net/medijska-strategija-za-digitalno-doba/>.
- Poter, Dzejms. 2011. *Medijska pismenost*, Beograd: Klio.
- Pravno – informacioni sistem Republike Srbije. 2011. „Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji do 2016”<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2011/75/1/reg>.
- Pravno-informacioni-sistem.rs. 2020. „Strategija sistema javnog informisanja u Republici Srbiji za period 20202025.”<https://www.pravnoinformacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/11/1>.
- Rašević, Dragana. 2014. *Medijska kultura i medijska pismenost*, Banja Luka: Udruženje sociologa.
- Reljić, Slobodan.2018. *Bukvar medijske pismenosti*, Beograd: Akademska knjiga – Univerzitet u Beogradu, Učiteljski fakultet.
- Slavujević, Zoran. 2002. *Politički marketing*, Beograd: FPN – Čigoja.
- Univerzitet u Zagrebu – Fakultet hrvatskih studija.2023. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/hrstud%3A2948/datastream/PDF/view>.
- Fakultet političkih znanosti u Zagrebu 2023. <https://www.fpzg.unizg.hr/>.
- CDM, 2023. „Medijska pismenost u Crnoj Gori”<https://www.cdm.me/drustvo/medijska-pismemost-od-naredne-skolske-2023-2024-godine-u-osnovim-skolama/>.
- Zec, Marina. 2022. „Uskladjenost strategije razvoja medijske pismenosti sa preporukama međunarodne agencije UNESCO, CM:Communication and Media. Beograd. <https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=2466-541X2150253Z>, 280 (16) 253-279.

**Vladica Todorovic**

*Faculty of Political Sciences,  
University of Belgrade*

## **STRATEGY OF DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY IN THE REPUBLIC OF SERBIA**

---

### **Resume**

---

The DOS government, led by the Democratic Party introduced the first strategy in 2011, while the SNS as the ruling coalition's leading party introduced the second strategy in 2020. The strategies were adopted as part of the process of joining the European Union. The EU oversees the process and in order for a country to become, a member there needs to be free media. Additionally, the citizens should have free access to information from multiple sources, but also be enabled to recognize accurate information from the information they are exposed to daily.

The new age introduced new sources of information, social networks Facebook, Twitter, YouTube, Podcast... These novel ways of communication have become an alternative to the previous ways of communicating and obtaining information. Nonetheless, younger population adopted them as ways of accessing information, whereas the older population mostly relies on electronic media.

In Serbia, since the 1990s, there has been a huge expansion of television, and a little later, satellite and cable television providers, which have a significant impact on citizens' access to information. The two leading TV content distributors (that additionally offer other services, such as telephony and internet) are (SBB) Serbia broadband and (MTS) Mobile Telefonija Srbije. SBB was founded in 2000. It grew rapidly, and for a long time it was unrivalled in this area of the media industry. The company is privately owned, while MTS

is state-owned, and has seen a rise in recent years. These two providers offer most of the same content. Nonetheless, the main difference is that SBB has, first of all, the news channel N1, which is critical of the Serbian authorities, and where representatives of the opposition parties can make an appearance, while members of the ruling party rarely appear, not because the editors don't invite them, but because they refuse. There is also the TV channel Nova S, which has entertainment content often colored by political messages, and has political programs. MTS does not offer these two channels, though it has several news channels on which representatives of opposition parties make an appearance: Euro news, Kurir, Tanjug TV. However, those channels are pro government. The offer of sports channels also varies. SBB has Sportklub channels, while MTS has Arena sports channels. For many years, Sportklub broadcasted the NBA basketball league and the English league in football, but in the last few years, Arena Sport bought the rights to broadcast these competitions aided by the state, since the state can always offer more money than private distributors. The government wanted to influence politics through sports, so that users of SBB and viewers of the Sportklub, due to the transmission of the NBA league and the English football league, would switch from SBB to MTS, and stop watching N1 and Nova S channels, but news channels that support regime policy. The rivalry of the two providers has escalated in recent years, and those users who do not follow political events more seriously, cannot easily navigate this situation. That is why media literacy is essential, in the educational system or through informal education, so that citizens can recognize such situations.

„There is a global media literacy week marked by the United Nations, the European Union and UNESCO“ (Nova pismenost 2023). In 2022, Media Literacy Week in Serbia was held at the Museum of Illusions. However, much more media attention should be given to this event, with space in the most important electronic and printed media, in schools, on squares, with stands, with

informative publications, billboards. This would draw the public attention to media literacy.

Media literacy can be introduced to students in the first years of primary education. REM also printed picture books for that age, so that lecturers could introduce students to the world of media literacy. At later levels of education, it is necessary for students to get to know the media closely, and the messages broadcast by numerous media.

It is necessary to introduce the subject The Media Literacy at the Faculty of Political Sciences in Belgrade, in all four majors, as a compulsory subject. While the subject Media Literacy should be introduced at other faculties of social sciences, at least as an elective subject. This subject can also be introduced as an elective at faculties of natural sciences. In this area, due to the rapid development of the media industry, Serbia must follow modern trends in the world, and media literacy should become one of the priorities of the media strategy.

**Keywords:** strategy, media literacy, media education, the Republic of Serbia.

---





## УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Администрација и јавне политике* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује два пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. мај и 1. октобар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радове за издања часописа на српском језику слати на имејл-адресу: [ajp@ips.ac.rs](mailto:ajp@ips.ac.rs)

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату.

**Научни чланак** може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

**Осврт** може имати највише 15.000 карактера са размацима.

**Приказ** књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

## НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Администрација и јавне политике* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

## Монографија

### *Један аутор*

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

### *Два или три аутора*

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

### **Четири и више аутора**

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

### **Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора**

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prig.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

### **Поглавље у зборнику**

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

### **Чланак у научном часопису**

#### **Чланак у редовном броју**

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

### **Чланак у посебном броју**

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

## **Енциклопедије и речници**

### **Наведен је аутор/уредник**

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

### **Није наведен аутор/уредник**

*Наслов*. Година издања. Место издања: издавач.

*Webster's Dictionary of English Usage*. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

## **Докторска дисертација**

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”  
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука. (Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

### **Чланак у дневним новинама или периодичним часописима**

#### ***Наведен је аутор***

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

#### ***Није наведен аутор***

*Назив новине или часописа*. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

*New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

### **Референца са корпоративним аутором**

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

## Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети. Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.  
(Михалцић [1937] 1992)

## Посебни случајеви навођења референци

### *Навођење другог и сваког следећег издања*

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

### *Више референци истог аутора*

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

- 3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

- 4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

## **Посебни случајеви навођења библиографске парентезе**

### ***Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице***

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

- 2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат. Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

- 3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

**Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.**

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

**Секундарна референца**

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

**Иста библиографска парентеза, више референци**

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.



## Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“ „para.“ и сл.

### **Устави и закони**

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, [www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga\\_20190017\\_en.pdf](http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf), last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

### **Одлуке државних органа и институција**

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, [https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083\\_misljenje%20ZG%20DZ.pdf](https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf), последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

### **Законодавни акти Европске уније**

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of

the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

## Међународни уговори

### ***Оснивачки уговори Европске уније***

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

### ***Остали међународни уговори***

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

## Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

## Судска пракса

### *Судска пракса у Републици Србији*

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

### *Судска пракса Међународног суда правде*

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

### **Судска пракса Суда правде Европске уније**

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења,

Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

### **Судска пракса Европског суда за људска права**

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења,

Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

*Pronina v. Ukraine*, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

### **Судска пракса других међународних судова и трибунала**

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

### **Архивски извори**

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати

кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

### Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

*Танјуг*. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

## ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

### Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal 2,54 cm*;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

### Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на

изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туйолов*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угlastом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

## Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

### *Име и презиме првог аутора\**

\* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

*Установа запослења*

### *Име и презиме другог аутора*

*Установа запослења*

## НАСЛОВ РАДА\*\*

\*\* Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

## Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

**Кључне речи:** Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

**Поднаслов** навести без нумерације, на следећи начин:

### **ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА**

#### **Поднаслов другог нивоа**

#### ***Поднаслов трећег нивоа***

**Табеле, графиконе и слике** уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин:  
1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.



**Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.**

**Фусноте** користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

## РЕФЕРЕНЦЕ

**Списак референци** навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

### **First Author\***

\* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

*Affiliation*

### **Second Author**

*Affiliation*

**TITLE**

**Resume**

**Резиме**, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

**Keywords:** Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

## Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

## Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

*Име и презиме аутора\**

\* Фуснога: Имејл-адреса аутора:  
Препоручује се навођење  
институционалне имејл-адресе  
аутора.

*Установа зајослења*

### **НАСЛОВ ПРИКАЗА**

Испод наслова **поставити слику**  
**предње корице;**

Испод слике предње корице  
навести податке о књизи према  
следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.  
*Наслов*. Место издања: издавач,  
број страна.

**Текст** приказа обрадити у складу  
са општим смерницама о обради  
текста.

## AUTHOR GUIDELINES

Academic journal *Administration and public policy* publishes articles that are the result of the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

The papers are published in English.

The journal is published twice a year. Deadlines for submissions are: May 1. and October 1.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Authors are obliged to submit a signed and scanned Statement alongside with the manuscript, declaring their manuscript hadn't previously been published, i.e. it's not plagiarism or auto-plagiarism.

Manuscripts for the English issue of the journal should be sent to the following e-mail address: [ajp@ips.ac.rs](mailto:ajp@ips.ac.rs)

**Research article** can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list.

**Review** can have up to 15,000 characters with spaces.

**Book review** can have up to 10,000 characters with spaces.

When counting the characters, use the option Review/Word Count/Character (with spaces) and check the box Include textboxes, footnotes and endnotes.

## CITING AND REFERENCING

Academic journal *Administration and public policy* adopts a modified version of Chicago citation style (17<sup>th</sup> edition of the *Chicago Manual of Style*), the author–date system of in-text parenthetical citation, with the list of references with full bibliographic information being placed at the end of the paper.

The bibliographic data in both the parenthetical citation and reference list should be cited in the original language of the source. The

English translation of the reference title should be enclosed in square brackets after the original title. The references originally written in Cyrillic script should be transliterated into Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

## **Books**

### ***Books with one author***

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

### ***Books with two or three authors***

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

### ***Books with four or more authors***

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

### ***Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)***

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

### **Chapter in an edited book**

Surname, Name. Year of publication. “Title of the chapter.” In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

### **Journal Articles**

#### ***Regular issue***

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

#### ***Special issue***

Surname, Name. Year of publication. “Title of the article.” In “Title of the special issue”, ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. “Technology, war and the state: past, present and future.” In “Re-visioning war and the state in the twenty-first century.” Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. doi: 10.1093/ia/iiz106.

(Chin 2019)

### **Encyclopedias and dictionaries**

#### ***When the author/editor is known***

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.

(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

### ***When the author/editor is unknown***

*Title*. Year of publication. Place of publication: Publisher.

*Webster's Dictionary of English Usage*. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

### **PhD dissertation**

Surname, Name. Year of publication. "Title of the dissertation." PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. "Two-Party Politics in the State of Indiana." PhD diss. Harvard University.

(Munger 1955, 17–19)

### **Newspapers and magazines**

#### ***Signed articles***

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

#### ***Unsigned articles***

*Title of the newspaper/magazine*. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

*New York Times*. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

### **Corporate author**

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

## Special cases of referencing

### ***Citing edition other than the first***

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4<sup>th</sup> edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

### ***Multiple sources of the same author***

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. “The Gathering Storm: China’s Challenge to US Power in Asia.” *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America’s Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. “Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations.” In *Will China’s Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. “Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform.” *Public Management Review* 3 (4): 471–492. doi: 10.1080/14616670110071847.

Pollit Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

- 4) *Multiauthored sources with the same name and surname* of the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

### **Special cases of parenthetical citation**

#### ***Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence***

- 1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

- 2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "..."

- 3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

#### ***Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.***

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see Ellwood 2018)

#### ***Using secondary source***

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).



Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2<sup>nd</sup> edition. New Haven & London: Yale University Press.

### ***Multiple sources within the same parentheses***

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolon where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

## **Legal and Public Documents**

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

### ***Constitutions and laws***

The title of the legislative act [acronym if needed], “Official Gazette of the state” and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], “Official Gazette of the Republic of Serbia”, No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.

legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga\_20190017\_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

## **Government decisions and decisions of the institutions**

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, [https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064\\_2104\\_Opinion%20HJC.pdf](https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf), last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last assessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

## **Legislative acts of the European Union**

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

## **Treaties**

### ***European Union founding treaties***

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

### ***Other treaties***

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 16 December 1966, UNTS 999, I-14668.

(ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

### **Decisions of international organizations**

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

### **Case law**

#### ***Case law of the courts in the Republic of Serbia***

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, “Official gazette of the Republic of Serbia”, No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], Rzr-1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, Rzr-1/16)

### ***Case law of the International Court of Justice***

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion 2010)

### ***Case law of the Court of Justice of the European Union***

*The case title*, the case number, type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or

(CJEU, C-270/12)

*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

### ***Case law of the European Court of Human Rights***

*The case title*, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

*Pronina v. Ukraine*, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or

(ECHR, 63566/00, par. 20)

### ***Case law of other international courts and tribunals***

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

### **Archive sources**

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, “title of the document” – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, “Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

### **Web sources**

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined.

“The name of the web page.” *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. "The 5<sup>th</sup> International Economic Forum on Reform, Transition and Growth." *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. "AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference." May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

## TEXT FORMATTING

### General guidelines in writing the manuscript

**The manuscript** should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;

- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

### **Research article manuscript preparation**

The manuscript should be prepared in the following manner:

#### ***Name and surname of the first author\****

\* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

*Affiliation*

#### ***Name and surname of the second author***

*Affiliation*

### **TITLE OF THE PAPER\*\***

\*\* In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written; 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

### **Abstract**

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

**Keywords:** Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

#### **FIRST LEVEL SUBTITLE**

**Second level subtitle**

***Third level subtitle***

**Tables, charts and figures** should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;

Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source:* Processed by the author.

**Use in-text references** according to *Citing and referencing*.

**Use the footnotes** solely to provide remarks or broader explanations.

## REFERENCES

**References** should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

### Име и презиме првог аутора \*

\* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

### Име и презиме другог аутора

## НАСЛОВ

### Резиме

**Resume (Резиме)** up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.



**Keywords (Кључне речи):** Key words should be written in roman font and separated by commas.

### **Review preparation**

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

### **Book review preparation**

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**.

*Name and surname of the author\**

\* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

*Affiliation*

**TITLE OF THE BOOK  
REVIEW**

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication.

*Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

**The text** of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

## УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП – Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд  
35

АДМИНИСТРАЦИЈА и јавне политике  
= Administration and Public Policy / главни и  
одговорни уредници Дејан Миленковић,  
Петар Матић. Год. 1, бр. 3 (2015) - . -  
Београд : Институт за политичке студије,  
2015 - (Донат граф: Београд). 23 cm

Два пута годишње.

ISSN 2406-2529 = Администрација и јавне Политике

COBISS.SR ID 214588684